

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА:

Воја Чолановић, Брајислав Р. Милановић, Дино Буцајић, Бошко Томашевић, Милосав Бајић, Ристић Василевски, Дејан Симоновић, Момчило Параушић **ОГЛЕДИ:** *Михаило Ђурић, Ристић Тубић* **СВЕДОЧАНСТВА:** *Драган Стојановић, Рајко Пејтров Ноџо, Ђорђо Сладоје, Драгољуб Пејтровић, Сава Бабић, Младен Весковић, Владимир Пишћало, Радмила Гикић Пејтровић* **КРИТИКА:** *Милејта Аћимовић Ивков, Горана Раичевић, Лазар Чурчић, Свешлана Милашиновић, Марија Клеућ, Јован Делић, Драѓана Белеслијин, Никола Живановић, Бранислава Васић Ракочевић, Анђелко Анушић, Горан Коруновић, Срђан Дамњановић*

Министарство културе Републике Србије
и Покрајински секретаријат за образовање и културу
омогућили су редовно објављивање
Летописа Машице српске.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824—1830), Јован Хаџић (1830—1831), Павле Статовић (1831—1832), Теодор Павловић (1832—1841), Јован Суботић (1842—1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850—1853), Јаков Игњатовић (1854—1856), Субота Младеновић (1856—1857), Јован Ђорђевић (1858—1859), Антоније Хаџић (1859—1869), Јован Бошковић (1870—1875), Антоније Хаџић (1876—1895), Милан Савић (1896—1911), Тихомир Остојић (1912—1914), Ваца Стајић (1921), Каменко Суботић (1922—1923), Марко Малетин (1923—1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933—1935), Ваца Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936—1941), Живан Милисавец (1946—1957), Младен Лесковац (1958—1964), Бошко Петровић (1965—1969), Александар Тишма (1969—1973), Димитрије Вученов (1974—1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980—1991), Славко Гордић (1992—2004)

Уредничтво

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

(Драган Станић, главни и одговорни уредник)

МИХАЈЛО ПАНТИЋ, ЈОВАН ПОПОВ, САША РАДОЈЧИЋ

Секретар Уредничтва

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Лектор

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор

БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник

ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци у књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун број 355-1056656-23, са назнаком „за Летопис“. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/6613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

Е-mail: letopis@maticasrpska.org.rs

Интернет адреса: www.maticasrpska.org.rs

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: БУДУЋНОСТ, Нови Сад

Тираж: 1.000

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

САДРЖАЈ

Воја Чолановић, <i>Пројуриши? Е, нећеш за мајци!</i>	843
Братислав Р. Милановић, <i>Писма из њрасњаре будућности</i>	856
Дино Буцати, <i>Суђруџа са крилима</i>	862
Бошко Томашевић, <i>Снаџа за сјошњицање</i>	873
Милосав Ђалић, <i>Змијски урес</i>	882
Ристо Василевски, <i>Почело, њризори, слике</i>	888
Дејан Симоновић, <i>Вища сила</i>	894
Момчило Параушић, <i>Почивала</i>	902

ОГЛЕДИ

Михаило Ђурић, <i>На ѡраџу Марксовоџ схвајтања револуције</i>	905
Ристо Тубић, <i>Један меменио мори ѡсшмодернисшичким и ѡсш- сшрукшуралисшичким штеоријама исшорије?</i>	919

СВЕДОЧАНСТВА

Драган Стојановић, <i>Члансшво и суседсшво</i>	961
Рајко Петров Ного, <i>Сејач соли у сјајном мраку. О ѡезији Гојка Ђоџа</i> In memoriam БРАНКО ЧУЧАК	968
Борџо Сладоје, <i>Један једва могући живош</i>	974
Драгољуб Петровић, <i>На марџинама сршскоџ једношомника</i>	977
Сава Бабић, <i>Како ѡрисшуйиши џенију</i>	995
Младен Весковић, <i>Људско наличје великоџ ума</i>	1001
Владимир Пиштало, <i>Духови џрадова: Амштердам</i>	1005
Радмила Гикић Петровић, <i>О енерџији одолевања</i> (Разговор са Вла- димиром Пишталом)	1009

КРИТИКА

Милета Аћимовић Ивков, <i>Под сшражом речи</i> (Милован Даној- лић, <i>Учење језика</i>)	1019
--	------

Горана Раичевић, <i>Књижевно дело, игра, поетика традиције</i> (Светозар Петровић, <i>Појмови и чишања</i>)	1024
Лазар Чурчић, <i>Откривани Досићеј и заборављени ствараоци српске књижевности 18. века</i> (Боривоје Маринковић, <i>Заборављени брајстивеници по перу и Трагом Досићеја</i>)	1032
Светлана Милашиновић, <i>Породична чишанка о настанку уметничког дела</i> (Мирко Ковач, <i>Град у зрцалу</i>)	1036
Марија Клеут, <i>Интерес Мађара за културу Јужних Словена</i> (Шандор Пал, <i>Мађарски поглед на Балкан. Јужнословенске теме и личности у мађарским списовима, часописима и белетристичким књигама 1780—1825</i>)	1041
Јован Делић, <i>Прва студија о песничтву Јована Христића</i> (Драган Хамовић, <i>Лето и цишања</i>)	1048
Драгана Белеслијин, <i>(Ипак) пробирљиви значаји</i> (Ђорђе Деспич, <i>Порекло песме. Појенцијал интертекстуалности у поезији Миодрага Павловића</i>)	1051
Никола Живановић, <i>Ошћти судови и лични доживљаји</i> (Горан Станковић, <i>Литаније</i>)	1055
Бранислава Васић Ракочевић, <i>Инсомнија и айсурд</i> (Пол Остер, <i>Човек у мраку</i>)	1057
Анђелко Анушић, <i>У семантичком сагласју коже и коре</i> (Славица Гароња, <i>Мој предак је дрво</i>)	1059
Горан Коруновић, <i>Шта настаје од оног што прочишћемо?</i> (Боривој Везмар, <i>Ноћ у чишлицу</i>)	1062
Срђан Дамњановић, <i>Легитимност филозофије и језик идеологије</i> (Владимир Милутиновић, <i>Постидеологије</i>)	1065
Бранислав Карановић, <i>Аутори Летописа</i>	1068

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ • МАЈ 2009

CIP — Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82(05)

ЛЕТОПИС Матице српске / главни и одговорни уред-
ник Драган Станић. — Год. 48, књ. 115, св. 1 (1873)— .
— Нови Сад : Матица српска, 1873—. — 24 cm

Годишње излазе две књиге са по шест свески. — Покренут
1824. год. као Сърбске Летописи. — Наставак публикације:
Српски летопис

ISSN 0025-5939

COBISS.SR-ID 7053570

ПРОЈУРИТИ? Е, НЕЋЕШ ГА МАЈЦИ!

Сад је десницом чврсто држао Финкињу око паса; лева шака му је, као да ће ту вековати, почивала на њеној левој бутини. Унеколико је чак и жалио што Тахи Bell-ов опел (за који би, разуме се, отпрве трампио онај свој) тако алапљиво граби према новом одредишту. Јер, кад њих двоје пређу у његова кола, руке му неће бити слободне. Возач је, из својих разлога, газио и претицао, премда без *шачне* дестинације, пошто је биолог смео с ума број куће испред које беше оставио аутомобил. Да је Ј. Ђ. колико-толико напрегао оно што неуролози називају „најсложенијом ствари у познатом свемиру”, тај број би му дошао до свести, и стао да трепће у Трећем Оку. Али, за такав подвиг није био кадар, јер је сваком честицом његове медведасте грађе сад струјао тешко описив, а пријатан осећај, можда надеротски преображен у односу на онај што је у сировом стању згаснуо кад је Мина пала у кому: осећај енолошки упоредив са одложеним укусом рајнског ризлинга. Кад стигнемо у Браничевску, обећао је Јанко Ђапа равнодушном таксисту, рећи ћу вам где да станете.

Браничевску, упитно је (са занемарљивом грешком) поновила Мина Ахо уронивши у очи салцбуршком љубавнику, име улице? Погодила си, честитам, одао јој је он признање. Звучи помало пољски, приметила је гошћа из Лахтија, можда чак румунски. Срећом, не и индијански, зацерекао се Јанко, коме неусиљени смех беше добродошао као покривалица (па и као предлог за тачку: јер би, највероватније, било шуџ-муџ да га је запитала ишта подробније о Браничеву; не, није имао благу представу о томе односи ли се тај назив на читаву микрорегију унутар Србије или само на средњовековни град у близини Виминацијума, онај кроз који су некад пролазили крсташи).

А такси се дотле заустављао малтене пред сваким семафором.

За тих почивки, Ј. Ђ. је искоса бацао поглед на таксиметар (*док ми стојимо, њега ни бридеша!*), и у расположиви мисаони простор, мимо узвичника и упитника измамљених растућим цифрама на црном екранчићу, припуштао по један наглас несаопштљив садржај.

Ево их, вама на увид, по редоследу искрсавања испред прва три улична стуба с обојеним светлима:

(1) Што се тиче јутрошњег искуства на вуковарском ћебету, нико од нас не би могао ни да примирише Грку Зорби, који је северњацима читао лекцију чисте страсти и необузданог темперамента.

(2) Питам се како би ми стајало, и да ли бих се уопште најезио кад бих, опонашајући заљубљеног Руса, дошануо Мини Ахо нешто као: „Ти си мој ваздух, моја религија!”

(3) Са тестисима је о-кеј, чак је и бабицу изненадила њихова крупноћа кад сам дошао на свет; али самом дужином уда (ваљда, као и гро мушкараца) нисам претерано задовољан; па се хватам за сламку италијанских сексолога, односно, њихову тврдњу да је главобоља око такве тричарије више него смешна ... јер ниједна материца није усађена на дубини већој од 11 центиметара.

Донекле постиђен природом побројаних мисли (које би пре доликовале каквом успаленом ноктогризу неголи мушкарцу у пуној зрелости), брже-боље је покушао да се пред собом опере њиховом условном оправданошћу: дабومه, уколико је Мина Ахо, спопаднута неиздржем, овамо допутовала са Далеким севера на један дан *искључиво* ради тога да се обре с њим у кревету.

Стигосмо?

Ено, тамо, још мало напред, поучио је таксисту где да их искрца. Иза оне мазде.

Нешто касније, њих двоје су, у назови-приватности Јанковог возила, коначно седели сами испред местимично огуљене инструмент-табле. Окренути једно наспрам другог, гледали су се без речи. *Lied ohne Worte*. Тај мук, озарен задовољством што га је исијавао Минин анфас, могао је значити само једно: да је тескоба овог половњака премазаног бојом пустињског песка пријала гошћи из Лахтија ништа мање од раскошног комфора којим би требало да располаже Лавгроувов четворточкаш будућности пројектован од полисахарида и протеина.

Мотор још није био упаљен, и Јанко је наново са уживањем удисао кад *poison*-а, којег су, поткрај претходне такси војње, његове њушне ћелије, њих 600.000 на броју, већ престале

да региструју. Радило се сад о *рејлици* парфема (из давних салцбуршких дана) чији творац, Џон Галијан, беше замислио да њоме, овог пута као „чистим, девичанским отровом”, извојшти победу женствености над стидљивошћу, и маште над досадом. Да ли због тог спољњег надражаја, или због извесног мистичног обрта у властитој нутрини, тек, Јанко је накратко (попут Сведенборгових анђела, *заувек* лишених представе о времену и простору) бележио само стања и расположења што су се претапањем смењивала од слатке опуштености до разблажене нелагоде. При чему је овој потоњој, слутите, кумовала близина његовог стана. Држало га је то осећање све док нису истодобно прснули у смех, чврсто се загрлили и слепили пољупцем дугим 23 секунда. Сташка је у Агенцији, а потомство у школи, и из Улице Интернационалних бригада уистину им није претила никаква опасност. Па, ипак, из његовог над-ја приспела је тог часа порука коју је протумачио као имаш један минут, шефе, а онда тутањ!

Упалио је мотор и оставио га на леру. Твој телеграм ме је синоћ, у правом смислу речи, затекао, казао је зевнувши. Тако да сам агенду за данашњи дан смишљао практично до сванућа. Хвала ти, Јане, веродостојно је зазвучала Мина Ахо, која је сад лупкала дланом по широм отвореним устима. Хвала што си за несанице развејао сумње око тога чиме ћемо се бавити до поласка воза. Ррр-рецимо, развејао, није могао да се не сложи с њом (разочаран примишљу да ће Лахтијка до краја тајити праве мотиве свог напрасног приспећа), бар што се тиче оног напољу: изван пектопаха* и гарсоњере мог рођака. Него, немам утисак да си се у возу богзна колико наспавала.

Утисак одговара чињеницама, које ми, руку на срце, *нису* нашкодиле, рекла је Мина. Хоћу да кажем, у нас Финаца блење је омиљена забава. Чак и такмичарска дисциплина. Мој сународник Тоими Соини, за њега, претпостављам, не знаш, оборио је светски рекорд у неспавању успевши да не склопи очи тачно 11 дана или 276 сати. Иако му се искрено дивим, не бих себи замерила да сам у шлафвагену одремала каквих пола сата.

За шта је изостала прилика.

Наиме, у ходнику испред купеа, готово целе ноћи тискало се неколико мушкараца, стала је да описује „антиприлику”. Одевени или у пицамама, они су на српском бучно коментарисали стално пристижуће радио појединости о упаду чеченских терориста самоубица у московско позориште на Дубров-

* Финкиња је, мислећи да је посреди латиница, тако прочитавала ћирилични натпис РЕСТОРАН.

ки. А наравно да је тај запрепашћујући догађај на најгори могући начин расанио и наш мали одељак. Клизна врата купеа су се такорећи до раздања отварала и затварала, јер је жена са горњег лежаја, иначе, млађа Југословенка запослена као зуботехничарка у Бечу, не једном излазила у ходник по најсвежије детаље о драми Московљана претворених у таоце. Што је, сваки пут наново, разгоревало наш полугласни разговор, и допуњавало представу о ужасу у сали на чијој су позорници глумце заменили прави асасини.

За шта је све кадар људски зверињак, заоктао је Јанко Бапа, а помислио *Nordost*, наравно, како да га избећеш?! Због офуцаности изговореног, осетио се као да је испао из себе самог. Толико патолошког, додао је, да се питам тече ли време унапред или уназад.

А да ни та позајмљеница не разбија калуп, разумео је кад га је Мина упознала с два-три податка до која је дошла у ноћном експресу: да руске „алфе” *буквално сваког минућа* чекају на знак за јуриш до истраге; да је најављен спектакуларан, досад невиђен потхват спасавања; али и да остаје питање шта ће се, при том, наћи у првом плану — избављење отетих или обрачун с терористима. Нимало неважно са становишта аритметике смрти, приметио је Јанко (двогубо погођен, јер, мимо зашивених уста о светском догађају број 1, беше себи допустио још и то да сад заостане у рашчлањавању нечега што је, „по дефиницији”, ствар мушке надлежности), поготово буде ли акција антитерористичких јединица изведена непрофесионално и хазардерски. Јер, колико ми је познато, упустио се он у детаљисање, избегитељи обично рачунају да је 10% дозвољив критичан број „подношљивих жртава”. Већ и то звучи цинично, зар не, али шта, Мина, ако се покаже да је постотак настрадалих при спасавању на Дубровки увелико прешао спорну границу?

Од те злогуко наглашене претпоставке до онога што ће затим (са сасвим другачијом, стишаном и готово умилном интонацијом) прозборити, Јанка је делио малтене емотивни Берлински зид. Који је, разуме се, имао да сруши. За почетак, најмилија, отхукнуо је изнутра презнојен а спреман да убади мењач у прву брзину, идемо до Топчидера. Где ћемо погледати ... споља, дакако ... једно изузетно занимљиво здање у балканско-оријенталном стилу: некадашњи Двор Кнежевине Србије. Пред којим се и сад кочопери највећи и најлепши платан у овом граду засађен још тридесетих XIX века, онда кад су немари дизали тај објекат. Дрво доиста запањујуће, и никакво чудо што слови као незаменеиви симбол Топчидерског парка.

Please, do me a favour, Јане, покрила му је Финкиња начас руком шаку којом је држао јабучицу мењача. Рећи ћеш женски хир, али ако овог тренутка ишта желим, онда је то да, пре свих овдашњих знаменитости, видим уживо нешто од онога што је бомбардовао НАТО.

Џингл.

Наааравно да ћу ти *без задршке* испунити жељу, престројио се титанским напором биолог, ништа лакше! Стид ме је једино што ми није пало на памет да би те то могло занимати. Не брине, Мина, показаћу ти на шта сад личи једна од најважнијих овдашњих улица са не малим бројем државних установа и дипломатских представништава.

Свестан лоше самоконтроле, излишно је након тог обећања додао да су сабласни учинци разарања која је две и по године раније из ваздуха претрпела југо-престоница, хвала богу, свима на увиду. Онда је стрелимице премотао филм свега што је од састанка са Милутином у *Влйави* досад уследило, и ... поцрвенео. Мора да ме је издала способност расуђивања, исцедио је у мислима срамежљив закључак. Чим бејаш уобразио да ће Деветсто деведесет и девета данас остати нетакнута.

Да измирим, дакле, повратак доброг гласа са властитим, већ разрађеним планом?!

Тја.

Од „расплетâ” који се улагују поенти, прихватљивим се чинио само онај да у Милоша Великог стигну (на хорор изложбу уприличену концем минулог века једној јединој европској метрополи) ево како: под 1, да избију на Булевар ЈНА, наставе њиме до краја, и обиђу Партизанов стадион, па да отуд, пресецајући Дедиње (узбрдо поред Арканове стамбене тврђаве, а низбрдо поред Завода за болести зависности), пристану уз Милошев конак; под 2, да ту начине паузу, накратко изиђу из кола и одгледају историјско здање; и, под 3, да продуже преко Звезде до одредишта. Тај парк, Топчидер, ионако нам је успут, могао би јој рећи.

Потоња чињеница му, свеједно, није прешла преко зуба. Штавише, о досегљивој локацији туристичке дражи напречац стрпане у заграду, није обавестио Мину ни онда кад су десним скретањем у дну Теодора Драјзера остављали за собом Конак (у коме је, преслишао се још једном, вођа Другог српског устанка против Турака и боравио, и абдицирао, и преминуо). Да одустане од изворне намере, ишло му је, истина, на руку и то што је, у својству несуђеног чичерона своје салцбуршке љубави, сувозачици управо дочаравао звездане почетке шинског саобраћаја у главном граду жалосно смањене државе.

Наиме, једва који минут раније, још за вожње Булеваром ЈНА, беху пројурили поред неколико трамваја с приколицама слепљених једно уз друго застојем због нестанка струје. Била је то околност која је Сибелијусовог имењака „тонски” асоцирала на ономадашњу новинску напомену да је пре равно 110 година београдским улицама кренуо први трамвај са коњском вучом. Превозно средство какво су, драга моја Мина, у то време имали још само Њујорк, Париз, Лондон и Берлин, рекао је не без разложног призвука локалпатриотске таштине.

Свеједно, ујео се за језик хотећи да примети нешто као ето, то што нам остаде слева, био је некад двор српске кнежевине. Дабоме да је пристојност налагала да не квари редослед разгледања који је тако захтевно сугерисала Мина Ахо. А, ако ипак буде згоде, заветовао се у себи, њих двоје ће данас, упркос свему, видети Конак (у чијој је близини, ако га држи памћење, и најстарији примерак украсне парковске скулптуре Београда XIX века, бронзана Церера извесног бечког вајара), добар јој стојим.

Фински нож, изустила је једва чујно Финкиња угледавши још из даљине пар почађавелих бетонских грдосија што су, раздрљених утроба, с обе стране уличне завршнице оивичавале магистралу којом се стиже у сâм центар града. (Није му било јасно шта је тај скуп од две речи, то фински нож, требало да значи, али Јанко Ђапа не би био Јанко Ђапа да је ствар извео на чистац; просто-напросто, одсутно је склизнуо у побочну нејасноћу, *id est*, у технолошки давно превазиђено питање због чега се само *ножеви* перу у хладној води.) Одакле им право на такво дивљаштво, стала је да губи живце Јанкова гошћа. Буди сигуран да сам искакала из коже и онда баш као и сад. Одакле им смелост да вам то ураде, не могу да се начудим.

On the other side, J. Ђ. је у стопу пратио властите мисли: возићу спорије, рекао је Мини спуштајући се полукругом у Милоша Великог; спорије, но не и *сасвим* споро. Уосталом, чим се испнемо до Булевара, овуда ћемо још двапут проћи. Колико да боље уочиш оно до чега ти је стало, а и да ти олакшам шкљоцање.

(Ма шта да је у основи, тек, њено упорно посезање за фотокамером није га превећ одушевљавало.)

Гле и *ово*, рекао је.

Некад Генералштаб, журно јој је открио ко је настањивао кањонски комплекс на раскршћу Немањине и Милоша Великог чије се румено (до бола унакажено) прочеље и избекељило и изгубило у цигло двадесет секунди.

На повратку истом саобраћајницом, а за вожње поред ракетираних Владине зграде, Финкиња је изразила знатижељу за

жртве: да ли их је и колико било. Пошто се знало да су на мети, све те установе су на време испражњене, задовољио јој је Јанко радозналост. Тако да ту фактички нико није страдао. Али *другде*, и у Београду и широм Србије, изгинуло је доста света, углавном цивила. Можда око две и по хиљаде, од чега је скоро стотинак отпало на децу. Са бројкама никад ниси сигуран, приметио је, и грешком дао гас. У сваком случају, оштећења су таква да ће мање-више све то морати да буде срушено.

Сад већ на кривини ка Звезди, око које ће, као што је рекао, окренути натраг, памћење му је напречац озарило, *esprit d'escalier*, нечији (контекстуално) будибокснамски афоризам. *Stattistischer Luft o sio jostio*. И, сва је срећа што се радило о непреводивој игри речи ... јер, подвојен у ставу, већ беше заустиио да презаокупљеност своје салцбуршке драгане разобручи макар и туђом досетком.

Још једном у дну Милоша Великог, при том, са узбрдним коловозом у шофершајбни, нашао се поново на бочној траци. Која га није обавезивала на већу брзину. Дабоме да би боље прошли као пешаци; зауставили би се пред овом или оном бомбардованом зградом, и разгледали је док им се хоће. Само што би им такво решење појело време. Јанка је, у сваком случају, здрмао снажан осећај да је сличан *sight-seeing* из кола већ некад и негде доживео.

Сличан, а, опет, другачији.

Не ни у Вермеровом Делфту, ни у Моцартовом Салцбургу. Не чак ни на пљуцкомет авионом, што би рекао Софокле, већ у некаквој далекој, луцпрдастој бестрагији. Где је, међутим, био позади (а не, као ово сад, за воланом): у својству путника. Обострана виста, сетио се, опшивала је косину чији је угао одговарао нагибу у Милоша Великог. А могао би се кладити да му је, при том, здесна био неко из његове струке (зацело, *не* Мина Ахо).

Учинио му се да је дашак „чистог отрова”, Финкињиног фамозног парфема, у наносекунду променио своју олфакторну природу. Напоредо с тим њушним опажајем, његов ментални албум са стотинама кадрова насталих унутар шкољки свакојаких возила у разним временима и на разним подневцима, сâм се испрелистао, и упутио узврпољеног власника на ентеријер овећег ципа који је, кренувши из Денвера у самој коштици јула 1977, већ три и по сата јурио ка неком одредишту.

Драгичка: *è trovato!*

Башкарио се тад између две даме: њему здесна седела је (у црном костиму с белим паспулом на оковратнику и реверима) још увек добродржећа, седа, али беспрекорно исфризирана британска теоретичарка биолошких ритмова Џенет Харкер; а с

леве — (у фармеркама и тебет мајници кратких рукава) млада Американка с виклерима на глави, ваљда службеница Универзитета у Денверу задужена да пару Европљана, (који се, *by the way*, међу собом докле нису ни познавали) на том *рекреативно-едукативном* путовању буде водич. Сам Јанко, који је, усендвичен, удисао здесна мирис мошуса, а слева пеперминта, био се ту обрео мање-више случајно. Боравио је, наиме, у гостима код очевих рођака, иначе, старих мештанâ главног града Колорада, а, како се (тамо где треба) дочуло да је биолог, уз то, на успону, понудили су му да у џипу прави друштво угледној научници, која је или изразила жељу, или, можебити, подлегла наговору да, након својих запажених предавања у Денверу, посети Силвер Сити. Један од оних седам што их данас бележи Интернет. Да ли би ико на његовом месту одолео таквом искушењу?!? Јесте да га је врашки занимао блистави ум жене која је открила биолошки часовник код бубашваба, али није био нимало равнодушан ни према могућности да завири у један од легендарних бивака трагалаца за златом. Разуме се да је све време провео у разговору с љубазном и неенглески глагољивом госпођом Харкер.

Како је његова радозналост тад надјачавала добро васпитање, Јанко се у тој „размени” држао углавном запиткивања. И сазнао свашта. Да се његова несвакидашња сапутница одлучила за огледе на бубашвабама, првенствено, стога што оне имају прецизно одређено време мировања и кретања, па почињу да трче отприлике чим падне мрак; да је, после годину дана черечења, под једњаком тих експерименталних кукаца открила њихов биолошки часовник — ганглију, односно, четири нервне ћелије које излучују хормон неопходан за одржавање ритма; да је хируршким путем доказала да се сигнали времена код бубашваба преносе крвљу а не преко нерава; да је обичним бубашвабама пресађивала часовнике с кукаца које је претходно изложила циклусу светлости и мрака потпуно супротном од нормалног (тако да је једна ганглија говорила збуњеним примерцима да је дан, а друга — да је ноћ); и да је на крају констатовала да су, под дејством унутрашњег стреса, потоње животињице добијале рак на цревима, и угињавале. Озбиљно упозорење пилотима путничких авиона који стално мењају временске зоне летећи са истока на запад, и са запада на исток, пао је у бригу Јанко.

Гостујућа научница се тад (и лицем и упечатљивим погрјем) окренула ка дружбенику по нужди, и, уз загонетан осмех, сниженим тоном објавила: „Ни сама не знам коликом сам броју бубашваба, за тих експеримената, одсекла главу, а претпостављам да вам је познато да се оне, мада обезглављене, не

само крећу него чак и паре.” Нелагода на квадрат нагнала је њеног сабеседника да порумени; јер то што је чуо било је за ње у исти мах и откриће пар екселанс, и скаредан еротски миг недостојан једне светске леди ... приде, *шолоко* старије од њега. Ствар је, међутим, спасла организаторка с виклерима на глави која је, дотле практично нема, певуцкајући повикала: „Ево нас у Силвер Ситију!”

Па, добро, где је ту сити, запитао се Јанко видевши да је у датом планинском крајолику мало шта подсећало на оно што би наведена одредница подразумевала. Игноришући његово ишчуђавање, џип је, са дотадашњом брзином, наставио друмом уз падину. Ено, у оној тамо дашчари, трагаоци за златом држали су алат, просветлила их је службеница високошколске установе. Каквих пола минута касније, главом је показала на другу, исту такву бараку, опет близу пута, и објаснила да су, у своје време, пустолови заражени златном грозницом у њој обедовали. А само цирку тридесет секунди потом, на нешто већој висини, искрсла је још једна назовикућа од дасака. Излишно је нагласити да су и уважена дама и Јанко Ђапа у њој одмах препознали објекат који није могао да не припада нареченом ситију. Погодили стеее, одала им је признање Американка. Ти срећници су ту спавали. Ваљда по сили drive-in помаме, возач је, и даље с ногом на гас-педалу, окренуо џип за 180 степени, и без застоја заждио натраг, према Денверу.

Кажи га, још три и по сата ... жуљања стражњице. Толико ли беше?

(Ако је тачно да се идеје рађају и изграђују у трењима и сучељавањима, будаластима ће се то учинити будаласто, а мудрима — мудро.)

Шта?!? Значи, само онолико колико си ухватио у лету, иронично је подвукао црту расрђени Јанко, наново учесник београдске збиље. Након чега је прошишао право преко Булевара, и котурачом загазио у Таковску. Је ли? Е, па, нећеш га мајци! Скренуо је првом улицом десно, затим — још двапут десно, и ушанчио се на крезубом паркингу (вежи коња где ти ага каже!) испред јужне стране сад већ приметно пожутелог Таша. *Знак ишшања*, отело се без сумње у недоумици Финкињи кад су изишли из кола и залупили за собом врата. Како за кога, одвратио је Јанко, и намах (а, ипак, доцкан) схватио да то његово како за кога није отповед на њену вероватну претпоставку (браво, лисице, ти што си Малом Принцу открила да је говор извор свих неспоразума), него на припадни интерпункцијски знак иза речи ЗАШТО уклесане (више списка изгинулих Деветсто деведесет и девете у згради ТВБ) на неукрашеном, крње обликованом парковском споменику.

Извини, бунцам, затрептао је вртећи главом, и узео гошћу из Лахтија за мишицу, *још* нисмо надамак пектопаха ... нашег ... ако си *џо* помислила. Тамо ћемо мало касније. Ноздрве су му у магновењу надражили мириси прженија долелујали из *Мадерине* баште. (Како да се, до ђавола, *џоџ* локала не сетих? Али, сад ... из ове приче немамо куд.) Него, да те најпре доведем до једне тачке, ту сасвим близу, где ћеш моћи да *на миру*, без фрке, заокружиш представу о ономе што си, с правом, ставила на прво место.

Погледао је на сат.

Ако је питати казальке, морало би се пречицом. Зар би им ико, сем његовог над-ја, замерио да се ка неименованој дестинацији упуте газећи преко проћелавих травњака? Дабоме да не би. Свеједно, пошли су стазом, чија је изломљена геометрија (у датим околностима) налагала бар ужурбанији ход. Да прихвати њен умесни налог? А-ја! Само би на се скренули пажњу оних који би их у парку пратили погледом: то двоје, ко су? Или их јуре пандури, или цогују у недоба. Те није било друге доли одредити се (тешка срца) за темпо звани корак по корак.

Нормалан.

Безмало шетуцкајући.

При чему се, додајмо, нису додиривали.

Из замршаја стабала, грања и лишћа убрзо се помолила, а потом добрим делом и испрсила полихромна црква Светог Марка. Опазивши је, Финкиња је начас застала и значајно погледала салцбуршког љубавника. Хвала ти, Јане, рекла је. Била би права штета не видети ову лепу богомољу. На неки чудан начин, одмах ме је освојио изглед њене љуске, мада се олако не бих упустила у погађање стила. Осећам, у сваком случају, да ме разгаљују њене смирујуће боје, али и да ме испуњава пијететом њена огромност.

Сибелијусов имењак ју је, савладавши отпор, узео под руку; јер, коснут обухватом Минине потоње констатације, беше умислио да ће посрнути.

Рече ли огромност?

Чиме ли би је тек испуниле димензије храма Светог Саве ... кад бисмо право одавде отишли на Врачарски плато, питао се на пречац спопаднут двоструким осећањем кривице. Што, Вотсона ми, *нећемо* учинити (јер, произвољност, која је, по мени, исто што и неред, нема шта да тражи тамо где функционише људски дух). Па и по цену да понос српског црквеног неимарства у СРЈ (зачет нацртима још у XIX веку, а касније, накратко, замишљан чак и као будући „православни Ватикан“) данас остане ван Мининог видокруга.

Застрепео је Јанко да копиле претходног неспоразума (око тога г д е су се заправо искрцали) не угрози пун ефекат онога што, још за тамо-амо вожње Улицом кнеза Милоша, беше одлучио да јој на Ташмајдану покаже. А донекле се смирио општим местом да сваки напредак отвара нову наду, везану за решавање нових тешкоћа. Односно, да се досије никад не затвара. (Јер, *ово овде* зацело није респективна „тачка” где би кћи земље хиљаду језера могла „да *на миру*, без фрке, заокружи представу о ономе ...”) Колико знам, рекао је, црква коју гледаш довршена је, мада не и изнутра, у години кад је започео Други светски рат; довршена и посвећена апостолу и јеванђелисти Марку. А од учесника у конкурсy за њен пројекат, причао ми је очев отац, било је затражено да им полазиште у том сврсисходном маштарењу обавезно буде познати средњо-вековни манастир на Косову.

Том Косову, које ... ?

Да, да, на њему.

Несвесно је пооштрио корак, а свесно обгрлио Мину око паса, и тиме себе казнио (ризиком да буде на јавном месту затечен и, можда, обрукан) што је, истрчавши пред руду, лакотислено поменуо јужну српску покрајину. Због нечег, све мање му се свиђала једнократна (самонатурена) улога туристичког водича, али још мање, заправо нимало — тешко избежива могућност да се не дарне у осинак разговора о не једној главобољи апроксимативне државе. Сад су се већ ближили источном боку црквене грађевине (чији су прихваћени пројекат, у своје доба, подељени стручњаци *или* ковали у звезде, *или* називали карикатуром Грачанице), и биолог је предложио Мини да разгледање богомоље, и споља и изнутра, одложе за каквих десет минута е да би, у залеђу тог здања, претходно посетили место где се (нешто другачије него у цркви) унутрашњи видик, на изазов оног споља, насељава мислима везаним за последње ствари.

На твом сам располагању, рекла је Мина, и затражила голоаз.

Хм.

Призор настао кад је НАТО 1999. из ваздуха разорио Емисиони центар ТВБ, једва измењен и домалочас скривен 3-D параваном стабала и крошања, раскрилио им се пред очима тек кад су, стазом која прати источне зидове цркве, зашли у сâм кутак парка, и застали између улазног мостића Малог позоришта и затрављене узвишице са спомеником изгнулима. Нису били сами. Оно што беше остало од срца некадашње телевизије, сад као исцртано на фону небеске плавети, са занимањем је посматрао мушкарац црвенкастог тена у добу стица-

ња трећих зуба. Мени бар личи на сценографију *Злочина и казне*, рекао је (неупитан) њима двома, а ту представу гледао сам, пре слагаћу-вас-колико деценија, у Југословенском драмском.

Ни издалека расположен да се упушта у разговор с незнанцем (а признавши у себи да у самом изгледу „мастера”, лишеног фасадног зида, али не и спратних плоча и асиметричних бочних прозора, уистину има нечег сценског), усиљено осмехнути биолог је, између два димна колута, на човекову реминисценцу само климнуо главом (читај: није ли Србија један велики старачки дом). Још и пре но што ће се шетач, омаловажен одсуством говорног узврата, снуждано удаљити, Јанко је узео да некадашњој милосници *grosso modo* описује трагедију пролећне ноћи 23. априла. Тада је тамо ... можеш ли, Мина, себи предочити ту слику ... у огњу експлозије „паметне” ракете, на радном месту дословце испарило *шеснаест* људи, парфразирао је, уз стилску допуну и преинаку, оно што тренутак раније беше прочитао и срачунао на споменику изнад списка жртава (и тек сад осетио како му се, ваљда кроз лепет нудејства, на потиљку и врату затежу мишићи). *Шеснаест*, поновила је Мина Ахо колико гануто толико и збуњено, рекао бих.

(Кад смо већ код тога, ставите једног до другог истоцифрене бројеве чији су називи управо сишли с усана салцбуршких љубавника, прочитајте их у таквом построју, и добићете шта? 1616. Годину у којој 23. април, за цивилизовани свет, није био тек обичан датум. Јер је, тог *истог* дана, планета остала без двојице својих духовних исполина: Шекспира и Сервантеса.)

Грозота која је за моју крхку памет, једноставно, несхватљива, прошапутала је гошћа са Севера; поглед јој је и даље остајао прикован за сразмерно уски, огољени режањ широког здања из чијих би кутијастих шупљина мало-мало па зракасто излетале већ одомаћене птице. Не схватамо њен смисао ни ми, сагласио се Јанко закорачивши према споменику. Тим покретом беше поплашио голуба који је, дотле у крошњи оближње мечје леске, прхнуо увис и запловио ка сигурности у обеспрочељеној развалини. Шминкер, видео миксер, електричар, подастирао је сад наћуљеној Мини податке са камена. Па монтер, радник обезбеђења, режисер програма ... Не сналазим се најбоље у чињеницама званим прошлост, рекла је час касније Мина, али и оно мало што држим у глави, сугерише ми да је ваша историја, немој ме погрешно разумети, саткана понајвећма од страдања. Од ратова и ропства, сеоба и деоба. Ниси у заблуди, дао јој је за право биолог, но бојим се да у пам-

ћењу овог народа није остао слободан ни један једини килобајт. Него, да погледамо храм, важи?

Црева су му закрчала, што би само с натезањем прошло као тријумф ума над тањиром; отуда се и ломио да ли да јој уопште објашњава шта је у суштини мислио под оним *како за коџа* (кад је, чувши из њених уста назив кафане одабране за ручак, пред Трећим Оком угледао упитник иза речи ЗАШТО на споменику постављеном у шареном хладу јужнобалканског дрвета). Да сад вуновлачари? Таман посла! Али, од рашчлањавања баналне значењске пометње, прошло му је кроз свест, ваљда је важније нешто друго: рецимо, сам факат да је, бар *за већину* мојих земљака, шеснаесторо те-ве радника платило животом јер је руководство куће игнорисало наредбу да своје особље благовремено исели из зграде ТВБ (која је увелико фигурирала на листи метâ Кларкове бомбардерске авијације). А то, ако себе иоле поштујем, не бих смео прећутати.

И није.

(Одломак из романа у настајању)

БРАТИСЛАВ Р. МИЛАНОВИЋ

ПИСМА ИЗ ПРАСТАРЕ БУДУЋНОСТИ

XIII

*Волим окт̄обар: кад се осврнем на њуш̄у
— у крошњама зазуји озон леџа;
погледам ли кроз њрозор у даљину
— замирише на снеж... Несџокојан,*

*осмот̄рим ли ш̄ридесет̄ с̄тоја ш̄то нас деле
— кроз међаву часова забруји њвоја њуш̄;
уџрем ли очи у мажлу ш̄то надире
— завоња на смрт̄... Време је било*

*да њриг̄рлим ову зделу од речи
и њрикуџим њисуђу језика ш̄то каџљу
са њвојих усана у новом Вавилону,
да неус̄џројиво ус̄џројим сам...*

*А њи се, далеко, разрас̄тац̄ у њразнини,
џресудном мером мериц̄ смисао
свакож мож џокреџа овде: ост̄арела се нада
ис̄џуњава џред враџима јесени.*

Тамо, код шебе, боје су још̄ увек боје.

*Волим њо доба године: коракнем ли
— заблесне ме њвој дух ш̄то се мешкољи
у рују између две одсудне џачке...
И џожелим да ме окује џаукова свила.*

XIV

Прибирам мисли ѿод дрвећем, жућим,
а на мене пада лициће налик твојој руци
што је на мојој кожи држиурила, једном,
док сам био жив: и буде се моћи из неке

прошле приче. Ојетѝ дишем у ѿом свом
живоју док око мене збушњава се свейлосѝ;
свей се зајим распада на речи и круни се
у мразу што ѝрисѝиже са криком жусака

на језику неке жене: знаш ли шта је збогом?
Док на твојој руци ѝодржиава њен додир,
видим те у долини између два доба.
На ѝијаци ѝродају измрзле наранце

као што су моји стихови измрзли на крају
једнога октобра што нам не ѝријада.
Неко у ѿвом обличју кружи мојим ѝпростором,
обииава у моме времену: свей је ѝун ѝреварара...

Тамо код тебе истина је још увек истина.

У ѝредграђима кукуричу ѝейлови, узалуд:
од јушрос — клуја је клуја и зид је зид...
И боре су — графема на негдашњем лицу.
И ѝожелим да обома врајим ѝрвобийни лик.

XV

Пицем ти sotto il chioistro, са ѝрпезе
где сир мирише на висове, вино на ѝлийко,
ојѝичено море, а гласови што насрћу
у мој слух — на венейски говор ѝрске.

У свећи сагорева један сан што је ѝламѝео
на другом месѝу, у другом граду, и нова се
буду мисао: да је живои Cavaluccio, ѝељач
шљункаре у Венецији, а да жлездано његово

раздобље сличи чийкама, виѝражима и
будуарима заводљивог града сѝушѝеног

из божанске замисли у — слану бару. Волео бих
да преселим ово месито тамо, у твоје године

док се два уздаха ошкидају од стола
прећораноћ ђаконијама, слаћким и жорким
часовима што су се сад, док те жледам,
збрали у воћну кућу на једном меситу.

Тамо, у твојим годинама, радост је још увек радост.

Траћом ових лукова, одлучао је у безданицу
заједнички жижак а свейли само примисао
на њега у ресторану Sotto il chiostro. И пожелим
да букне и сажди ме под овим сводовима.

XVI

Пишем ти са свих континената што ошкинући
крстаре мојом љазмом: сударају се њихове
љоче у дубини и уситоше ме попреси:
под рушевинама су смрвљене године,

под шупом — хорони жасова: све су моје
љубави на умору... Стижу ли до тебе вестии
да је на сваком коину пожар изазван жишком
што је севнула, још давно, између две љутии.

Примаћ ли шелексе са ључине узвиљане крви
чији ће цунами, изазван ојетт твојом неверицом,
у једном удару збрисаћи све што је на мојој
љланетии никло слово по слово, ред по ред.

На свим континентиима ошварају се
љукоћине и веје из њих љетео на жрадове,
на улице, на речи које шрчкарају по њима
налик на људе љлашцене нећогодом.

Тамо, код тебе, стокој је још увек стокој.

Из висина, на моје земље јада црна киша
и несћају боје у вршовима без броја: само у
једном чува досћојанство magnolia grandiflora.
И пожелим да се поново размножи по свейу.

XVII

Јављам ти се из суманутих висина
а пода мном се расијају перле градова:
од куће до куће, кроз срце ноћи,
џамижу одвени у џрамзивости — банкари,

сокачићима курве оденуше у ситрах од ситарења.
Само у џалеријама и књижницама светицу
твоја прилика стигла из којлине у времену:
то усјостављаш друкчији закон док

мрмљаш речи од којих ће те један јесник
сздасти, поново заводљиву и дрску,
ујркос свему што се у прошлости
срушило на њега као шећ.

Морао сам да узлешим иако високо
да би те мој разум видео јасније но срце:
када сам близу — џуси мирис твој присуства
магли ми мисао, замрачује вид.

Тамо, код тебе занос је још увек занос.

Овде може само да се бди, ал не додирује
несаница моја ни јаву ни сан: далеко су речи
које могу да именују твоје одсуство
и пожелим, понекад, да све обузме мук.

XVIII

Сазревају сокови у џроздовима мојих жлезда
и превиру у твар коју претварам у слова:
исцртавам њима шридесет твојих ликова
— ознаке крај твита где сам доживео удар

муње што оживљава замрли крвошок и покреће
један мишић обамро пред невиделицом;
помислим: његов ритам отвориће врата
на времену које не постоји, ниш је постојало,

и похрлиће ка брду на ком сам сјајао, претворен
у со, слике једне дружачије стварности:

йонадам се изгореће Содома и Гомора,
испиће среброљуйци своју расшойљену љубав,

звери ће у арени прождерати цара,
робинје ће задрлићи своје праве љубавнике.
Али овде још све стоји осовљено
на своју сушшину йо штаром закону.

Тамо код шебе мишови су још увек мишови.

Ипак, још се није загасио шај пройламсај
у овој глави склоној помрачењу — још може
на овој осољеној коћи да избије сойоиш.
И пожелим да никад не изђубим наду.

XIX

Треба да ти наищем и ово: сви прави
су оишишли, на драгим местима смеће се
ране у ваздуху; у каиушима шшо висе у собама
ођлувелим од самоће жнезди се промаја

— давно се сурвао дан. Њихови гласови
шуморе за зидом кад ушону у несвести снови,
а у предршшима својим чувају крхойине
свеша који волесмо: од шљака слажу

сйојена наша шела и један дах, и шайућу:
ово је знак, видише ли? То је ваш знак.
Такве нам йоруке уйућују кад се сакује
у караншину изнад засойљеног града.

Сйушшају с висина, на мој сшо, фасциклу,
и оноштрране њихове фотшографије сведоче:
у бисшроу „Весло” и у гарсоњери између
маглина сиремају нам праве инсигније.

Тамо, у швојој аури, знак је још увек знак.

Шаљем ти, зашо, у кошлину између
два шрена шај завеи ушегнуш шайашом,
да се у њему учврсти и швоја мисао.
И пожелим да ме обујми њихова испшина.

Ово ѿсмо ти шаљем са обале Дунава
 где ме нико не чује, ниј ја себе чујем
 — све је стварније од мене. Неко говори
 над водом, ал нисам то ја, већ хум

целој једној народа што у мени станају
 и испушта, из те кошнице, бруј језика
 да те поново оичини.
 Није то глас мој — то могила говори

намерна да врати твој првојни лик
 док се умножаваш на срчи огледала
 пред којим си, само за мене, стварала
 своје друго лице, једино за мене...

Ни ти не чујеш — док се пресабираш
 на расутом сјаку — једно лудило
 сиремно да те преобрази у шум
 јединственој стиха што ће оћлодиши свети.

Тамо код тебе оћрез је још увек оћрез.

Пишем ти, у сумрак, са Мале пачуче, где се
 слогови скућљају у једну тачку као галебови.
 Прижељкујем да се згусну сви гласови
 па да се и у твоје уво зарије тај крик.

ДИНО БУЦАТИ

СУПРУГА СА КРИЛИМА

Гроф Ђорђо Венанци, тридесетосмогодишњи земљопоседник и пољопривредник из провинције, једне је ноћи милујући леђа своје жене Лућине, која је била иначе скоро двадесет година млађа од њега, приметио у висини леве плећке нешто као малу красту.

„Љубави, шта ти је ово?” упитао је Ђорђо, додирујући јој место на леђима.

„Не знам. Ја не осећам ништа.”

„Па има нешто. Као да је нека бубуљица, а није. Тврдо је.”

„Ма, кажем ти да ја не осећам ништа.”

„Извини, Лућина, молим те, упали светло, хоћу да видим шта је.”

Након што је упалила светло његова прелепа супруга је села на кревет и окренула леђа према лампи. А муж је почео да испитује сумњиво место.

Није баш могао да схвати шта је то могло бити, постојала је нека неправилност на Лућининој кожи која је била иначе изванредно мекана и глатка.

„Знаш да је чудно” рече јој он након извесног времена.

„Зашто?”

„Сачекај идем по лупу.”

Ђорђо Венанци је био педантан и уредан до повраћања. Отишавши у радну собу нашао је тачно жељени инструмент, у ствари, нашао је две лупе, једну нормалне величине која је имала скоро десет центиметара у пречнику и једну другу, мању, али далеко јачу. Са два увеличавајућа стакла у рукама он је поново започео да испитује Лућинина леђа док је она покорно била стрпљива.

Ђутао је. Затим рече: „Не, није бубуљица.”

Она: „Па шта је онда?”

Он: „Као неке маље.“

Она: „Као код младежа?“

„Не, у ствари нису длаке, него неко мекано паперје.“

„Слушај Ђорђо, ја сам мртва уморна. Хајде да причамо сутра. Смрт сигурно није.“

„Не, смрт наравно да није. Али је чудно.“

Затим угасише светло.

Чим се Ђорђо Венанци пробудио наредног јутра поново је прегледао Луђина леђа и открио да се неправилност коже на левој плећи није ни смањила, ни нестала, него се сада још и проширила. Док су спавали развила се идентична и симетрична ствар на врху десне плећке. То уопште није био леп приказ.

„Луђина” скоро да је зајечао, „ма знаш да ти се ово појавило и на другој страни?“

„Шта ми се појавило?“

„Ово паперје. А испод тог паперја има нешто тврдо.“

Поново је био узео малу лупу у руке и видео да постоје два мала места са меканим снежнобелим перјем, величине нормалног дугмета на каквом аутомату. Обузео га је осећај утучености. Налазио се пред једним малим феноменом, веома необичним, који је био у потпуности изван његовог искуства. И не само то. Фантазија наравно да није била јача страна Ђорђа Венанција који је дипломирао пољопривреду и који је увек избегавао, због равнодушности или лењости, књижевне и уметничке теме и интересовања. Упркос томе овај пут, ко зна како, његова машта се пробудила: он је једном речју сумњао да су та два ситна места са перјем, на плећкама његове жене, нека врста микроскопских ембриона крила.

Ствар је била више монструозна него бизарна; више је личила на враџбину, него на чудо.

„Слушај Луђина” рече Ђорђо оставивши увеличавајуће стакло након дугог уздаха. „Закуни ми се да ћеш ми рећи истину, баш целу истину.“

Његова супруга се окренула према њему и зачуђено га погледала. Удата за Венанција не из љубави, него као што се и данас деси у провинцији, из послушности према родитељима, који су такође били племићке крви и који су у овом браку видели учвршћивање породичног престижа, била се навикла на овог лепог човека, заљубљеног, крепког, образованог, али ипак стешњеног и застарелог менталитета, сиромашне културе, сиромашног укуса, који је постао досадан у кући и који је после венчања постао обузет неком мучном љубомором.

„Реци ми, Луђина, са ким си се видела ових дана?“

„Како то мислиш? Па видела сам се са уобичајеним људима. Из куће не излазим скоро никада, то знаш добро. Прекјуче сам отишла да посетим тетку Енрику. Јуче сам сишла ту на трг да пазарим. Другог се не сећам.”

„Кажем... овај... Ниси којим случаја била на неком вашару... Знаш, тамо где има Цигана...”

Она се на то упита да није изненада њен муж, иначе увек разуман, почео да луди.

„Је л’ може да се зна на шта мислиш? Какви Цигани? Зашто би требало да сам их срела?”

Ђорђе јој одговори тешко и тихо: „Зашто... зашто... зато што сумњам да ти је неко направио неку ружну шалу”.

„Шалу?”

„Чаролију, мислим.”

„Због ових стварчица на леђима?”

„Стварчицама их зови ти!”

„А шта би ти хтео да су? Рећи ће нам доктор Фараси.”

„Не, не, не, за име бога, никакви доктори. Ја за сада нећу да зовем никаквог лекара.”

„Ти се бринеш, драги. Што се мене тиче... Него, молим те, престани да ме дираш тамо, голицаш ме.”

Размишљајући у себи о том проблему који га је узнемиравао, Ђорђе је држао чврсто Луђину наспрам себе и наставио да пипа те две израстине, као када болесник пипа загонетну отеклину која би могла да буде куга.

На крају се био обуздао, устао је, изашао из куће и стигавши на своје имање, које је била удаљено једно двадесетак километара од куће, телефонирао је Луђини да јој каже да ће се вратити тек увече. Намерно је хтео да буде далеко како не би имао потребу да непрестано контролише њена леђа која је тако волео. Није међутим одолео искушењу, а да је не упита: „Има ли шта ново, драга?”

„Не, нема, а што питаш?”

„Па мислим... знаш... на леђима...”

„А, не знам” одговори му она „нисам више гледала...”

„Добро, у сваком случају мани се тога. И немој да зовеш доктора Фарасија, било би то кроз непотребно.”

„Није ми било ни на крај памети.”

Током целог дана био је као на иглама. Иако му је разум понављао да је идеја била обична будалаштина, да је у супротности са свим законима природе, да је достојна само најсујевернијег дивљака, један други глас, који је изронио ко зна одакле, инсистирао је у њему подругљивим тоном: ма какве бубуљице и крастице, твојој лепој женици расту крилица! Грофица

Венанци као симбол победе на тргу у част погинулих, о, што ће то бити диван спектакл!

Није да је Ђорђо лично био пример чедности и честитости. И након што се оженио, није оклевао да вреба сељанке на својим поседима, које је он, ловац, сматрао најпримамљивијом од све дивљачи. Али, јао оном ко би се усудио да дирне у част, достојанство и углед његове лозе. И због тога је његова љубомора била тако опсесивна у вези са његовом женом, која је сматрана најљупкијом госпођом у граду, иако је била ситна и крхка. Није постојало ништа друго што би му изазивало већи страх него могући скандал. Сада, шта би се десило ако би Луђини заиста израсла оба крила, макар и у рудиментарној форми, као „младежи” без преседана, која би је учинила циркусним феноменом? Зато није желео да зове лекара. Можда ће се она два изданка паперја повући како су и израсла. А можда се и неће повући. Шта ће га сачекати вечерас када се врати кући?

Чим је закорачио у кућу одмах је отишао са Луђином у спаваћу собу и након што јој је разголитио леђа осетио је да ће се онесвестити.

Са брзином коју је он видео само код ретких врста у биљном краљевству, те две неправилности су попримиле изглед правих правцатих пернатих кврга. И не само то: сада није била потребна никаква претерана машта да би се у њима препознала типична форма крила, тачно онаква каква имају анђели на леђима по црквима.

„Ја те не разумем Луђина” рече муж гласом као из гроба. „И ти се видиш у огледалу, зар не? И стојиш ту смешећи се као некаква глупача. Ма, зар ти не разумеш да је ово једна језива ствар?”

„Зашто језива?”

Забринут због могућег скандала Ђорђо се одлучио да по-разговара са својом мајком која је живела у другом крилу дворца.

Стара госпођа се била уплашила видевши пред собом свог сина са забринутим изгледом лица; саслушала је без иједне речи његову мучну причу. На крају му рече:

„Добро си урадио што ниси звао доктора Фарасија. Сетићеш се, надам се, да сам ја увек била против тог твог брака.”

„Шта хоћеш тиме да кажеш?”

„Хоћу да кажем да у крви ових Рупертинија, били они племићи или не, има нешто што не ваља. И да сам ја имала добар нос за то. Него колико су дуга та крила?”

„Отприлике двадесет центиметара, можда и мање. Али ко гарантује да неће још израсти?”

„Да ли се примећују испод одеће?”

„За сада не. Знаш, Лућина, их држи лепо савијена и приљубљена уз леђа, и она жели да се не сазна. Наравно ако би требало да обуче вечерњу хаљину... Али кажи ми, мама, пре свега: шта треба да урадимо?”

Стара госпођа била је, као и увек, спремна: „Потребно је одмах да причамо са Дон Франческом”.

„Зашто са Дон Франческом?”

„Још ме питаш? Крила, кажем, ко је могао да их да твојој жени? Две су могућности, је л' тако? Или Бог или ђаво. И ни ти ни ја о томе не можемо да одлучимо.”

Дон Франческо је био једна врста породичног свештеника старог кова и поседовао је извесни филозофски хумор. Када је чуо да госпођа грофица жели да прича са њим пожурио је да стигне у дворца, ту је пажљиво саслушао Ђорђову причу након које је дуго остао замишљен, спуштене главе као за молитву, као да чека некакву инспирацију од горе.

„Извините ме драги пријатељи” рече на крају „али у све ово не могу лако да поверујем.”

„Дон Франческо, ви ми не верујете, јер мислите да сам сањар? Ех, кад би само тако било. Али Лућина је ту. Сада ћу да је позовем, па ћете се лако уверити у све.”

„Да ли је јако збуњена, сирото дете?”

„Ни најмање. И то је најчудније, Дон Франческо. Лућина је весела као и обично. Штавише, рекло би се да се забавља.”

Позваше Лућину која је имала на себи кућну хаљину са цветовима. Скинула ју је са највећем могућом опуштеношћу и испод ње се указала једноставна хаљина од памука са два отвора са ципзаром на леђима управо где су излазила крила. Сада су те израслине већ биле попримиле импозантну величину, чак и тако склопљене мериле су од горњег до доњег врха најмање око осамдесет центиметара.

На лицу Дон Франческа се могло видети да је био збуњен. Ђутао је.

„Лућина” рече свекрва љубазно „можда би сад било најбоље да се вратиш у своју собу.”

Када је љупко створење изашло, Дон Франческо приупита:

„Ко зна за ово осим вас двоје у кући?”

„Нико, на сву срећу” одговори грофица. „Са свим предострожностима које је мој син увео нико од послуге није ништа посумњао. Ову хаљиницу, као и кућну хаљину је сашила Лућина. Ах, она је тако вешта. Али не можемо довека овако. Не можемо да је држимо затворену у кући као да има нешто горе

од колере. Због тога желимо да чујемо ваш савет, Дон Франческо.”

Стари свештеник прочисти грло: „Признајем” рече „да је случај до крајности збуњујући. Мој суд, разумете, носи са собом једну одговорност која превазилази моје снаге. Али било би потребно пре свега, рекао бих, да установимо макар и приближно, које је порекло овог феномена. Уздам се да ће нам Бог помоћи.

„У ком смислу?” упита Ђорџо.

„Ваша мајка вам је то, драго дете, већ малопре споменула, показавши као и увек свој изванредни здрави разум. Једном речју, у случају да ме питате за мишљење као теолога, ја бих вам рекао да ако су ова крила, оставимо еуфемизме по страни, ђавоље провенијенције и настала су, створило их је зло са циљем да нас збунује мистификацијом једног привидног чуда, онда мислим да нема сумње да ово не би могло бити ништа друго од обичног привида. Али у случају, а то не можемо да искључимо, да су ова крила Божји знак, испољавање једне изванредне благонаклоности Господа према грофици Лућини, онда нема сумње да би требало да буду права крила са којима се може летети...”

„Па то је луда, страшна ствар!” зајаука гроф Ђорџо, ужаснут мишљу шта би се десило ако би се ова друга претпоставка обистинила: како ће се моћи сакрити тај срамотан деформитет ако би Лућина почела да лети тамо-вамо преко пјаче? И колико би проблема то проузроковало? Публицитет, љубопитљивост масе, истрага од стране црквених представника, које би његов живот, њега Ђорџа Венанција, у потпуности испреметала, уништила.

„А у том случају” упита муж „у том случају би се требало по вама, Дон Франческо, говорити о чуду? Једном речју, Лућина би постала анђеол, светица? А ја, њен легитимни сурог...”

„Дајмо времена времену, мој синко, не треба да предухитримо науме Божје воље. Сачекајмо да се ова благословена крила у потпуности развију, да престану да расту. Затим ћемо да направимо пробу.”

„Боже господе, пробу! Ма где? Овде у врту, да је сви могу видети?”

„Не бих то предложио, не у врту. Боље је отићи напоље, у природу, по мраку, без сведока...”

Прошли су кроз гвоздену капију дворца у девет сати увече, Ђорџо, његова жена, мајка и Дон Франческо, у великом енглеском аутомобилу.

Није било прошло више од десет дана и Луђинина крила су попримила своје праве димензије. Крила су сада мерила од своје горње тачке па скоро до земље тачно сто и двадесет центиметара. Перје и паперје више није било снежно-бело него светлоружичасто попут меса; постало је чврсто и густо. (Имати их увече у брачном кревету није била лака ствар, али на сву срећу па је Луђина радије спавала на стомаку и лудо се смејала због збуњености и гнева свог супруга.) Распон крила је износио више од три метра када се мерио као код орлова. Све је то наводило на закључак да то двоје огромних крила не би имала тешкоће да подигну од земље једно мршаво тело, као што је то било Луђинино које није било теже од педесет кила.

Оставише иза себе периферију и кренуше у природу, у ту скоро већ пуну зону, тражећи неки доста забачен пропланак. Ђорђо није био никада задовољан. Било је довољно да се наслути неки упаљени прозор некакве куће у даљини и он би кренуо даље.

Била је лепа ноћ пуна месечине. На крају су се зауставили на сеоском друму који је водио у једно заштићено ловиште и изашли су из кола. Упутили су се пешке кроз шуму, коју је Ђорђо знао напамет, све до једног пропланка окруженог високим стаблима. Тишина је била огромна.

„Ајде, само храбро” рече свекрва Луђини „скини мантил. И немој да губимо време. Претпостављам да ће ти бити хладно само у трикоу.”

Међутим, иако је Луђина имала на себи само трико уопште јој није било хладно. Штавише, осећала је чудне таласе топлоте у удовима као жмарце.

Смејући се рече: „Хоћу ли успети?” И лаким корацима, у подсмешљивој имитацији класичних балерина, стиже до средине пропланка и поче да маше крилима.

Шшш, шшш, чуо се мек шушањ ваздуха. Изненада, не могавши да опазе по треперавој месечини тренутак узлетања, њих троје су је угледали да лебди већ на висини од седам-осам метара. И није јој било тешко да се држи у ваздуху, довољан јој је био један лагани замах крила који би она пропратила плеском руку.

Њен муж је био покрио очи, ужаснут. А она се горе смејала, никада није била сретнија и лепша.

„Размислимо на миру, синко” рече Дон Франческо грофу Ђорђу. „Твојој младој супрузи, Божјем створу, морам да кажем, вредној дивљења у сваком погледу, израсла су крила. Закључили смо, ти, твоја мајка и ја, да Луђина може да лети, а то је знак да се не ради о некој демонској работи. О овој теми

се сви Црквени Оци слажу, можеш бити сигуран у то, јер сам све о томе поново прочитао. Ради се дакле о једном божанском дару, ако нећемо већ да причамо о чуду. Не кажем ни да би се Лућина данас, из теолошке перспективе, требала сматрати анђелом.”

„А ако се не варам, анђели никада нису имали секс.”

„Слажем се, синко. Међутим уверен сам да твојој жени никада не би израсла крила да је Свевишњи није предвидео за неку важну мисију.”

„Какву мисију?”

„Недокучиве су одлуке онога ко је Вечан. Иначе, не мислим да имаш права да држиш ову сиротицу изоловану тако како се ни неки оболели од лепре не би држао.”

„И, Дон Франческо? Зар треба да је дам свету као какав залогаш? Замислите само урнебес који би тада настао. Оволико велики наслови у новинама, опсада радозналих, интервјуи, ходочашћа, непријатности сваке врсте. Проблеми! Гарантовано би добила и уговор за биоскопски филм. И све то у кући Венанција! Скандал. Али то никада, док сам ја жив!”

„А ко ти каже да та реклама није део божанског плана? Зар не би могло сазнање о чуду да има несагледив ефекат на савест? Као једна врста малог месије, женског пола. Замисли, на пример, шта би било ако би грофица Лућина кренула да прелеће борбене редове у Вијетнаму. Је л’ можеш то да замислиш, синко?”

„Преклињем вас, Дон Франческо, доста више! Чини ми се да ћу да полудим. Ма шта сам урадио да сам заслужио овакву несрећу?”

„Немој да ово зовеш несрећом: ко зна, можда је грех. Додељена ти је као тешка проба. У реду. Али о нечему треба да размислиш. Реци: да ли има још неко ко, осим твоје мајке и мене, зна за ово?”

„Само би ми још то требало!”

„А слуге и слушкиње?”

„Нико. Лућина сада живи у једном станчићу у који само ја улазим.”

„Ко јој чисти? Ко јој кува?”

„То све ради она сама. Видите, говорећи чак и метафорички, она је анђеол. Не жали се, не протестује, прва је схватила сложеност ситуације у којој се налази.”

„Шта сте рекли рођацима и пријатељима?”

„Рекли смо им да је отишла да проведе једно време код својих рођака у Вал д’Аости.”

„Па, чуј, не мислиш ваљда да је држиш све време под забраном нормалног живота?”

„Ма шта ја знам!“ одмахивао је главом, очајан. „Нађите ми Ви неко решење.“

„Решење је то што сам ти већ рекао, синко. Ослободи је, представи је свету таква каква је. Кладим се да се она већ са муком обуздава.“

„То нећу никада урадити, пречасни. Рекао сам Вам већ. Дуго сам размишљао о томе. То је моја мука, моја ноћна мора. Не бих био у стању, кунем вам се, да издржим такву срамоту.“

Али гроф Ђорђо се зававао. Дошао је октобар. Са језераца која су окруживала град почеле би већ око поднева да се дижу познате магле које су за све време зиме обавијале те пределе непробојним покривачем. Током радне недеље, када би се муж посвећивао својим обавезама и враћао се кући тек када би пао мрак, сирота Луђина је била схватила да јој се пружа изванредна прилика. Блага по темпераменту, штавише лења, била се навикла на затвор који јој је Ђорђо непопустљиво наметнуо. Ипак, дубоко у њој је расло огорчење из дана у дан. Има мање од двадесет година и замандаљена је у кући без могућности да се види са другарицом, да проћаска са било ким, па чак јој је забрањено да се појави и на прозору. А још већа тортура је била не моћи раширити та чудесна крила која су треперила од младости и здравља. Не једном је била питала Ђорђа да је изведе током ноћи, као онда први пут, у природу, у тајности од свих, и да је пусти да лети који минут. Али он је био непоколебљив. За онај ноћни експеримент којем су присуствовали и његова мајка, као и Дон Франческо, морали су се изложити опасном ризику. На сву срећу нико ништа није приметио. Али поновити то, била би лудост, поготово због некаквог каприца!

Добро. Средином октобра, једног сивог послеподнева, магла се била спустила на град зауставивши у потпуности саобраћај. Луђина је прво обукла дупли трико од вуне и затим се замотана искрала у врт заобишавши собе послуге. Погледала је око себе. Изгледало је да се нашла у свету од памука, нико је није могао видети. Скинула је мантил и сакрила га у подножју једног дрвета. Затим је изашла на чистину, залепршала драгим крилима и винула се изнад кровова кућа.

Ова тајна бежања, која су се све чешће могла извести због оштре климе, изазивала су у њој чудесно олакшање. Била је довољно пажљива да се одмах удаљи од центра, у супротном смеру од оног где је био посед њеног мужа. Ту су се налазиле пре свега усамљене шумице и она је у једном неизрецивом заносу овлаш дотицала врхове крошњи, бацала се у магле до краја да би назрела сенке неких кућерака, вртела би се око се-

бе, радосна ако би срела неку усамљену птицу која би је се уплашила и одлетела даље.

У својој невиности, помало фриволној, млада грофица се није запитала зашто су баш њој, јединој особи на свету, израсла крила. Десило се тако и ништа више. Сумња у своју узвишену мисију није јој ниједном пала на памет. Знала је само да се добро осећала, сигурна у себе, обдарена надљудском моћи која ју је носила, док је летела у блаженом делиријуму.

Као што се дешава када се навикнеш на некажњавање и Лућина је престала да буде опрезна. Једног послеподнева, након што је излетела из задимљеног слоја магле која је херметички била затворила поља испод ње и након што је дуго уживала у слатком јесењем сунцу, пожелела је да истражи зону испод ње. Заронила је право у хладну сенку маглуштине и зауставила је своје пикирање само неколико метара изнад земље.

Баш испод ње је у том тренутку ишао један младић са пушком, највероватније, према ловачкој кућици, једној од многих у околини. Млади ловац се, чувши лепет великих крила, истог трена окренуо и инстинктивно подигао пушку.

Лућина је била наслутила опасност. Уместо да је полетела на горе, што иначе не би могла да уради на време, викнула је, иако је знала да тиме може да ода своју тајну: „Чекај, не пуцај!”. И пре него што се млади ловац могао повратити од изненађења, она се спустила на два корака од њега.

Ловац је био извесни Масимо Лаурета, један од најбриљантнијих „лавова” малог провинцијског друштва; тек што је био завршио факултет, из богате и одличне породице, изврстан скијаш и возач аутомобила за трке; био је изванредан пријатељ брачног пара Венанци. Упркос својој уобичајеној хладнокрвности био се тако збунио да је испустио пушку, пао на колена са рукама за молитву и почео да изговара молитву на сав глас: „Ave Maria, gracia plena...”

Лућина је на то пукла од смеха. „Па шта то радиш, будалице? Зар не видиш да сам то ја, Лућина Венанци?”

Ловац је устао тетурајући се: „Ти? Па шта се дешава? Како си успела да...?”

„Ма пусти то сад, Масимо... Овде је хладно да се смрзнеш...”

„Уђимо” рече младић показујући према кући. „Требало би да је упаљена ватра у камину.”

„Ког још има тамо?”

„Нема никог осим ловочувара.”

„Не, не, не могу.”

Неколико тренутака су се гледали укоченим погледом. Затим Лућина рече:

„Хладно ми је, рекла сам ти. Загрли ме, барем.”
И младићу, који је још дрхтао, није требала да то два пута каже.

Када је Ђорџо Венанци увече стигао кући, затекао је своју жену у дневном боравку како шије. Без икаквог трага од крила.

„Лућина!” узвикнуо је. „Љубави! Шта се десило.”

„Молим?” одврати она, а да се није нимало узнемирила.

„Па крила, побогу! Где су ти нестала крила?”

„Крила? Па јеси ли ти полудео?”

Због силине одговора он оста нем на трен:

„Па... не знам... мора да сам имао ноћну мору.”

Нико осим Ђорџа, његове мајке, Дон Франческа и младог Масима, који је био центлмен и никоме није рекао ништа, није сазнао за то чудо или скандал. Па чак и међу њима је овај догађај био табу.

Ипак, неколико месеци касније када је Дон Франческо остао насамо са Лућином рекао јој је уз осмех: „Тебе Бог баш воли, Лућина. Нећеш ми противречити да си као анђеол имала изванредну срећу.”

„Какву срећу?”

„Срећу да сретнеш ђавола у правом тренутку.”*

Превео с италијанског
Ото Хорваџ

* Из збирке прича *Тешке ноћи* (*Le notti difficili*, A. Mondadori, Milano 1971).

БОШКО ТОМАШЕВИЋ

СНАГА ЗА СПОТИЦАЊЕ

ВЕЧНОСТ У СТАЊУ КВАРЕЊА

*Са Лојолине цркве
на истоименом шрџу у Риму
ошћао камен
на крову расће коров
унушра злашћо
камене драјерије сливају се
низ ковчеж једнога свеца
који је за живошћа
судећи по хроникама
био један примитивни богаши
просћак какви се рађају у
свако доба и у свим временима.
Музика сфера дирижује
унушрашћом свейлошћу базилике
киселе кишце сћоља нагрзају
камен и небески пламен
се гаси.
Доњи веш неких младих
жена суши се на оближњем прозору
ускоро ће све те ствари
бићи испуњене месом
и једрошћу
бодра шела с вечери појавиће се
с првим звездама
злашћо ће шамнеши
очи свейтаца пројлакаће од влаге
њихово пренемагање на вештибулима
сјебаће обична киша и вешар*

доњи *вещ* једне жене
и мајтерица која се излила
у свети *цџио* настаје.

Рим, 24. април 2008

ОТМЕНА НИШТАВНОСТ СТВАРИ

Сџоје *џако* *џу* оне
сџвари
и *бљују* своју *несрећу*
џи *џосџојиџи* ради *њих*
оне се *одмарају* у својој *немосџи*
развлаче је *џо* *џвојим* очима
увек су *далеко* од *џебе*
никада нам
као ни жене
не *џриџадају* *сасвим*.
Помало је *џлуџо* *живеџи* са *њима*
желеџи да нас *удвосџруче*
или *џонове*.
Боље је *удаљџиџи* се од *њих*
одџеџаџи у *џравицу* мора
у *џравицу* *обале* без *сџвари*
нико *ниџџа* од *њих* није научио
а *ваља* *заборавџиџи*
да *ће* нас *џреживеџи*.

Рим, 25. април 2008

СНАГА ЗА СПОТИЦАЊЕ

Кад *џод* се *ујуџро* *џробудимо*
џоџребна нам је *снаџа* за *сџоџиџање*
џоџребно је *уозбџџиџи* се
наилази нови *свеж* *лещ* дана
свеџлосџи која *џада* *џо* нама
невидљив је *џеретџи*
џреба *џреживеџи* до *ноћи*
док се *џоново* не *уџаси* *снаџа* за *сџоџиџање*.
Понављање ове *иџре*

никада нас ничему неће научи^{ти}.
Су^тра — ^{то} је већ данас
које је ^{про}шло
и овај дан није био ^{греш}ка
био је закон
који ће су^тра ^{пост}ати нов
и ^{ост}ати невидљив
чи^{та}в живо^{ст} ду^{го}
без ^{греш}ке.

Рим, 25. април 2008

ОНО НИШТА КОЈЕ ПОДСТИЧЕ ДЕЛАЊЕ

Седимо мирно на ^{сто}лици блудећи.
Једна мрва хлеба је на ^{по}ду
ус^{та}јемо да је ^{по}ди^жнемо с^{та}вљамо
је у ^{це}й ба^{ци}ћемо је касније ^{где} ^треба
^{по}шом ^{пр}име^тимо набор на ^ћилиму
^{по}равнамо ^{да} руком ^{сто}лица на којој
смо до мало^{је}ре седели није на свом мес^ту
уз ^{сто} како ^{пр}иличи ^{пр}имичемо је ^{сто}лу
и сада смо ^{на}кра^јко сами са собом задовољни.

Ужасно нам је ^{по}т^ребан ред
за ^{ду}шу која је у ^{пр}иродном ^{не}реду
силована ^ту^ђим вољама
^{по}ганим ми^шљењима ^{дру}гих
жељним ^{на}ших ^{по}раза
чежњивим за ^{на}шим ^{не}моћима
и ^{оба}мр^{ло}ст^има.

Увек ^{по}стоји како вели један ^{пе}сник
у близини неки ^{це}зер
нека ^{бес}п^ослена ^{це}зерка
и ^{ти} ^{ши}пови нас никад не ^оста^вљају саме
^{ши}ш^{те} својом ^{ме}ш^{ли}цом ^{по} ^{на}шој ^шврдој
давно до^{до}ђеној ^оп^уст^ощенос^{ти}
која нас и ^{ба}ц^и збо^г ^{шо}га ^{си}зурно и ^{вер}но
^{по}д^{ст}иче на скакање
на ^{без}разложно ^{дела}ње
на ^{ур}лање
на ^шрагање за ^{ред}ом и ^{по}ре^шком

коџа одавно немамо и који нам је
 измакао не сећамо се када
 и коџа једва да смо икада имали
 довољно и коџа више никада нећемо имаџи
 јер не умемо да пошћујемо
 нашу самоћу да јој се дивимо
 ниџи да подносимо благословљену усамљеносџи
 слику наших будућих болесџи и праџиљу смрџи
 и сџоџа дајемо џренуџку више неџо
 џџо му џреба и иџрамо на џеџа
 чиџав живоџи дуџо
 мноџо више неџо џџо било ко и било џџа
 захџева од нас.
 Не пошћујемо светџињу нашеџ меса
 наших нерава наше јединсџивеносџи
 и џвоздени закон (и метџлу) наше
 једанџуџосџи
 док све око нас џражи да нам
 дрско и бесџошћедно ували
 своју џразнину
 свој немир
 „свој јаук мученика”
 уџућен увек
 слабом млаком
 и „нейошћуном себи”.

Инзбрук, 10. мај 2008

НЕ МОГУ ОБНОВИТИ СВОЈА ЖАЉЕЊА

Не моџу обновџи своја
 жаљења на живоџи.
 До данас сам џреживео
 за суџра су изгледи никакви.
 У сваком часу
 као и у џоследњем
 жалбе долазе џрекасно
 истџориџа је урезана
 на све џџо нам је икада џријадало
 док се светџлосџи сџрема да измакне
 док бродови џеџљачи вуку џлејове
 док Даун Џонси џадају доле и доле
 док сџикер извешџава о земљоџресу у Бурми

док вечерње у цркви ојслужује божји накоӣ
док боли ѿрсӣ на левој нози
док мрав носи мрву хлеба
шежу од све васионе
радоснији од сваког сѣвора
луксуз је жаљење
за нечим шѣо је још увек
шѣу
и шѣо нам ѿриѣада
макар суѣра
сенка
ѣоново била сенка
или је макар не било
и макар хлеб ѣоскуѣео
ово је мали шренуѣак
суморне
ведре вечери
коју сам увек волео
и увек ѿрихваѣао
са олакшањем
добродоѣлицом
и захвалношћу.

Инзбрук, 10. мај 2008

ИЗЛИШНОСТ ДА СЕ ГУШИМ У БОГУ

Никада нисам био вођен ѣоѣребом
да се жушим у Богу.
Тај уѣешни нонсенс
како га назива Сиоран
одувек је ѣодсѣицао лицемерсѣиво ѣоданика
лажна милосрђа сѣрах наду
уѣоѣије зверсѣива ѣеѓове ѣаклене реке
баш здушно су насѣањиване
сумњичавцима
ѣеѓови рајеви
залудним скоѣовима
који су му кадили и
ѣодржавали сва ѣренемаѓања
зайисана у књиѓама ѣресѣрашених
суморника и ласкаваца
сѣѣнијих и круѣнијих злуѣана

ошромбољених бискуиа
бесшидних прелата.
Сва здања њему посвећена
одавно су претворена у
раскладне уређаје
месца за свилене мисе
за чуђења смерних
којих нигде нема осим
на Тајној вечери
сасвим конкретне
нимало шајансствене смрти.
Неко ко се појуи Њега
од почетка улашио живоша
измислио је смрт
несћајање уз наградну или без ње
издејствовао ју је од
звезда и пакла
њу сигурну водиљу
могућем светиу
у једном несигурном трајању.
Тако поициане сјебане
и понижене
након живоша и неживоша
ситуацијају нас
у мрак
у тријумф ничега
аисурда и материје.
Не знам
можда је Он
у најбољу руку
могао бити
неко Други
некакав другачији цвет
лакши шерет
могло је да му се деси
да је био багрем у пролеће
липа која сања под мојим
прозором и
доноси ми слику мајке
и оца
без којих
ни овог ни оног
Бога не би било
и то би било више него утешно
и више него награда.

Био би што живои без смрти
и паиње
свети пре света и после света
једини свет
управо оно што сам ја
и оно што полико за
себе и друге желим.
Стога
пај утешни нонсенс
Бог
одавно је најустио мој живои
Његово Слово
предало се мојој Воли
мом избору
мом једином
правом живошу
који се у име избављења
живоша
одлучио за поезију
и стога
никада се нисам
дарежљиво
поуит ласкаваца и обесвећених
џушио у
Њему
макар
за сваки случај
што и пожељно
било.

Инзбрук, 11/12. мај 2008

НЕЗАДОВОЉАН СТАРИМ ГРЕСИМА

Нисам задовољан
својим старим гресима
онима почињеним у
утроби мајке
грехом свог прегласног
прималног крика
могао је бити пишци
дискрепнији
знао сам да улазим међу

о̄ӣмен све̄ӣ
ӣ проклет̄ӣӣ ӣтер̄е̄ӣ.
Нисам морао бӣтӣ задовољан
сре̄ӣном айрилском вером
да ће мој живо̄ӣ
ӣра̄ја̄тӣ вечно
не̄ӣрекидан на земљи
болес̄ӣма и смр̄ӣма
и оном коначном
сес̄ӣром — Смр̄ӣӣ
коју лицемери
ӣ ӣойови
називају ӣривременом.
Нисам задовољан
ц̄ӣто̄ још одлучније
нисам веровао
(док сам и мало веровао)
у г̄рех суморне Лаж
у Васкрсење
у мене издркано̄
боравком у Рају
казнама у Паклу
ӣрӣӣремама и ӣренинзима
у Чис̄ӣилицӣӣу.
Требало је са шом
загоне̄ӣном Причом
још одлучније
разва̄љива̄ӣӣ ус̄ӣа Блудница
ӣонаца̄ӣӣ се обзирно ӣрема
Магдаленама
уских ӣичака
и не молӣӣӣ их за дозволу
да им маслачак у г̄рлу
клизи ӣо ма чијем ӣлану
и реду возње
како је у Књици Проӣоведника
замиц̄ӣљено
и заӣисано.
Нисам морао да верујем
у ис̄ӣорију
у учӣӣе̄љицу широких бедара
ӣ ӣожельних г̄узова
могла је вера у њу бӣӣӣ
ӣања ил' никаква
јер ис̄ӣа ионако никад ниц̄ӣа

није научила
од мене и живоџа
ниџи је веровала цвеџу
и џиџи
ниџи се сџуџџала
низ лиџиџу
џола
у џравџу џуџања мора
и џуџра.
Била је важна влажна и
немудра.
Требало је вероваџи више џсима
но џудима
ионако се са џсима живи
са џсима раџа
и џсима мира
џоџледајмо наше сџрађене дане
од Вијеџнама до Олује
а ја чекам и чекам
на заборав и суџра
на суџра и заборав
и време ме не лечи
док џримални крик
јоџ џраје
и
џраје
и најџрајађе се
све до џиџих дана болничке џуске
у кревеџу џода мном
сесџре у белом
до одлучне радње
џоџа у црном
до џред џоследњи уздах
џред оџело.

Инзбрук, 12. мај 2008

МИЛОСАВ БАЛИЋ

ЗМИЈСКИ УРЕС

*Земља јеси и в земљу оћидеши
амо же вси человјеци појдем...*

Сенима пријатеља књижевника
Драгомира Попновакова

Ненад је увек знао, и не само што му је мајка Наталија говорила, давно пре него што је скончала свој живот овде на обалама Мораве у далекој Србији, већ су и други то говорили, као да су знали његову историју и историју његове руске породице, да је био зачет у далеком руском украјинском селу Безјакову, од младе мајке Наталије и пијаног сељака Степана који је волео да своју жену повали насред поља, у њиви, наочиглед жетелаца или копача. Ненад је наследио ратнички и преки дух оца Степана који је увек халапљиво жудео за животом, а тај га живот никако није хтео, ни оца ни сина, били су оптерећени само несрећама и тргањима, од немила до недрага.

И откад оца Степана већ одавно нема, још пре него што је овде скончала и Наталија, он остаде сам, као авет, у дубљанским шумама, где се само змије отровнице легу и орлови увек злослутно надлећу опустеле пећине изнад мајдана и каменолома. Док се уморан, обично исцрпен и поспан, без епитрахиља, нађе ван божјег храма, другује са змијама шаркама које палацају језицима са камените припекe и гледају у њега, а он гледа у њих, као да се својим немуштим језицима договарају и споразумевају. Понекад им он нешто проговори, оне зашусте кроз ресали попонац, подигну главе, засвирају кроз траве па опет облете око њега. Затим почну да му се мотају око ногу, руку, око паса и све до врата.

А тако је често, ноћом, Ненад, свештеник без епитрахиља, са два кратка пиштоља за појасом, која је звао кременаче,

шетао дубљанском шумом, испод Гоча, а изнад Мораве, подсећајући на неког далеког претка, руског козака, са Дона, који безбрижно иде у рат, као да иде на обичан поздрав, виђење или свечаност. И није било ниједног човека, никад, у овим крајевима, да је тако вешто, ноћом и крадом, друговао са змијама, носећи њихова шарена пругаста тела обавијена око ногу, руку и струка, преко одела и пиштоља. Некоћ се, кришом, и шапатам, говорило по Дубљу, где је била чувена и лепа црква у којој је службовао, а још више у Попини, где је живела та Невена, ћерка увенулог трговца у шумама, Радована Топаловића, како, ето, божји слуга, Ненад, води љубав са змијама, ноћом игра коло са њима, а дању прича неке безвезне ствари за време црквене службе. Он се змија није бојао, а ни оне њега, а није се знало је ли факир или није. Само он зна, док је био мали, где га је бездушна мајка Наталија знала остављати и по читав боговетни дан, водећи љубав са серпским солдатом Сибином, а тада га је први пут ујела једна шарка у Сибиновој ливади званој Печењевац, он је заврискао, боље рећи зацвилео, да га је Наталија, кобајаги ужаснута, забринута и потресена, чула и трчала, гола и боса, јелек јој остао на Сибиновим грудима, дувао је тихи топли ветар багрдански што је сипљиво и као уплашено надлазио с оближње Мораве и њених пра-старих гатова; да, сећа се добро свог живота из пете године и мисли да га је тада посетио први пут његов мртви отац, храбри ратник Степан, да види сина у повоју, на несрећној, куршумима избразданој и увек погибелној, проклетој серпској, као и руској земљи; никад се није знало, није знао он тада мали, у серпским, од грубог вуненог сукна из Несторове куће, истесаним прегачама, ни мајка његова Наталија, незасита, недожудница, у јахању сладострасном, са серпским војником, коме је испијала сву срж из костију, да ли је то храбри руски ратник Степан Трифонов који је у ове крајеве дошао заједно са својим ратним друговима, пуковником Рајевским, Николом Кирјејевим и Николајем Черњајевим, као срасли и рођени са серпском драгом земљом која их је топло примила као најрођеније своје, дошао да узме своје дете на чување, или да опомене разуздану жену, Натушку његову драгу, из младости, давно прохујале и опроштене, са руских степа, с којом је зачео овог голошијана, пре но што су наишли покољи и паљења, и болешчине, а људи умирали и бежали, у бестрагију, преко Дона, према Карпатима, преко Дунава, најрађе у Србију, мати благочестиву. Наталија је тако трчала, преко високе траве, да спасе дете од отровног змијског уједа, трчала и саплитала се, полугола, без јелека, велике сисе млатарале су јој преко црнпупрастог сунцем опаљеног грудног коша, које су једино биле бе-

ле на њеном телу, јер је била потпуно поцрнела и препланула од моравског, ужагрелог сунца, које је пекло као сач, не марећи много за несрећне руске дошљаке, злосрећнике и добровољце.

„Кинте, ћваре, ћекије”, узвикнула је немушти њихов, змијски језик, поновила га три пута и музла топло млеко из својих једрих сиса, с веровањем, и знањем и надом, превеликом, да то млеко дарује змијама отровницама, травама љутим, и змијским љуштурاما, да јој заузврат, врате отров од уједа који су нанеле њеном детету. А Ненад је памтио, и заборављао, али никад сасвим и потпуно. Зашто је она тада помињала, поред бајалица змијама, и мртвог мужа Степана, зашто ли је гледала у небо, дугуљасто и пепељаво над Моравом, као загрцнуто, изговоривши још једном, нешто као „да прође ко вода, голема и студена”; мајко Лизавета, хоћеш ли васкрснути над земљом и водама, па ово више није Русија, мајко, не проклињи ме, не плачи, не кори моју прељубу, ја хоћу само човека, и живот, па мој Степан је погинуо, за серпско отечество, а ја имам право да заузврат узмем серпског војника, да бауља по мојим куковима, то неко мора да ради, а овде су људи и војници, у Србији, издржљиви на женама, и курати, да им равна нема, од Дунава до Дона, могу да те засејавају даноноћно, док мечку не родиш и материцу не проспеш, у крви и сладострасти. И тада је, научено већ, змијама припремљено, што је од мајке Лизавете научила, и добро знала, и увек сваког спасавала отрова од змијских уједа, просула по ливади летње багрданске траве, и Ненад је био спасен.

А после, кад је мало одрастао, говорили су, и кунули се, када су га још неколико пута, у овој, унакрсним ватрама, ишпартаној балканској земљи испошћеници, уједале змије, на које је већ постао имун, да су видели, у облацима, страшан и огромно велики, Степанов лик, под опеклим сунцем, са сабљом, крвавом до лаката, под сунцем, како кези зубе, како замахује њом, ђордом, како су волели сабљу да зову багрдански сељаци и војници, ратници, јепци, земљоделци и штедљивци; замахује и витла њоме, да Наталији одсече сисе, кунули су се да су чули, како је викао, и урликао, зашто је Натушка променила своје име у Наталија, а зашто је малог, њиховог Лавушку, прекрстила у Ненада, кад није тако било, тамо у њиховој далекој, црним маглама, и пуштахијом, под ужасним закарпатским ветровима, обавијеној постојбини. Ненад га је често видео, ноћом, у сну, док је спавао, и растао, код серпских сељака, некад и у коњушницама, коњима под реповима: како Степан иде у Несторово двориште, где су се заувек настанили он и мајка Наталија; Стаменка Ерцеговка, Несторова чудна и поремећена

женица му отвара широке капије, а он јој прилази чврсто газећи грубим руским чизмама, у којима је овде дошао из Русије, у којима је јуришао на Турке, преко смоничавих ровова и бункера, у којима је погинуо и сарањен. Биле су то, увек каљаве, војничке чизме, са високим сарама. Ненад је, тако мали, у сновима, запажао како су му чарапе у чизмама побелеле од ношења, а да саре од чизама нису подвртнуте. Такав се, са чизмама, сви су то у родбини знали, у њиховој постојбини, волео пењати на Натушку, често пијан, и смркнут, дахћући као биво, усред жита, или на пољу, док је не изможди. А шума кад постане жута, опет је волео тада да је повали на гомилу увенулог лишћа, док се наоколо ширио мирис зрелог жита и Степановог скоро штављеног кожуха.

Да ли је Ненад знао за мирис кожуха, Наталија сигурно јесте, па је зато овде избегавала ту саргију, како су је Моравци називали и говорили да мирише на сперму. Наталија није то волела, јер је подсећало на грубу љубав Степанову, од које је осећала само болове и дивљачко ригање по утроби. Ненад је, за време тог змијског уједа, кад је Наталија трчала, да му исиса отров из ране, преко Мораве гледао у неке жућкасте тачке на небу ка којима се отегло јато дивљих гусака. Оне су пролетале високо на небу, тешко, споро, као да иду према смрти. Ненад је тада замишљао како и мртваци, попут његовог оца, однекуд, исто тако гледају у звезде, и у јато дивљих гусака, сећајући се минулог, свог земног живота, којим су брзо проминули, попут бљеска муње. И било му је у једном тренутку жао што ће да одрасте, што ће брзо и неповратно да оде из детињства, а онда и из живота, и што ће да пати и муке очеве, Степанове, за које је видео да нису нимало лаке. Јер тако је и отац Степан исто брзо пребродио овом земаљском водом и минуо као брзосветлећа звезда репатица која се сада, само њему и мајци, јавља у сновима и мислима.

Кад му је мајка Наталија избајала бајалицу против змијског уједа, пренела га је на голим рукама, исто као што га је, преко густих шума, ровова и куршума пренела у збегове Србије, донела га тада и сада у сено Сибиново, најбољег домаћина у Багрдану и целој Шумадији, положила га у мирис дуњице и хајдучке траве, а Сибин је чекао, са смуњеним панталонама, брковима, црним и увијеним, попалим преко усана и белих крупних зуба, са учвршћеном, јаком мушком жилом, која се одмах зарила у Наталијино вруће месо, међу једрим бутинама, само што то више није био отац Степан, пијан, груб, са каљавим чизмама. Сибин је то радио полако, без урлика, беса и ломљења Наталијиних ногу, без дизања њених ногу преко главе, на широка своја рамена, поваљивао је полако, готово женстве-

но, нежно, по тврдом и шуштавом моравском сену, забатао се тихо а све чвршће, крепкије и ситније, у њена бедра, бркови му беху улепљени сламом коју је стезао међу зубима, заједно са Наталијиним набубрелим сисама, из којих је малочас истискивала млеко да детету неутралише змијски отров.

То млеко, то је та клетва, коју Ненад никад не може да заборави. И сад, и овде, пред све збитије што ће се пред њим одиграти, и одагнати га заувек из детињства, мирише му однекуд, притајено, мајчино млеко. Он је сав обавијен змијама, сада га оне више не уједају, јер се у његовим венама снажно урезало лековито мајчино млеко. Мајка му је често, док је стао овде, на туђој земљи, говорила о завичају: да га никад не заборави, да га често походи у мислима, а једном и стварно. То су предели незаменљиви, рајски: боровници, које, као да никад није такнула људска рука, и јелици који се додирују с небом, пуни свакојаких врсти печурака и шумских јагода. То је, опет, далеко бабино село, мајчине мајке, Лизавете, близу Рјазана, где је одрасла мајка Наталија и певала своје надалеко чувене девојачке песме. Слични су ти крајеви овде са овима, у Дубљу и Попини, поред Мораве.

Мрак и тишина скидају се са околних брегова, змије се и даље одмотавају с Ненадовога тела и одлазе у мрак, а он остаје сам. Шта слуги и куда ће сада? Ни сам не зна. До бункера у коме крије оружје и муницију, и пушку, гаравушу, очеву, Степанову, још је дугачак пут. Мора да иде полако, трагом звериња, док месец још није обасјао гору. Извуче из џепа сат са златним ланцем, на чијој полеђини је изрезано: „Од Јована на седам цркава, благодет вам и мир.” То је био поклон њему од његове Невене, коју је заволео овде, одједном се родила љубав, као мајка Наталија и серпски солдат Сибин некада. Њима, као да је било суђено да овде доживе велике љубави, на туђој земљи али коју су они волели као своју, љубави после великих несрећа, и великих клања, које ће брзо све да изгубе, како мајка тако и син. Морава се никад није одрекла своје морије. Одмах се сети Невенине песме, најлепше девојке из Попине, са густим, црним плетеницама, увијеним, и низ плећа спуштеним, којим га је драшкала и миловала, да му никад није било доста, као ни давно мајци Наталији, серпског солдата Сибина; песма, која ће њему до судњег часа, до гробног камена, остати да кола по грудима:

*Зелен орах љао на орање
иши си драги моје радовање
драга моја немој ме варати
ја ћу тебе слајко љољубиши...*

Па опет, потом, напућивши усне, као у полумесецу, крто, питомо, изазивачки, како то само Невена уме, ни змија јој није равна што је Ненада уједала док је био мали по багрданским зеленим ресалим ливадама, ни вила попинска, горкиња, испредала је витке усне у незабораван глас:

*Зелен орах на орање ђао
ја се женим драга јел ши жао...*

А Ненад тада већ уђе у бункер, са оружјем, пошто јетко шкрипну тежак катанац на храстовим вратима узиданим у земљу. За њим остаде пушта шума и свет који му није дом.

РИСТО ВАСИЛЕВСКИ

ПОЧЕЛО, ПРИЗОРИ, СЛИКЕ

ПОМЕРЕНЕ ГРАНИЦЕ

Над струшким каталогом слика
Васка Ташковског

*Вода и небо,
вода и вода,
земља која се тврди да лице претвори
у лепо
да би намамила Нови почетак.*

*Нејасни остаци ранијег бивања,
домиле празних школки и камења
прошаране језерцима
посијају њло
на коме ће израси
камено биће с дрвеном на леђима,
чудесни облици на чије руке и рамена
слећу ствари сличне лешћим шањирима,
и њек човечуљак ослоњен о шпай,
који се двоуми
куда да крене:
ка води или ка земљи.
На Стерилној планини
њек трагови стерилних биљака.
Али Пустинско јаје не мирује:
клија у ушробу камене земље,
и на њоказ износи слику
сличну нашој природи.
У Пејзажу с циновима*

камени цинови који нису свесни себе.
Из њихових ушроба,
на њиховим раменима и рукама
шире се равнице
на којима се као у каквим пољима
обнавља пејзаж
који лажно одише живошом.
Коњ ошрван плесњи
хоће да побеђе од самог себе:
даје се у Скок
да стигне у неки дружи проспор
који хемија још није сасвим уништила.
У Осветљеном граду
дошово се не зна шта се догађа:
да ли се Чинар претворио у град,
или се град претворио у горосшасно дрво
да би на њему и изнад себе
створио место за нови живош
и још више уздигао храм
којим спреми Богу.
Охридград на обали Језера,
шек је обрис у даљини,
над којим се надноси Просветитељ
који, добивши праву меру,
претворивши се у мртвог а живог колоса,
стално беседи с окамењеног свишка.
Рибу, Језерску лепотицу,
изнад чијих се леђа просирла планина
и у чију је ушробу продрло Језеро,
ухваћену у скоку за бекство
из окамењеног стања,
једино може да уишци
шо што се надамак ње,
пред њеним очима,
на самој обали нечега и ничега
рађа неки нови облик
који наликује мајушној планети
и наговештава Нови почетак.

Струга, 24. август 2005

ДРУГИ ДОЛАЗАК

Пред сликом „Долазак Исуса”
Ранка Крстајића

Долази, не дечак,
већ Давнорођени,
с крста васкрсли Боџ,
с лицем Човека,
с оживљцима од људи.

На леђима носи
све што је Њеџов Отац створио,
ногама гази све невидљиво,
све што ће сâм даље створити
и учинити видљивим.

Долази, Исус.

Усковићлала се васиона,
небо се љуби пред снагом
којом се Он пробрџа.

Светлост око Њеџа,
ћућ којим стижје
од саме Сушћине,
мера су за све
који тежје тој Сушћини.

С њим моџу на небо
сви мањи од Њеџа,
ако се о Њеџа не оџреше
и ако у Њеџа дубоко верују.

Зрео Исус
све зрело снаћри.

Пољедом кори,
невидљивим, моћним рукама
склања силе
које, можда, кидишу на нас,
мада нас на слици ниџде нема.

Али Он зна где смо,
(то му само лице џовори)
и зна да смо ћостали још ближи џаволу,

*ѧа је скуѧио сву снагу
да га од нас заувек ошера*

*и, коначно, одагна сумњу
да ли смо онда знали шта чинимо
и да ли смо га разайели
само да бисмо завршили у ѧаклу.*

*Долази, долази, Исус,
зна зашто то чини,
знаће и зашто су га многи призивали!*

Смедерево, 20. март 2007

ПРИЗОР, ПОЧЕЛО

Пред сликом „Буђење камена”
Глигора Чемерског

*Око које је свесно зашккло
призор Почела.
Све је више на небу него на Земљи,
и у још усковишланој мажми
у којој се још формирају бића
која тек треба да добију облик.*

*На ѧлавичасној светлости,
испуњеној облацима
прошканим зеленом крвљу,
види се, можда, Бог,
који рукама придржава небо
а погледом ствара свет,
можда Онај који се ошргао од Њега
и жели све Његово да поништи.*

*На кори мажме која зри
и почиње да поприма лице природе
седи, можда, првостворени
Родишел бића,
а козоноги Пан,
духом претворен у Орфеја,
свиралом буди камен
на коме ће почиваићи будућности.*

*Камен — зуб
с кореном од очверсле маџме,
с ѿелом од ѓраниѿа,
још одолева звуку фруле,
а већ се одуѿире ѿошѿу коме је изложен.*

*У маџми се још разазнају кључеви
за све сѿвари и сва враѿа,
а на самом дну,
на сѿрани одакле све лакше ѿочиње,
већ се налазе будна ѿѿица, рибе и живоиѿиње
од којих је у сѿвари, можда, све ѿчело.*

*Почело ѿренеѿо на ѿлаѿно
од којеѓ насѿаје друѓи свеѿ.*

ЈАБУКЕ

Пред платном „Јабукe”
Зорана Јанаћковића

*Нису на небу,
мада је оно изнад њих
више него ѿросѿрано.*

*Нису на земљи,
јер би се онда на њима
видео ѿраѓ ѿрулежи.*

*Нису ни на јарболу љубави,
ни у Евиној руци,
која би ѿреварила
некоѓ новоѓ Адама
и, можда, зачала
неки друѓи род
којим би нас ѿониѿѿила.*

*Види се да су убране веѿѿо,
можда, држане у недрима,
да и себе и недра уѓреју,
и сачувају се од кала
који једном све ѿрекрије.*

Боја коју им је природа дала
сачувала се на њима
као да су биле на страни
на којој сјабло,
уобрази за сунцем,
једино само пада;
на грани у коју је корен
највише веровао.

А већ су део мртве природе
коју је прихватила уметникова рука,
удахнувши им је душу,
претворивши их у лепоту
која ће и њих и нежа сачувати.

Њихове ишлење
стреме ка висини
и ширини,
као да објашњавају сам животи.

Не могу се дотакнути,
могу се једино у погледу,
који је трајнији од сваког корака
и од сваког додира руке.

ДЕЈАН СИМОНОВИЋ

ВИША СИЛА

Дакле, утрапили су вам обавештење уместо најаве. Иако са тим обавештењем не знате шта да започнете. Ништа вам конкретно није речено, такав им је обичај. Ваш лет се одлаже, за колико, јесу ли у питању десетине минута, сат или хрпа сати, то би већ било превише да вам саопште.

Касне. Већ је давно требало да будете међу облацима, хитајући тамо куда сте наумили да стигнете. Већ је можда требало и да се нађете на свом одредишту, ако се нисте предалеко запутили. А овамо, никако ни у авион да уђете. Безобразлук, нема збора. Шта ћете, у њиховим сте рукама. Тако вам је то, превозници су постали наши господари. Одређују нам животни распоред. Живимо по њиховом возном реду. Откад смо стали да се стално смуцамо. Знају да без њих не можемо. Хоћеш тамо, хоћеш овамо, нема фрке, има ко да те пребаци. Али то пребацивање има своју цену. Мислиш да си се одужио, плативши карту? Е, нећеш проћи тако јефтино.

Нема друге него да се сачека. Ништа ту не можемо да учинимо. Ваљда ће се смиловати, у неко скорије време. Него, шта кажете да ми нешто попијемо? Ово би могло и да се одужи. Са њиховим одгађањима се никада не зна. Уз пиће и причу лакше ће проћи време. Има да клизи, само од себе. Овако би морали да га цимате, да га вучете, да га гурате. Стално би вам негде запињало. На путу, време уме да буде најнезгоднији терет.

Важно је да успоставимо проток, разумете. Проток течности, проток речи, проток времена. То иде једно са другим.

Мислим да би овај сто одговарао. Одавде имамо преглед ситуације. Волим да имам преглед ситуације. Не би ми пријало да ме нешто изненади, заскочи с леђа.

Ћус и кафа? Јесте ли сигурни? Нисте за нешто оштрије? Да вас мало опусте. Није то лоше када прораде живци. Није вам потребно? Савршено владате својим нервима? Благо вама, један сте од ретких преосталих суверена.

Како ви кажете. Сами најбоље познајете своје стање и своје потребе. Нисам ја од оних гњаватора који ће вас спасти са обавезно уради ово, обавезно уради оно. Далеко такви-ма била лепа кућа.

Надам се да нисте у превеликој журби. Зато што би ово могло да се одужи. Ко зна због чега касне.

Наравно да сте у журби, негодујете? Немате времена за губљење? Ни за бацање? Хоћете да што пре стигнете тамо куда сте кренули?

Зашто, ако смем да питам? Не бих да будем наметљив, него тако, волим да постављам питања. Да употпуним познавање људи и света. Да стекнем дубљи и разноврснији увид у људску природу. Ах, људска природа. Људска природа. Не осећате ли се некако посебно када помислите да и у вама пребива људска природа? Да сте њена посуда, такорећи. Њен храм. Мене, рецимо, због тога свог прође језа. Себи некако дођем пунији.

Само је по себи јасно, кажете, нико не воли да се задржава? Нека буде тако. Не наваљујем, ја никада не наваљујем. Разумем вас, уосталом. Човек на путу је негде између. Ни тамо ни овамо.

Не спорим. Имате јаке разлоге за незадовољство. Ваши планови су поремећени, ваш распоред претумбан. То заиста није у реду.

Али како да искажете своје незадовољство?

Да ишамарате директора авио компаније? Или аеродрома? Или чега већ. Ништа од тога. Не бисте до њега стигли, гарантујем вам. Директори су вам данас заштићени са седам бедема. Неприступачнији су од владара.

Да узбуните медије, па да надигну цеву? Тешко да би им ваше незадовољство било довољно занимљиво. А и не би да се замере превознику, могао би да их остави без рекламе. Па шта ће онда, сироти? Од чега да живе?

Да истрчите голи на писту, не кажем, можда би се око тога подигла галама. Нешто сумњам да ћете то урадити. Не бих рекао да сте од те сорте. Тако да су вам мале шансе да узбуните јавно мњење. Да се издерете на ове са шалтера, која корист од тога? Они ионако нису ни криви, ни надлежни. Тактика, драги мој господине, тактика. Провалио сам их. Подмећу нам ненадлежне, надлежни се вешто крију.

Је ли ваша журба бизнис или фамилијарне природе, чекају ли вас неодложни послови или за вашим присуством жуди нестрпљива породица? Ако није непристојно питати. Ако јесте, заборавите да сам ишта казао. Не бих да забатам нос тамо где му није место. Моје занимање је начелно, никако лично. Нисам ја као они репортери што вас препадну насред улице, као друмски разбојници, сеју их медији посвуда, набију вам микрофон у грло, све до крајника, да би јавност била обавештена о томе шта сте доручковали или како сте коитирали. Таман посла. Чисто бих онако волео да знам. У смислу странијег образовања.

Или сте се, може бити, винули до највишег степена ужурбаности, па журите због журбе саме?

Опустите се. Стићи ћете, кад-тад, где год да сте кренули. Нећете ништа пропустити. Сачекаће вас оно што је заиста важно. Оно што вас не сачека, ионако је било небитно. Верујте ми, говорим вам из сопственог искуства.

У реду је, знам да вас нисам убедио. Искуство, наиме, има једну прилично незгодну фалинку. Непреносиво је. Туђе никоме не значи ништа. Свако мора да прође кроз своје.

Шта мислите, што ли оволико касне?

Не знате разлог а не бисте да нагађате? Или бисте само да ме откачите? Кајете се што сте сели са мном, што сте се уопште упустили у овај разговор? Где ли ми се прилепи овај крпељ, мислите. Како да га се отресем?

На сметњи сам вам. Досађујем. Не, не поричите. Читам вам то у погледу. Видите у мени једног од оних хроничних давитеља, који свугда лове своје жртве? Чекаонице су јако згодна ловишта. Дивљач не може да умакне, везана је својим чекањем. Лак плен.

Ништа чудно, уосталом, сви смо једни другима на сметњи. Ваљда смо зато тако сметени. Узмимо саобраћај. Ту је свако свакоме препрека. Једно возило другом, пешаци возачима, возачи пешацима. А тек бициклисти? Они сваком иду на ганглије. Тако да вам је саобраћајна несрећа заправо судар са препреком у покушају да се кроз њу прође.

Само ви реците ако вам досађујем, не бих да будем намељив. Не устручавајте се, слободно ме отерајте. Махните руком, и мене више нема. Претворићу се у ваздух, ако треба. Нисте ви дужни да трпите било чије торокање и трабуњање.

Не, не одричите. Веома добро знам да сам обично торокало и трабуњало. Давно су ми то саопштили.

Још ако вас спопаднемо својим невољама, ако станем да се жалим на зла која су ме задесила, на неправду коју сам претпео, ко ће то још поднети?

Та вам се мисао мота по глави, Није ли тако? Како да се извучем ако ме овај овде заокупи својим жалопојкама? Које је још до туђих несрећа? Ако за њих не зна, може мирне душе да узме као да не постоје. Ионако му је и властитих преко главе.

Осим у једном случају. Нипошто занемаривом. Ако у туђим недаћама не ужива. Тога има. Не може се порећи. Појава је заправо обична, свакодневна. Пре правило него изузетак.

Ви нисте такви? Не причињава вам задовољство да гледате како се други копрца? Не прожме вас милина када неко на-грабуси? Ни најмање? Ни сасвим малкице? Јесте ли сигурни? Сасвим сигурни?

Без увреде, молим вас. Ништа вам не подмећем. Запитајте се, ипак. И ја сам у много тога био уверен пре него што... Сматрао сам себе прилично племенитим створењем. Пре него што ми је пукло пред очима.

Не кажем да ви нисте племенито биће, далеко од тога.

Ево, повући ћу се ако вам је тако лакше. Покупићу се из ових стопа. На безбедну удаљеност. Све је у безбедној удаљености, није ли тако? Најважнија ствар.

Мада, чиме да прекратите време, ако ја одмаглим? И са ким да поделите бриге?

Нема разлога за бригу? Неће бити да је тако. Увек има сасвим довољно разлога за забринутост. Безбрижне су само будале. А како ви, држим, нисте будала, напротив, то и сами увиђате да у овом отезању има нечег сумњивог. Нечег узнеми-равајућег.

Да не проверавају летилицу? Да нису нашли неки квар? Знате оно када се запали мотор у ваздуху, или отпадне точак при слетању. Боље да се то предупреди, није ли тако? Макар редакције остале ускраћене за узбудљиву вест. Обрни-окрени, неко је увек на штети.

Да им није најављена нека праскава направа, па сад покушавају да прокљуде где је убачена или ко ће је и како унети? Нека од оних цаканих справица које вас, тик-так, бам-бум, разнесу на парчиће, па се проспете, претворени у људску падавину, као киша. А неће ништа да обнародују, да не направе панику.

Тргли сте се? Не, не поричите. Тај трзај је сасвим природан. Човек је, прочитао сам то негде, биће страха. Могао бих да се сложим са том тврдњом. Страх је наша срж. Зашто да се стидимо своје суштине?

Само је лудак неустрашив. Зато што је убеђен да је изнад сваке опасности. Штити га лудило. Зато га се и не одриче. Може око њега да се поломи сва дивизија доктора за главу, ништа им то не вреди. Лудило је његов оклоп, не да им да му

га одузму, да га, без икакве заштите, изложе свим претњама овога света. А има их колико хоћете.

Зашто да изигравамо хероје, када то нисмо? Бар за себе то могу са сигурношћу да кажем. Истина, веровао сам сам да сам прилично храбар човек, пре него... Кукавице сам презирао из дна душе. У дане свог слепила. Сада... Дозвољавам себи да задрхтим. Ето, толико.

А нисте ни ви. Херој, хоћу да кажем. Извињавам се ако јесте. Могуће је да грешим. Можда ми је незамисливо да ико буде оно што ја нисам. Моја сујета не би поднела тако нешто.

Месецима сам свакодневно пролазио поред графита — хероји су на хероину, било је исписано по зиду крупним црним словима. Графит су прекречили. Истина није за јавност. Ретко је угодна, ретко лепа. Херој је наркотизиран. Чиме? Властитом неустрашивошћу, властитим подвигом, властитом заслугом, властитом величином. Зато је уверен да му се ништа не може догодити. Није то заслужио. Метак га, је ли, не бије. Ако га нешто и згоди, чека га споменик. И место у школским уџбеницима. Обезбедио се, у сваком случају.

Ех, заслуге, пријатељу мој, заслуге. Немате, надам се, ништа против да вам се обраћам као пријатељу. Ипак, нисмо непријатељи. Немамо разлога да то будемо. Нити ја вама стојим на путу, нити ви мени. Превише се овлаш познајемо да бисмо се замрзели.

Има свакојаких заслуга. Сви смо ми заслужни на неки начин. И захтевамо да се наше заслуге награде. Понекад нам и изађу у сусрет, није да није. Ето, баш ми је успут запео поглед за један билборд. На том билборду нам изванредан произвођач кафе, не спомињем му име, зашто да га бесплатно рекламирам, поручује да нас награђује попустом јер смо били добри ове године. Задовољан је нашим учинком. Посркали смо довољно његовог опојног, неоодољивог и тако даље напитка. Е, сад, ако мислите да је ту нешто побркано, у смислу ко кога треба да оцењује, ако вам се чини да је право питање јесте ли ви задовољни кафом, за то можете да се убришете. Важно је једино да ли је кафеџија задовољан вама. Ако сте вредна муштерија, заслуга ће вам бити призната, бићете похваљени и награђени. Ако сте, напротив, муштеријска ленчуга, ако сте потрошачки забушант и куповни кривинаш, лоше вам се пише.

Пошто нисмо хероји, делујете ми превише разумно и трезвено за неког ко је на хероину, и ја и ви знамо да нас сваког тренутка свашта може сустићи.

На споменик не можемо да рачунамо, изузев надгробног, оног што ће га све мање и мање света обилазити за задушнице и помене, највише нам пажње следује када нас ставе у гроб,

скупе се сви они које смо усрећили својим одласком. Ни у убеницима нас неће поменути. Једино нас статистика неће заобићи. Па како да не задрхтимо?

Али не, вама се ништа страшно не може десити. Страшне ствари се догађају другима, не нама. Ми о њима само гледамо, на телевизији. Лепо нам легну после вечере. Да потпомогну варење, док се задовољно гладимо по стомаку, срећни што смо на сигурном. За разлику од јадника које је снашло то што их је снашло. Мора да су за свој удес и сами бар помало криви.

Уосталом, шта сте ви коме згрешили, па да вас разнесе, проспе наоколо?

Хајте молим вас, манимо се детињарија. Кога уопште брига да ли сте нешто згрешили или нисте. Нашли сте се на погрешном месту у погрешно време и готово. Завеса. Крај представе.

Каква сигурност, какви бакрачи. Само вас лажу да сте као гледалац на безбедном. То им је финта, да би вас држали по страни. Да им се не петљате превише, док завршавају своје послове. Гледалац постане жртва пре него што схвати шта му се догађа.

Знате то и сами. Само се претварате да као...

И сами сте на то помислили. Можда не баш на праскавицу, али свакако вам је прострујало да нешто није у реду. Чим толико одлажу, одуговлаче, развлаче. То вас је забринуло. Укључило неки аларм у вама — ево опасности. Није заурлао као сирена, тај аларм. Стегао вам је утробу, тако ради. Мада је, зар не, експлозивна направа, тако то данас зову, ипак прво на шта сте помислили. Машта нам је пуна телевизијских слика. Утисли су се дубоко у нас, запоселе и свест и подсвест. Натопљени смо њима. Саме искрсну кад затреба. Не морамо да их тражимо, ни да их призивамо. Сјатиће се сваким поводом.

Знате како сам замишљао подсвест? Као некакав подрум душе у који се гура све оно чега и хоћете и нећете да се решите. Не бацате, али ипак склањате. И од себе и од других. Као дете, страшно сам волео да се мувам по подрумима. Били су бескрајно занимљивији од онога што се, у надземним просторијама, показивало сваком. После сам престао да се мувам, убедили су ме да је то неозбиљно. А ко воли да га прогласе неозбиљним?

То са подрумом је било страшно давно, пре медијске револуције, у она технолошки заостала времена, када су се и свест и подсвест још увек и кувале и ковале у домаћој радиности, да тако кажем. Данас се производе индустријски, у великим серијама. И достављају на кућну адресу. Довољно је да се наместите испред чаробне кутије и упијате, упијате, упијате.

Ништа се више од вас и не тражи. Можете да, клик, клик, скокнете и на мрежу по своје следовање. Удобног ли доба.

Тако да је сасвим природно да сте прво помислили на бомбу у авиону. Breaking news, затитрало вам је у глави. Колико је то само пута заиграло на екрану. А затим?

Обратили сте се вишој сили, зар не? Да вас заштити.

Не поричите, то иде само од себе. Били верник или неверник. У извесним приликама сви смо ми верници. Неверништво је у неку руку луксузан ариткл, употребљив док сте изван опасности, или вам се бар тако чини. Чим сопствена кожа дође у питање, свако посегне за неким свемоћним заштитником.

Само, зашто би нека виша сила штитила баш вас или мене? Шта јој ми уопште значимо? Ни колико црно испод нока-та, ако ћемо право. Али тако, наравно, нећемо. На то не пристајемо. Ни под разво. Измислићемо неки разлог због кога бисмо баш ми морали да уживамо вишу заштиту. Прогласићемо себе важнијим и бољим од других, има ли ичег лакшег? Ако ништа друго, попили смо више кафе, чију марку не спомињем, знате већ зашто.

Видите ону девојку тамо? Наравно да је видите. Запазили сте је већ, као и ја. Запала вам је за око. Издваја се. Постоји, уосталом, да би била запажена. То јој је циљ, то јој је сврха.

Згодна је цура, нема спора. Раскошно, неговано створење. Није јој лако, као што би се могло помислити. Такав изглед не пада с неба. Ваља на њему радити прилежно, аргатовање је то. Старати се најбрижљивије о овоме и ономе. Фигура, тен, шминка, одећа, мали милион ствари о којима мора да поведе рачуна. Лепота као њена је напор, не дар.

Зашто све то ради? Привлачност ће је, верује, сачувати од сваког зла, донети јој свако добро. Изглед је њено оружје у борби за опстанак, њена заслуга. Лепота је моћ. Опчињава. Опчиниће и зао удес, не само људе.

А ви, која је ваша одлика због које бисте морали да будете сачувани?

Не бисте да се изјашњавате? У реду, не наваљујем. Заподео сам разговор, на мени је да га одржавам. Да га процарам, да не згасне. Ред је да прво ја изађем на среду, тек онда је на вама да изнесете своје. Ако вам је по вољи, наравно. Ако не, ником ништа. Не присиљавам вас, таман посла.

Ја, да вам право кажем, имам мноштво одлика због којих сам заслужио да виша сила сачува управо мене, а не, рецимо, вас. Или било кога другог. То су...

Нека то ипак остане мала тајна. Свако има право на своје мале тајне. Уосталом, превише је тих мојих одлика. Одужило би се када би стао да их набрајам.

Знате шта је најшаљивије у свему томе? Што ми сами себи причамо бајке. Никаква се виша сила, ако је уопште има, не базира на наше одлике, наше заслуге. Неправда, негодујете? Да човек почне да уједа од беса. Сасвим вас разумем. И ја сам негодовао. Пре него...

Него, заиста нисте за нешто оштрије? Није да вам солим памет, и без мене већ има превише тих солитеља, распрострањен хоби, али би вам добро дошло. Узевши у обзир околности.

Можда је у питању и нешто безазленије од... Ко ће га знати? Оно најважније нам увек пређуте. Зато толико брбљају, да не опазимо шта нам нису рекли. Да нас ошамуте. Као када се нађете испод водопада.

Овако или онако, осуђени смо на чекање. Стално нешто чекамо. Колики део живота протраћимо чекајући? Је ли неко то израчунао? Изразио у процентима? Ништа без процената. Шта њима није изречено, то се и не узима у обзир. Није научно, знате.

Гле, ипак нешто најављују. Ваш лет? Сметња је уклоњена, ма каква била. Па, срећан вам пут.

А ја? Ја нигде не путујем. Најлепше хвала. Добро ми је и ту где јесам. Ништа ми не фали.

Шта онда тражим овде?

Долазим да се чудим људима који некуд иду. Убеђени да ће заиста некуд стићи. И никако не могу да им се начудим. Личе ми на оне несрећнике што, окупани знојем, по центрима за вежбање, из све снаге трче у месту. Или жустро обрћу педале бицикала који се не мичу.

Све нешто стрепим, распашће се од ужурбаности. Ко после да их сакупи?

Хајдете ви само, пријатељу, понављају ваш позив. Немојте да нешто којим случајем пропустите. Нека је виша сила са вама. Заслужили сте њену заштиту. И будите добри. Да не остаете без попушта. На кафу.

МОМЧИЛО ПАРАУШИЋ

ПОЧИВАЛА

КУЋНИ ПРАГ

*Моји љреци
кад су доносили дуван
из Зеће и Оногошћиа
између леђа жандарма
восак из Осћрога
мливо из Бијовских вићлова
љрегазили би реку Радована Бећировића
љели се уз сунћулије
сћуцћали вреће са леђа
на љрву ливаду која их је чекала
као на кућни љраг
Кад су љовлачили љрве димове
од ћек кућљеног дувана
љледали један другог исћод очију
Колико је умора и модрица
изнећих уз Бијовске сћране
љокрила ливада
Хранили су је умором
она њима враћала кораке
Ливада као да је као и они
измилела уз сћрмене сћране
и села да се одмори занавек*

НАСЛЕЂЕ

На нашој ђланини нема ниједног
дрвета

Само косци и ђласџилице
Небески ораси и леџници
ђадају им на дланове
Деда је водио мене
заџим ја dedu
Са чеџрнаест ђ година
у њој сам остџавио ђрви оџкос
Деда са рукама на леђима
са ђлавом на ђрсима
са очима ђод кџџцима
моли ме да седнем на оџкос
Деда је за руке ђридрђжавао сироче
а ђосле занођио бих у оџкосу
да у свануђе узмем косу
Оџкос ђо оџкос за собом
џако ђорасџао

ДЕДА И УНУК

Радосав је остџавио ордење на ђемадану
да чува куђу
Обилиђа медађа
Карађорђево крџи
Албанска сђоменица
и јоџ џри од Вучјеђ Дола до Фундине
не ђамџим које

Радосав се изродио
Њеђов унук
ђоследњи наследник
ђокојни Милоџ Пођовиђ
звезде које је сџавио на ђемадан
књаз Никола
ђродао за букеџе марихуане

Од Лаловог ђрвог ђлача
до Милоџевог крџа
ђроџла су 164 леђа
Деда не мођа унуку да махне

да га њиша
џде се дедоше њеџов образ и њрса

ДОБРО ЈУТРО

Подмлађују се Почивала
Свакоџ леџа неко деџе
ѡрви ѡуџ у руке узме косу
сѡусџи очи низ Сѡрмене сѡране

Ја их носим ѡо алејама ѡрџовима
сѡаницама ѡоровима
као мајка деџе у наручју
и враћам џде сам их осѡавио
Кад одлазим ѡоџледом ме исѡраџе
кад се враћам ѡрва ме среѡну

Кад џод се уморим
слеџим на ивицу ѡровалије
оѡружим ноџе наслоним леђа
и као да чујем дедине речи
Не наџињи се доле
не ваља се

МИХАИЛО БУРИЋ

НА ТРАГУ МАРКСОВОГ СХВАТАЊА РЕВОЛУЦИЈЕ

Мало је појмова чија је историја тако особена као што је историја појма револуције. Ово не само стога што је тај појам најпре био употребљен у једној научној области да би знатно доцније нашао широку примену у другој, удаљеној од прве, а ни стога што је током времена појам револуције доживео знатну промену, што је његово тежиште било померено а његов обим значајно повећан. Ако би се, пак, све састојало само у томе што је појам револуције био премештен из једне научне области у неку другу, што је при том дошло до извесних померања у његовом значењу, не бисмо имали никаквог разлога да посебно указујемо на његову историју. Јер, поменута појава није у науци ретка, тако да се нешто слично већ догађало многим научним појмовима.

Уистину, метаморфоза појма револуције је у сваком погледу особена и изванредна. Померање значења тог појма не ограничава се само на померање у оквиру појединих научних области, мера тог померања превазилази границе свеколике науке. Овде је реч о једном радикалном преображају који, за цело, једва да има себи равног у целокупној историји појма. С временом се, наиме, појам револуције одвојио од чврстог тла науке, прешао је из науке у филозофију, да би, најзад, одатле кренуо у потрагу за неким путем ка конкретној реалности. Преображај таквог домета, као што се одиграо с тим појмом, једва да се може замислити.

По свом пореклу, појам револуције се не налази ни у каквој вези с облашћу људске праксе. Он нема никаква друштвена или политичка обележја, нити се њиме означава неко духовноисторијско збивање. Тај појам није чак ни у каквој вези са животним феноменима у биљном или животињском свету;

толико је место његовог првог појављивања удаљено од онога с којим се данас његова примена скоро искључиво повезује. Појам револуције потиче из речника астрономије односно космологије — место његовог настанка јесте област небеске механике. Тај су појам први пут употребили утемељивачи модерне природне науке да би означили кружно кретање небеских тела, пре свега окретања тих тела око Сунца, а затим и окретање тих тела око своје сопствене осе. У његовом првобитном значењу, код тог појма није било ничега од потреса, није се могла осетити никаква нагла промена или прекид. Напротив, имплицитно је било садржано сазнање да се кружним кретањем планета по утврђеним путањама омогућује стално понављање тог процеса. Била је истакнута једна црта равномерности, непрекидности, кружности кретања планета у оквиру Сунчевог система. То астрономско порекло појма револуције не сме се нипошто превидети. По томе постаје јасно да у својим почецима појам револуције није значио ни више ни мање него „вечно враћање истог“.

Овде није место да се подробно излаже етимологија речи „револуција“. Нити би било занимљиво да се ближе упозна првобитни начин употребе те речи, нити би исцрпно разматрање филолошких појединости допринело дубљем разумевању саме ствари. Уосталом, једва да постоји просечно образован читалац који не би знао да реч „револуција“ потиче из латинског језика, да је у вези с глаголом *re-volvo* који означава неко „котрљање унатраг“, неко „одмотавање“, неко „враћање“, и да се као најпознатији пример за рану употребу те речи може навести главно Коперниково дело *De revolutionibus orbium coelestium*. Међутим, то знање једва да би било кадро да нам помогне да схватимо особеност кружног кретања у односу на друге врсте кретања,¹ а камоли да схватимо митско-религијски корен свих наших представа о космичким кружним кретањима.² Још би теже било да се посредством тог знања објасни како је уопште дошло до тога да је реч „револуција“ током времена тако потпуно изгубила свој изворни смисао и добила ново значење, управо сасвим супротно старом.

Темељна промена у начину употребе појма револуције извршена је онда када је тај појам из области небеске механике

¹ Нарочито с обзиром на то да је, у погледу става према кружном кретању, Коперник био истог мишљења као и његови антички претходници. Види: Jürgen Mittelstrass, *Neuzeit und Aufklärung: Studien zur Entstehung der neuzeitlichen Wissenschaft und Philosophie* (W. de Gruyter, Berlin 1970), 139—143.

² Ближе о митском архетипу периодичне обнове времена у: Mircea Eliade, *Le Mythe de l'éternel retour* (Gallimard, Paris 1949), нарочито стране 209—217.

пренет у област људске праксе, када је, дакле, из астрономије прешао у социологију. Није јасно из ког је разлога извршена та промена. Остаје такође нејасно чему је било потребно да се предузме тако драстична ревизија једног потпуно уобичајеног научног појма, као што, такође, остаје нејасно како је дошло до тога да је социологија уопште показала тако велико интересовање за њега. У томе свакако мора бити дубљих разлога (које ћемо, уосталом, нешто касније покушати да пронађемо). У сваком случају, нема сумње да је преласком у област људске праксе појам револуције доживео суштински преображај, да је он започео нов, од ранијег потпуно различит живот. Није од мањег значаја и следеће: да се тај појам показао једнако плодним (ако не и плоднијим) у тој новој као и у ранијој области.

Два су суштинска елемента на којима се заснива употреба појма револуције у друштвеним наукама: један деструктивне а други конструктивне садржине, један с негативним а други с позитивним предзнаком. Као друштвени процес далекосежног замаха, револуција је у исти мах разарање и стварање, застој и убрзање живота, прекид и наставак историјског збивања. Иако су оба та елемента подједнако важна, будући да представљају лице и наличје исте појаве, ипак се у богатој социолошкој литератури могу наћи примери где се они одвајају један од другог и чак супротстављају један другоме. Наш задатак, међутим, није да овде опишемо актуелно стање социолошке употребе тог појма,³ него да, напротив, припремимо његово теоријско разјашњење. Прави смисао појма револуције биће нам расветљен само ако се у данашњој херменеутичкој ситуацији критички суочимо са свим екстремима, тј. само ако отворених очију приђемо ономе што је скривено иза бројних досадашњих покушаја одређења тог појма.

Револуција је, пре свега, процес великих друштвених потреса и преврата који погађа целокупну наслеђену људску праксу (или, тачније, неки знатан део или неки важан аспект те праксе), у коме се устаљени начин живота растаче и разбија у парампарчад, у коме пропада владајући поредак ствари. Тај процес подједнако дубоко прожима сферу друштвеног бића као и сферу друштвене свести. У доба револуције заказују мно-

³ Данас је, уосталом, појам револуције скоро сасвим ишчекао из социолошког речника, јер чак и у оквиру политичке социологије истраживање тог друштвеног феномена не налази више своје место. Додуше, појам револуције је у најновије време нашао прибежиште у социологији друштвене промене, али се у тој грани социологије употребљава у сасвим површном и осиромашеном облику. Ближе о томе у: André Decouflé, *Sociologie des révolutions* (Presses Universitaires de France, Paris 1968). О извођењима у тексту види такође: Hannah Arendt, *On Revolution* (Faber and Faber, London 1963), 34–41, 47–51.

га технолошко-економска средства рада и начини рада који су до тада били коришћени у процесу присвајања природе, тако да владајући облик организације производног процеса и расподеле материјалног богатства постаје неодржив. У непосредној вези с тим мења се постојећа класна структура друштва и распада дотадашњи систем друштвене слојевитости. Даље, у доба револуције се многи наслеђени облици друштвеног и политичког понашања показују као недовољни и непримерени, многа наслеђена схватања и веровања губе своју обавезност, многи некадашњи богови и идоли бивају гурнути у сенку, ишчезавају бројни облици дубоко укорењених предрасуда и празноверица. Једном речју, револуција је друштвени процес који води ка цезури у историјском развоју, ка прекиду с традицијом, чиме се изазива подвојеност, чак сукоб између генерација.

Али, упркос свој својој неспојивости с постојећим стањем које би хтела да разори, да га збрише са лица земље, да га уништи, револуција није само разорна снага. Нити се она задовољава неком празном нихилистичком негацијом ради негације, нити се опија неким анархистичким задовољством разарања. Као моћан покретач историје, револуција је и стваралачка снага која обилато попуњава празнину насталу претходним разарањем, која постојеће стање замењује новим, бољим, вишим обликом. На место одбачених друштвених и културних достигнућа револуција поставља нове путоказе и узоре, истиче нову таблицу вредности, објављује почетак новог живота. Она помера некадашње границе, раскрива нове могућности, пружа нова решења. Она то чини у свим областима друштвеног живота, од производње материјалних услова егзистенције до производње идеја. Једва да је тачно да друштвена револуција обесмишљава и обезвређује људски живот, да човека лишава сваког чврстог ослонца, да човеку ускраћује свако право на било какво трајно, јасно, недодирљиво одређење живота — подозрење које смртни непријатељи свих досадашњих револуција гаје против њих. Какве ли дрскости претпоставити да револуција збуњује и плаши човека, да га чини несигурним и неспокојним, да му одузима наду и утеху! Као да би човек ослобођен притиска традиције нужно морао бити обузет страхом од празног простора. Ако је тачно да револуција угрожава човеков спокој и мир, будући да разбија владајући поредак ствари и уздрмава темељ људског постојања, није мање тачно да револуција доноси човеку спас из једне ужасне усамљености (којој би, усред слома свих вредности, морао подлећи), будући да му обећава почетак једног новог живота, будући да га уводи у један нови живот.

Необично је што та промена у начину употребе појма револуције, која је извршена преласком тог појма из области небеске механике у област људске праксе, није остала без утицаја на начин његове употребе у области природне науке. Иако је у астрономском односно космолошком речнику појам револуције до данашњег дана сачувао своје изворно значење, тако да небеска тела још увек оцртавају своје „револуције” на затвореним кружним путањама, радозналост, чак пријемчивост, за његово ново значење постепено је нарасла у другим гранама природне науке. Показало се неопходним и корисним да се употребљава појам револуције како би се њиме означили снажне сметње и потреси у широкој области такозване неживе природе, у првом реду сва катастрофална хидро-геолошка и атмосферска колебања и промене. С временом се чак отишло тако далеко да су многи изненадни, неочекивани, скоковити прелази у области животињског и биљног света били подређени том појму. А тако је дошло до повратног дејства појма револуције на његово изворно одређење, уследило је, такорећи, треће премештање тог појма, додуше не баш у област из које је потекао, али у сваком случају у област која је много ближа његовом настанку него што је она у коју је најпре прешао. Тешко је поверовати да та околност може остати сасвим без значаја за разумевање филозофских последица двоструке употребе тог појма у научне сврхе.

Нема никаквог разлога да се овде даље бавимо појмом револуције у том другом, социолошком смислу, јер је о томе већ речено оно што је најсуштаственије. Упознали смо оба основна елемента садржана у структури тог појма и нагостили њихов узајамни однос. Могло би се пак претпоставити да је тиме учињено све што је уопште било могућно да се учини и да сада треба само још извући крајње закључке из постављених теза. Па ипак, ситуација је далеко сложенија него што се до сада могло макар да наслути. Праве тешкоће с обзиром на појам револуције одиста се појављују тек када поверујемо да знамо на чему смо, тек када смо привидно потпуно раскрили тло пред нама. Посматрано са нашег садашњег становишта, испоставља се да је све оно што је до сада постигнуто само припрема за прави одговор на питање о смислу револуције.

У тој тврдњи није садржано никакво претеривање које би се могло објаснити само склоношћу ка парадоксалним изразима. То није ни софистичка замка у коју би могло запасти само наивно, лакомислено мишљење. Ближе разматрање ће одмах показати да социолошки појам револуције није баш толико радикално различит од астрономског као што би могло изгледати на први поглед и као што смо на почетку били склони да

претпоставимо. Штавише, при исцрпнијем посматрању постаје очигледно да између тих двају појмова постоји читав низ додирних тачака, да оба начина употребе, у суштини, излазе на исто, да, најзад, поборници тих различитих становишта полазе од истих основних претпоставки и долазе до истих основних закључака. У том погледу се мора признати да наша досадашња излагања нису задовољавајућа. Истицањем упадљивих разлика између социолошког и астрономског појма револуције остала је скривена тесна веза између њих. Па ипак, мора се рећи да у досадашњем супротстављању тих појмова није додато ништа произвољно, а немоли да је намерно изобличено, тако да на ономе што је раније утврђено не би накнадно требало ништа мењати или побољшавати. Да би се постигао жељени циљ, треба наставити у истом правцу и не посезати за полазном тачком.

Право је чудо да до сада нико још није дошао на помисао да је социолошки појам револуције у неком смислу веома сличан астрономском, премда је то толико очигледно и скоро савршено јасно. (Ако је уопште тачно да је чињенично стање такво.) Реч је о нечему јасном, евидентном, саморазумљивом, тако да није вредно труда да се на то указује ако баш оно што је најближе нашем погледу није управо најтеже да се разуме, а можда је најмање погодно да њиме буде обухваћено.

Не треба превише да нас узнемирава што револуција у људском друштву, по правилу, избија на крајње драматичан начин, у крајње различитим околностима и условима, и да је сразмерно врло кратког трајања, за разлику од револуције небеских тела, која се догађа такорећи спокојно и мирно, свагда у истом природном оквиру, тако да траје у бесконачност. Било би боље да се мало дубље погледа у лице тог необичног историјског догађаја који називамо „револуционарним друштвеним преображајем”. Лако је увидети да ниједна досадашња револуција није на тај начин разбила постојеће стање што је одбацила сва до тада позната мерила човечности, негирала све тековине претходних генерација, гурнула човечанство на степен варварства. По свој прилици, тако нешто не би могла да спроведе ниједна револуција, ма колико дубоко да би за тим тежила. Револуција је увек само „превазилажење” постојећег света (у двоструком смислу укидања и одржавања). Исто тако, ниједна досадашња револуција није створила нов друштвени поредак који би се на сваки начин апсолутно разликовао од срушеног поретка. Свагда су елементи новог начина живота били на неки начин помешани с елементима ранијега, чак су били једни с другима у таквој мери испреплетени да су се накнадно тешко могли раздвојити. Ма колико револуција дубоко потре-

сала друштвени живот и прекидала његов утврђени ток, ипак она тај живот не подрива систематски и потпуно у свим његовим димензијама, нити коначно и неопозиво брише сваки траг тог живота.

Једва да је потребно указати на то да та изразито дијалектичка усмереност револуције не представља њен сопствени недостатак, да то замршено дијалектичко кретање револуције није никакво случајно, споредно одређење, које се само споља тиче њене суштине. Далеко од тога да револуција напушта свој највиши задатак тиме што ново ствара на леђима старог, тиме што у сваком од својих чинова и у свакој од својих фаза позитивно спаја с негативним. Не треба се заваравати тиме да револуција застаје на пола пута због тога што, тобоже, не може да достигне оно за чим тежи. У ствари, морало би се рећи да је тај дијалектички ток револуције интегралан саставни део саме њене суштине. Иако је револуција зачетник далекосежних друштвених потреса и преврата, она напредује само привидно правом, свакако испрекиданом линијом, док се уистину креће кружном путањом. То врло јасно показује пример надмоћне владавине класног интереса у светскоисторијском ланцу људских лутања и заблуда. Ако је, наиме, тачно да је целокупна досадашња историја, у крајњој линији, историја класних борби (као што нас учи Карл Маркс), онда такође мора бити тачно да су сви досадашњи револуционарни покрети у историји, иако су своје тежње и циљеве различито идеолошки прикривали, пре свега имали класни карактер, тако да је њихов крајњи исход могао бити само један нов облик поробљавања или израбљивања људи, само један нов облик класне владавине. Нема револуције која није прешла исти пут од одушевљења до разочарања, која се није вратила на своју полазну тачку, која није изишла на оно против чега се била побунила. Само би социјалистичка револуција начелно требало да буде изузета од тог правила, али питање о њеној реалности у садашњем свету можемо у овом моменту оставити отвореним. Зар то није довољан показатељ да се под социолошким појмом револуције на неки начин подразумева и оно „вечно враћање истог“⁴ које је тако очигледно садржано у астрономском појму?

⁴ У томе нема ничега необичног, јер се код Ничеа, који је мисао о „вечном враћању истог“ учинио основном идејом своје филозофије, та мисао појављује у двострукој верзији, као космолошка хипотеза и као егзистенцијално начело (у овом другом случају чак и као прикривени етички императив). Ближе о томе у: Karl Löwith, *Nietzsches Philosophie der ewigen Wiederkehr des Gleichen* (W. Kohlhammer, Stuttgart 1956). О тешкоћама у Хајдегеровом тумачењу Ничеове мисли о „вечном враћању истог“ види: Bernd Magnus, *Heidegger's Metahistory of Philosophy: Amor Fati, Being and Truth* (M. Nijhoff, The Hague 1970).

Изгледа да до таквог закључка води и један потпуно друкчији мисаони ток. По тежини и значају, овај други ток кудикамо надмашује онај први — у неком погледу он чак објашњава и допуњује увиде до којих смо већ дошли — тако да тек захваљујући њему можемо коначно да образложимо наше поређење. Тек када наше мисли крену тим другим правцем, револуција ће нам се указати у свом правом светлу. Или, постаће нам у најмању руку потпуно јасно у чему је њена истинска унутрашња ограниченост. Није довољно рећи да револуција само својим коначним резултатима доспева у круг вечног враћања, да само у последњој фази револуције постаје видљиво како њен лук досеже само полазну тачку пређеног пута. Чак је опасно, а не само недовољно, поменути ту околност. Јер, тиме би се, наиме, могао изазвати погрешан утисак да је то, кажемо тако, увијање револуције резултат њеног неуспеха. Мора се само храбро отићи корак даље и рећи да се револуција већ од почетка врти у кругу, да револуција, чак и у најранијој фази свога настанка, понавља управо оно што је увек већ постојало. Сви потреси и преврати које је изазвала револуција имају условну вредност, сви су они у извесном смислу прекратки, не само да су краткорочни, јер они и јесу оно чиме револуција потврђује своју оданост познатим и признатим мерилима човечности, уместо да с ону страну тих мерила потражи могућност новог почетка људске историје. Није јасно да ли је револуција уопште кадра да ову превазиђе, пошто је с њом, наравно, повезана хиљадама нити?

У сваком случају, не може се сумњати да револуција на свом почетку још одлучније креће давно пређеним путем него на свом крају. Ниједна револуција не настаје једино на основу пуког незадовољства или нагомиланог неповерења према постојећем стању, него и на основу одређеног тумачења света, из којег постаје видљив могућни правац промене тог стања. Иако увиђа стварно ширење различитих друштвених неправди и недела, иако такође признаје да има много економских неприлика као и свакаквих моралних и политичких изопачености и покварености, револуција не наводи човека да због тога очајава; напротив, она учвршћује човека у уверењу да је могућно уклонити све те негативности, да је могућно преуредити друштво по начелима ума, да је могућно створити праведнији друштвени поредак. Она свакако зна да постоји надисторијско (надземаљско или наднебеско) царство смисла које ослобађа пут сваком разумевању људских ствари, а истовремено обезбеђује и постојаност, непрекидност и доследност људског живота. Насупрот свим досадашњим лутањима и заблудама људског рода, на које се љути и од којих се чува, револуција хоће да

оствари вечну истину и правду у друштвеном животу. На овај или онај начин она се труди да приближи стварност и ум и да их измири, јер је уверена да ум влада у стварности. То у основи значи да револуција сазрева у сенци једног метафизичког схватања света, да њен ток започиње и завршава под егидом бића, да се њене претензије односе на умни поредак света или, тачније, на свет обасјан светлошћу идеје.

Сада постаје јасно да револуција није кадра да се радикално одвоји од читавог досадашњег историјског искуства, нити може да суштински промени људско стање, јер је метафизички хоризонт, у којем се креће, у основи затворен и довршен. Сви досадашњи револуционарни преврати у људском друштву били су парцијални и ограниченог домета. Револуција је устајала против различитих конкретних облика људске праксе, против овог или оног одређеног моралног или обичајног правила, овог или оног одређеног религиозног или уметничког програма, и тако даље. Али, ниједна досадашња револуција није довела у питање сама мерила по којима се уопште спроводе основна разликовања у области људске праксе, па и у области ванљудске природе, по којима се уопште одређују истински смисао и истински облик целокупних људских настојања и делања, као и истински смисао и истински облик свега бивствујућег. Морамо бити начисто да је друштвена револуција један двоструко ограничени људски потхват; она је зависна не само од конкретних услова деловања у одређеном историјском времену него и од апстрактних могућности бића које су преодређене у трансцендентном свету идеја. Без обзира на то што револуција снажно потреса многе области друштвеног живота, што уздрмава основе многих схватања и вероисповести, она је ипак све друго пре него неки догађај реалне измене света. Она се труди око нечега што је већ одувек постојало, што увек остаје једнако себи, што уопште не може бити друкчије, јер је потпуно свесна да још нигде није остварена идеја друштвеног поретка примереног човеку, али да та идеја припада људској историји као њен највиши задатак и њена најдубља нада.

Да ли то значи да је револуција празна фраза, да нема ничега новог под Сунцем, да је људска историја узалудна мука и патња, пошто све, ипак, излази на једно те исто? Да ли то значи да је сваки расцеп између генерација само једна пукотина у систему комуникације, само привидно раздвајање између старих и младих, да је сваки прекид с устаљеним поретком ствари само тренутан, привремени застој, да представља само одређену тешкоћу да се држи исти корак с претходном генерацијом, после чега следи поновно успостављање континуитета историјског збивања? Зар су потпуно исцрпене све могућности

људског живота, зар је истина да се у људској историји не може догодити ништа више стварно ново? Да ли то значи да револуција може само да потврди и оснажи одувек познате и признате (с временом, међутим, заборављене, избличене или напуштене) путоказе и праликове свега бивствујућег, да им само може поново дати важност? Да ли то значи да се револуција мора прилагодити основним онтолошким одређењима западњачке метафизике, да заувек мора остати везана за биће схваћено као последњи извор целокупне људске праксе или као носећи темељ по коме јесте све оно што уопште може бити?

Не, то не значи то. Барем по нашем мишљењу, ово енергично „Не, то не значи то” било би најподеснији одговор на целокупну упитност ранијих теза. Револуција није „вечно враћање истог” и не може то ни да буде. Могућност заиста друкчијег, свакако не више научног, него филозофског појма револуције даде се наслутити тек с обзиром на садашњу светско-историјску ситуацију. Изгледи за развијање једног таквог филозофског схватања револуције никада нису били повољнији него данас. Требало би чак рећи да тек збивање нашег времена приводи мишљење великој теми револуције, јер то збивање означава судбинску светскоисторијску прекретницу. Оно омогућује да се наслути тотални прелом у људском животу, највећи после онога који је човек претрпео у млађем каменом добу. Чини се да конкретна реалност нашег данашњег постојања уистину заслужује да се означи као долазак револуције, и да нас управо потреба да ту реалност разумемо у првом реду подстиче да поставимо питање о могућности једне нове, друкчије употребе тог старог појма. Нарочито треба истаћи да је тај заокрет ка филозофском схватању револуције темељито припремио Карл Маркс, тај највећи претеча будућег раздобља, коме припада и највећа заслуга за темељито објашњење могућности револуционарног преображаја постојећег грађанског света. Ништа не мења на ствари што Марксово схватање револуције оставља отворено место за многа нагађања и недоумице,⁵ и што досадашња пракса социјалистичке револуције у нашем времену тако незнатно задовољава његове захтеве и очекивања.

Има безброј предзнака и симптома који нам омогућују да јасно сазнамо да живимо у доба револуције. Они се могу наћи не само у уској области друштвеног живота него и у најширој области духа. Ти предзнаци и симптоми радикалне промене јесу нарочито бројни у ставу данашњег човека према традици-

⁵ Један покушај те реконструкције садржан је у чланку Милана Кангрге „Marxovo shvaćanje revolucije” у knjizi: *Smisao povijesnoga* (Studentski centar sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1970), 117–128.

ји и могућностима културног стваралаштва уопште. Нико данас више неће да иде старим путевима, нико више неће да трпи притисак ранијих генерација. Сви су на неки начин свесни да у прошлости нема да се тражи више ничега, да стари путокази и узори не могу више бити меродавни за данашњег човека. Што је још важније, нико не преза од тога да предузима свакојаке експерименте, а још мање пада некоме на ум да се пита да ли све оно што се издаје за ново заиста и може бити ново. Сви су на неки начин начисто с тим да будућност из основа мора бити друкчија него прошлост, тако да више начелно нису потребни никакви путокази и узори који би заменили раније. Слутња радикалног прекида с досадашњом историјом већ је скоро сасвим гласно истакнута као захтев. Поновљено указивање многих наших филозофских савременика на „безавичајност”,⁶ „искорењеност”⁷ или „космичку усамљеност”⁸ данашњег човека није никаква поза. Баш као што ни оно познато Марксово жигосање највећег зла данашњег света као „самооугуђења”⁹ није дневнополитичка парола која служи само „pour épaier le bourgeois”. Ствари одиста стоје тако да је човек данас избачен из свог досадашњег животног станишта. Нема више људског завичаја, сви смо ми прогнаници и људи без уточишта, иако многи од нас још нису кадри да се на то навикну и на то пристану.

Ипак, вратимо се главној теми наших размишљања. У вези с тим последњим преласком појма револуције од науке ка филозофији мора се најпре указати на нечувано проширење његовог обима. Услед тог преласка појам револуције постаје сувише мекан и еластичан, чак бива раздвојен и разливен, скоро до непознавањивости, тако да престаје да буде појам у строгом смислу речи. (Утолико би, може бити, било боље да се говори о филозофском схватању револуционарне измене постојећег света него о неком филозофском појму револуције.¹⁰ То би било боље и зарад избегавања, савлађивања или преду-

⁶ Martin Heidegger, *Über den Humanismus* (V. Klostermann, Frankfurt/M. 1949), 26—27.

⁷ Otto Friedrich Bollnow, „Die Vernunft und die Mächte des Irrationalen”, u: Klaus Ziegler (Hrsg.), *Wesen und Wirklichkeit des Menschen: Festschrift für Helmuth Plessner* (Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1957), 89.

⁸ Eugen Fink, „Traktat über die Gewalt des Menschen”, *Philosophische Perspektiven*, II (1970), 127—128.

⁹ Одсуство израза „самооугуђење” у *Кайишалу* свакако пре означава повећано подозрење према филозофској терминологији него одступање од првобитног схватања. Друкчијег је мишљења Theodor W. Adorno, *Negative Dialektik* (Suhrkamp, Frankfurt/M. 1966), 272.

¹⁰ Тако и Гајо Петровић, „Filozofski pojam revolucije”, *Praxis*, 1—2 (1973), 166.

пређења погрешног мишљења да је појам револуције основни филозофски појам који се данас налази у средишту филозофског разговора, као некада појам бића.) Из филозофске перспективе револуција изгледа као неупоредиво дубље, моћније и обухватније кретање него када се посматра из перспективе било које друге науке. То није тек један посебан друштвени феномен ограничен на област људске праксе (премда се он појављује захваљујући једино тој пракси и једино у њој постаје самосвестан). Још је мање то нека посебна појава природног поретка која своје тачно одређено место има у склопу других природних појава. Ни почетак револуције ни њен крај не леже у друштвеном оквиру. Филозофски се ништа не може стварно разумети и објаснити ако се верује да се револуција састоји само у разарању старог и стварању новог друштвеног поретка, тј. само у замењивању једног облика класне владавине неким другим. Ово не због тога што ти догађаји уопште не припадају револуцији, него због тога што су то само облици у којима се она појављује и који се филозофски тек морају осветлити и протумачити. Без таквог осветљавања и тумачења, чак и реалан друштвени смисао тих догађаја остаће несхваћен, а можда уопште неће бити ни примећен.

Револуција је уистину светскоисторијски догађај изванредног значаја који превазилази границе људске праксе, будући да у исти вртлог увлачи како природу тако и људско друштво. Она је збивање у коме се разбија оквир онто-теолошког устројства стварности, у коме се преображава људско биће заједно са људским односом према самом бићу, и одлучује судбина света као најобухватнијег просторно-временског предела свих коначних ствари. Другим речима, то значи да је револуција животна вертикала данашњег човека, који моћ своје слобде ставља на пробу, и да револуција заговара усправан ход човека који више није спреман да трпи надљудско посредовање, који више неће да обожава божанско као такво и не само ово или оно божје обличје, који више неће да буде роб било којих путоказа и узора, који чак неће да се потчињава основним мерилима за разликовање добра и зла, истинитога и лажнога, лепога и ружнога; то значи да је револуција стваралачки акт самоослобођења човека који чезне за непознатим и неоткривеним облицима, за неиспробаним могућностима историје, за истински новим животом.

Ако је тачно да се досадашња људска историја одиграла у сенци метафизичког схватања бића као вечне супстанције, као умног поретка, као извора светлости који је у исти мах *ratio essendi* и *ratio cognoscendi* свега бивствујућег, онда се мора рећи да је револуција изазов бића, дрзовитост према његовој

надмоћи, претња која лебди изнад њега, отпор који му се супротставља. На месту бића, у којем би требало да је укорене-но свеколико бивствујуће, долази у предњи план револуција, оно тамно и загонетно ништа из којег се нови живот једино може подићи. У томе ништа лежи читава снага револуције, јер нам се на његовом хоризонту указује царство стварно новог. У томе ништа, међутим, крије се и опасност која револуцији прети услед њених промашаја. У сваком случају, револуција је искуство људског живота из највеће удаљености од бића. У том искуству садржана је крајња неизвесност у погледу могућности да се биће мисли друкчије него што је до сада мишљено, али и чврста одлучност да се до краја издржи у леденој пуштоши отворених историјских могућности, на ивици понора који је иза себе оставило биће сурвано у ништа.

Смисао тог сасвим уопштеног наговештаја једног могућног приступа Марковом схватању револуције није лако објаснити. Велико је питање да ли се уопште може отићи даље од тих испитивачких, шкртих и недовољних одређења постављених само у сврху претходне оријентације и претходног истраживања, јер би нас сваки даљи корак одвео у беспуће. Тешкоћа не лежи само у томе што има врло мало Маркових текстова на које бисмо се могли позвати, јер нам овде уопште није стало до тачне реконструкције Марковог схватања. Реч је о нечему много важнијем. Темељна појмовна одређења западњачке метафизике, по којима је управо оно што јесте (дакле, бивствујуће) у онтолошком смислу више, снажније и значајније од онога што још није (дакле, онога ништа), заказују када хоћемо да мислимо револуцију. Како је уопште могуће да се из метафизичког хоризонта приђе једном феномену који не само што подрива свеколико бивствујуће него, штавише, својим основним одређењем даје предност ономе ништа пред свеколиким бивствујућим? Као објавитељ и поборник једног отвореног, слободног света, револуција развејава све оно што је већ настало, све оно што је већ створено, све што има неко биће. При том се она не поставља на нешто бивствујуће, на нешто што већ јесте. Њен најважнији покретач јесте оно претеће и разорно ништа које хоће да буде све. С обзиром на то да је револуција толико зависна од тога ништа, које је пре нека непојмљива, свеколиком бићу супротстављена ничија земља (могућна колевка нових, још нерођених ствари) него моменат у бићу бивствујућег (његова граница, негација или недостатак), постаје очигледно да мишљење о револуцији не може од метафизике добити никакав пресудан савет или подстицај. Јер, метафизика начелно остаје везана за биће, у коме нити може

настати нешто истински ново, нити може потпуно нестати оно што већ постоји.

Као објава истински новог живота, револуција је, без сумње, највећа прекретница у људској историји, она означава „један друкчији почетак једне друкчије историје”.¹¹ Под заставом револуције почиње нови живот, ослобођен од свих досадашњих мука и невоља историјског човечанства, као и од свеколиког његовог досадашњег сјаја и величине, али живот који је особен у том смислу што није производ какве промишљене намере, што представља све друго пре него испуњење прастарих снова и нада човечанства. Свој победнички поход револуција је започела посредством машинске технике, чиме су производне снаге биле подстакнуте на непрестано самоусавршавање, а човек био гурнут у вртлог производње без починка, смера и крајње сврхе. Та револуција није настала слободним избором, нико се за њу није свесно одлучио, нико јој није прокрчио пут (ни неки појединац нити нека друштвена класа), то је, напротив, један напросто космички прадогађај који је захватио свеколико бивствујуће на Земљи, који је већ у пуном току у нашем друштвеном, ако не и у нашем свесном бићу, тако да на тај начин бива одређено наше целокупно данашње постојање. Револуција је удес којим смо погођени сви ми људи који живимо у садашњости, удес који сви ми морамо прихватити и при том настојати да му на примерен начин удовољимо како бисмо уопште могли даље да постојимо као људи. У свету у коме је процес зарањања супстанцијалности супстанције већ далеко одмакао, у коме скоро да не постоји бивствујуће које је у самом себи мирно, довршено, јер је све још у настајању из непрозирне ноћи онога чудесног ништа, пут мишљења је оно једино што нас још може спасти од контрареволуције. Међутим, мишљење револуције, ако уопште хоће да одговори свом задатку, мора изазвати револуцију у мишљењу.*

Превео с немачког
Данило Н. Басија

¹¹ Тај Хајдегеров израз пристаје овде сасвим добро, иако се Хајдегерови историјски погледи суштински разликују од Марксових. Уосталом, Хајдегер изричито тврди да наше доба „не започиње ништа ново, већ само до краја довршава оно старо, већ претходно назначено у новом веку”. Види: Martin Heidegger, *Unterwegs zur Sprache* (G. Neske, Pfullingen 1959), 265.

* Преведено из књиге: *Sein und Geschichtlichkeit. Karl-Heinz Volkmann-Schluck zum 60. Geburtstag*. Herausgegeben von Ingeborg Schüßler und Wolfgang Janke (Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1974), 221—238.

РИСТО ТУБИЋ

ЈЕДАН МЕМЕНТО МОРИ ПОСТМОДЕРНИСТИЧКИМ И ПОСТСТРУКТУРАЛИСТИЧКИМ ТЕОРИЈАМА ИСТОРИЈЕ?

Лако се запажа да живимо у време брзих и корених промена у друштвеном животу данашњице. Ни у нашем мисаоном животу, погледамо ли мало боље, ништа не изгледа добро учвршћено, све је стављено на пробу. Религија, ако се уопште верује, више није сигуран ослонац; наука је постала неразумљива за огромну већину људи и противинтуитивна. А тек у историји: све изгледа несигурно и подложно ревизији. Несигурност је иначе стигма нашег времена. На овом несигурном тлу тешко је, немогуће, било шта предвиђати. Много шта се, наравно, могло догодити другачије да је случај хтео, као што се и толико тога могло избећи да је било више среће и памети.

Последњих година је више пута изражено мишљење да живимо у постисторијском добу, да је историја какву познајемо дошла до свог краја. Под овим се, наравно, не сматра да ће време стати, већ да више неће бити могућности неке величанствене нарације која историји даје кохеренцију и смисао. Доведена је у питање идеја која је средишња за јудео-хришћанску веру од библијског памтивека, наиме да историја има сврху и правац који превазилазе физички свет. Просветитељство је секуларизовало ову веру и сместило есхатон историје у процес саме историје човечанства. Оно је славило цивилизацију савременог Запада као највишу тачку и блиско испуњење пожељног друштвеног поретка у којем ће људска слобода и култура бити загарантовани. Недавно је Франсис Фукујама поновио ово оптимистичко уверење.

Човек има *историју* захваљујући томе што ради и ствара као члан једне уже или шире заједнице, а не као изолован појединац. Људи су, ето, историјска бића у том смислу што остају једини власници оне *прошлости* у којој су *обликовани темељи светиа*, племена или религије; при том на природан начин имају потребу за том *прошлошћу* како би свом животу па и читавом космосу дали смисао.

С тим на уму стоје и незаобилазна питања, она која је још Шпенглер поставио: Да ли постоји нека логика историје? Да ли иза свих узрочних и непредвидивих одвојених догађаја стоји нешто што бисмо могли назвати метафизичка структура историјског хуманитета, нешто што је битно независно од спољашних облика — социјалних, духовних и политичких — које тако јасно видимо? Није ли, можда, то чињенично стање заправо секундарно у односу на то *нешто* или изведено из њега? Да ли светска историја пред посматрача износи велике карактеристике стално изнова и са довољно упорности да би оправдала неке закључке? А ако је то тако, онда до којих граница се може ићи у расуђивању на основу таквих премиса?¹ Та и таква питања, дакако, остају стално, и дан-данас, изазовна, актуелна у свакој новој ситуацији поново.

Најпре, наивно је веровати да је нека тврдња *истиништа* зато што се у њу дуго веровало, зато што су у њу веровали наши преци, зато што ју је неки пророк објавио као Божју Ријеч. Итд. Није наодмет казати још и то: Да би се утврдила *истинишћост* било каквог мишљења, морамо се послужити јасним и повезујућим математичким и емпиријским критеријумима које је створила наука. И религијске истине су утолико важне уколико се могу рационално, а то значи „геометријски” или емпиријски, проверити. Али није реч само о томе.

Добро је познато да нас је Хегел научио, посредно или непосредно, да живимо у историји и имамо удела у њеном обликовању, да историја обухвата догађаје који се дешавају данас и овде. И мада је Хегел за себе веровао да рационално излаже истине које су опскурно садржане у хришћанству, исход његових размишљања о ономе што је он називао „светска” историја је исход у коме су теолошке категорије заправо биле систематски замењиване филозофским концепцијама. Тако је рад божанске силе постао деловање самог „Разума”, а крај историје није Царство Божје, већ манифестација Апсолутног

¹ Упор. Гордон Грејем, *Лик прошлости*, превео с енглеског Ристо Тубић, „Плато”, Београд 2002, 9.

Ума или Духа. Сам Хегел није сматрао да религиозна димензија треба да буде елиминисана; она је пре требало да се анализује путем филозофије. Тако су се током XIX века појавиле и друге филозофско-историјске наследнице исте ове „грандиозне” врсте у којима није било места за религиозно значење или божанске елементе. Марксова теорија историје самосвесно напушта религиозне тежње као производе лажне свести и тежи њиховој замени чисто материјалним (у великој мери економским) алтернативама.

Маркс није усамљен са својом секуларном алтернативом за секуларну историју. Познатије у своје време биле су и теорије историје О. Конта и Х. Спенсера. Они илуструју једну значајну могућност, наиме да се могу учинити покушаји да се формулише велика нарација о људској историји без помоћи и ограничења разоткривене религије, и да ови покушаји задржавају одређен континуитет са онима које они теже да замене. Између старих секуларних историја и њихових новијих секуларних ривала постоје, наравно, приметне разлике. Ипак, у њима остаје иста тежња да се зађе иза површинског изгледа историје, и исто веровање како не смемо да се задовољимо пуким препричавањем следа догађаја хронолошким редом, већ да бисмо оправдано могли тежити да разлучимо неки смисао-ни смер у њима.²

Ова широко распрострањена свест о заједничком формирању историје вероватно је хегелијанске провенијенције, колико год да ју је Ђ. Вико раније антиципирао. Продрла је у наш језик и тако добро се у њему утемељила са својом ауром патоса да смо навикли да је сматрамо неоспорном. Некада је историја била или хроника минулих догађаја или, у складу са Августиновом интерпретацијом, низ божанских интервенција у домену људских ствари. Данас више није ни једно ни друго. А шта је, онда?

Историјски човек, мисли Колаковски, не мора имати историјско знање нити да се интересује за стварну историју. Познаје историју као законодавца достојног поверења, на којег се може мирно ослонити, и верује да је историја *реална*, односно да није нешто што је једноставно некад било, већ нешто што и даље траје као жива егзистенција: „историја маршира” — као армија; „историја ће признати да смо у праву” — као судија; „историја ће дати суд о догађајима” — као научник итд.³

² Исто, 12—14.

³ Упор. Лешек Колаковски, *Моји исправни погледи на све*, превела Ивана Ђокић, „Футура”, Нови Сад/Београд 2005, 87—88.

Овде смо, очито, имали покушај да обавежемо историју да обави улогу носиоца и чувара свих људских вредности, да пресуђује о питању добра и зла, да функционише као божански ауторитет, да нам осигура приступ изворима вишег разума и смисла. Међутим, од почетка — у шта нас уверава даља судбина ове идеје — у овом покушају је постојала фатална дво-значност услед које се ауторитет историје није само распао на међусобно непомирљиве тенденције, већ је морао и сам себе да уништи, чинећи сваку наду у *обнову смисла* узалудном. И шта се догађа?

Непроменљиви су били како Бог тако и Природа. Непроменљиво обавезујући је требало да буде и њихов суд о обавезама људи и њиховом људском достојанству, о смислу живота, о праведности и неправедности, о истини и лажи. Такав суд историја, по самој својој дефиницији, није могла дати, јер она није ништа друго до *јромена*. На који начин, дакле, можемо имати поверења у историју и наслађивати се њеном мудрошћу?⁴

*Релативистичко и нихилистичко тумачење
Хегеловог система*

Један од Хегелових одговора, тачно увиђа Колаковски, јесте следећи: Стварни историјски процес једина је инстанца која рађа „разумност и истинитост”. Једино он, тај процес, може учинити да нешто добије обавезујућу снагу. Апстрактне моралне оцене изречене о њему остају празне и јалове. Један део хегелијанаца је из ове претпоставке извукао закључак да фактички процес *in toto* заједно са свим његовим окрутностима, треба једноставно прихватити као разуман, а самим тим и вредан похвале. Са тог становишта историја нам заиста не пружа ни мудрост ни правила поступања. Она се не може користити као учитељица живота. Историја, као тиранин, захтева да буде поштована, да буде онаква каква јесте. У најбољем случају можемо рећи: Што је данас разумно и добро јуче је било — или ће сутра бити — сулудо или вредно осуде. Ово *релативистичко*, а у крајњем случају и *нихилистичко* тумачење Хегеловог система било је, сигурно, превише упрошћено, готово сасвим погрешно.⁵ Овако схваћен „историзам” могао је пронаћи неке своје идеје у Хегеловој конструкцији. Наравно, у тако преобликованом виду он је био знатно старији — у историји европске ми-

⁴ Исто, 88—89.

⁵ Исто, 89.

сли он се појављивао још од времена Монтења: „данас ђавоље, јуче свето”, „праведно с ове, неправедно с оне стране Пиринеја” итд. Његова скепса произлази више из презира и гађења према своме добу у којем су политички и верски масакри свакодневна појава, него из чисто теоријских пироновских спознајних и етичких консеквенција.

Тако једноставан скептицизам, уверава нас Колаковски, прилично је тешко безрезервно приписати Хегелу; филозофе ипак не читамо на такав начин који се свиђа нашој епохи, на шта нам је, уосталом, и сам Хегел скренуо пажњу. Према овој интерпретацији историја је сама себи довољна и сама себе подржава; историја нема друго онтолошко тло осим себе саме; све је у њој иманентно садржано, укључујући свеколику истину, свеколику законитост, свеколики разум.

И са тог становишта такозвани историзам (начин мишљења који полази од историје као обухватне повезаности духовног живота, од јединствене индивидуалности историјских појава и од непрекидног протикања историчности) неминовно се окретао против самог себе. Рећи да се истина налази у односу према историји, да нешто може бити истинито само уз ограничавајућу напомену: „у овој или оној епохи”, потпуно је исто као рећи: „Нема истине у нормалном значењу те речи.” Немамо, дакле, потребе за историјом нити за филозофијом историје — питање истине је једноставно одбачено. И ево нас управо на Ничеовом терену. Велики филозоф је то знао. Знао је, такође, и то да је извукао све консеквенце из смрти бога, желећи да нас примора да видимо свет онаквим какав јесте — без бога, те, дакле, без смисла, без добра и зла, без истине. Наредних сто година европски дух је живео у сенци његовог нихилизма. Током досадашње употребе појам нихилизма служио је као ознака за различите филозофске правце и становишта, почев од солипсизма и егоизма, све до атеизма, скептицизма и песимизма. Чак је и сам Хегел у почетку био склон да свој систем апсолутног идеализма назове нихилистичким, уверен да „оно право” што филозофија треба да мисли у вези са апсолутном није биће већ ништа. Тек од друге половине XIX века појам нихилизма добио је превасходно културно-критичко обележје, по којем га данас најпре или чак искључиво распознајемо.⁶ Нихилизам је, вели Колаковски, стално са нама и не мора да се саопштава помоћу категорија такозваног историзма. Општег релативизма и нихилизма има данас на претек.⁷

⁶ Упор. Михаило Ђурић, *Искусство разлике*, Терсит—БИГЗ, Београд 1994, 167—168.

⁷ Л. Колаковски, нав. дело, 90.

Хегеловско наслеђе је имало, међутим, другачији аспект: веру у прогрес и у остварење историје. Појам прогреса, како год га дефинисали, нужно претпоставља да располажемо неисторијским и оним критеријумима оцена или правилима која нису у потпуности зависна од фактичког тока догађаја захваљујући којима можемо да кажемо: истина — истина *tout court*, а не истина везана за дато историјско раздобље — расте и буја или још боље јавља се у историји; или да кажемо: биће човечанства развија се у времену доспевајући до своје зрелости. Појам испуњења, међутим, сугерише да ће у некој временској тачки историјског процеса бити остварено апсолутно стање — не само у том смислу што ће се историја уморити или исцрпсти и одустати од сваког даљег прогреса, већ и у томе што ће историја постати целовита, што ће постићи свој савршен облик.⁸

Марксистичку утопију је, свакако, тешко описивати као историзам у правом значењу те речи. Њене присталице су сигурно веровале да постоји нешто тако као „историјски закони” који ће нас убрзо непогрешиво подићи на врх савршенства. Прошлост није важна — антиципирана будућност треба да је сахрани у забораву. Смисао прошлости може се сагледати једино са становишта будућег *ultimum*: будућност — дакле, нешто што није емпиријски дато — одређује смисао садашњости и историје. Историја, сама по себи, остаје непродуктивна: није за нас путоказ за деловање нити нам осигурава приступ истини или то чини само на изопачен начин, пошто своје значење црпи из будућности, дакле из нечега што не постоји.⁹

За људе који су своја утопијска маштања црпили из марксистичке идеологије, историја није била ништа више од претекста за веровање да ће *quasi*-природна неизбежност њихову фантазију убрзо претворити у стварност. Месијанске наде санкционисале су употребу свих средстава и свих облика насиља који су имали да приближе хилијастичку срећу. Ништа што тренутно постоји, а још више оно што је било није важно — важна је само будућност. Стварност, која још увек не постоји, има знатно већу тежину, јер постоји знатно више него очигледан свет. „Историјски човек” се решио историје. А иста је судбина, као што ћемо видети, и историзма.

Схваћен као веровање да историја чини свеобухватан и исцрпни апсолут који сам себи представља ослонац, историзам је на крају дошао до *негације историје*. Логика овог нарочитог самоуништења изгледа једноставна. Људи су били све-

⁸ Исто, 90.

⁹ Исто, 91.

сни тога да се у различитим раздобљима и у кругу различитих цивилизација веровало у различите ствари. Историзам је представљао теоријску разраду и уопштавање тог давног открића. Доследни историзам истиче: ако нешто има обавезујућу снагу, онда је то обавезује само у односу на дату епоху, на дух времена, у контексту дате културе итд. А то значи: ништа није обавезујуће само по себи. Теза да нешто има обавезујућу снагу у односу на епоху, на дух времена, на културу, фактички је једнако констатацији да се нешто у истој тој епохи сматра обавезујућим или истинитим, или неоспорним, или очигледним. Партицип „обавезујући” нема посебно значење изван контекста ове чињенице. *Универзалном релативизму*, дакле, више није потребна историја. Пут који од историзма у овом смислу води до једноставног релативизма, који све апсорбује, био је кратак. Следећа етапа се заснивала на гласном саопштавању — у структуралистичкој идеологији — да је познавање историје у традиционалном значењу (које је обухватало познавање свесних интенција) колико немогуће толико и непотребно, а касније пак на открићу да је сваки смисао који смо, у складу са нашим схватањима, пронашли у прошлости наш смисао који смо ми сами наметнули. На пример, ниједан текст нема сам по себи смисао (сигурно са изузетком дела оних аутора који истичу исто то: ниједан текст сам по себи није смислен). Комотна теорија, приметимо успут, која нас ослобађа читања: шта год да читамо, у суштини ништа не читамо.¹⁰

Приметимо овде, такође успут (у даљем тексту биће далеко опширнијег разматрања), у вези са начином мишљења око историјског објашњења, који је обележио ране фазе структуралистичке расправе. Та питања је најјасније изложио Леви-Строс у есеју *Историја и дијалектика* (1966). Есеј је написан у облику одговора онима (између осталих и Сартру) који су структурализам осуђивали као апстрактну методологију и бекство од стварности историје и доживљеног искуства. Овакве примедбе, по мишљењу Леви-Строса, рађала је стара заблуда која је придавала историјски значај значењима до којих је појединачни ум дошао у процесу само-пројекције. Уместо тога, историју је требало схватити као низ променљивих конфигуративних образаца чије значење с временом постаје све нејасније. Догађаји који су сигнификантни за један код нису то за неки други. Које ће значење они имати зависи у потпуности од тога какав утисак остављају на савременике. Разумевање историје могуће је једино у мери у којој оно усваја синхронизско

¹⁰ Исто, 91—92.

становиште, „класе података од којих свака даје један аутономни референтни систем”.¹¹

*Релативизам је њодесан
иошшо ойравдава нашу равнодушност*

У својој популарној, широко распрострањеној форми релативизам истиче да не располажемо апсолутним критеријумима оцене који би нам омогућавали да упоређујемо појединачне цивилизације, религије или норме, да је, дакле, пуноправно све оно што чини елемент неке од људских цивилизација. Кратко речено: ропство је подједнако добро као и слобода, а у сваком случају ниједно од њих није у очигледном смислу „боље” од другог. Теоријски развијенији релативизам прагматичне оријентације, позивајући се на идеју консензуса, закључује да се све одвија како треба само ако успемо да постигнемо консензус и да се тада не морамо ни за шта бринути. Овакав релативизам, по мишљењу Колаковског, нарочито карактерише амерички менталитет.¹²

„Историјски човек” могао је да нестане и изумре, али живи и цвета његов потомак — представник универзалног релативизма. Разноразна својства наше епохе могу хипотетички објаснити његову крепкост. Једно од њих је свепрожимајући дух популарног сцијентизма који одбацује све оно што не може да се плати видљивим добрима. У складу са оваквим критеријумима разлика између добра и зла, слично као и разлика између истине и лажи, у другачијем, не прагматичком смислу, изгледаће празна. Други узрок је антипатија према идеолошком фанатизму — верског или световног карактера — чије смо нехумане последице тако често могли видети у XX веку. Ова хвале вредна одбрана од фанатизма често, међутим, изгледа само као маска за потпуно другачији став. Релативизам је *њодесан* пошто оправдава нашу *равнодушност*. Заправо, нашој равнодушности желимо да дамо добар назив, како не би било никакве разлике између фанатизма и жеље за истином, између толеранције и равнодушности према истини, такав да би нихилизам требало да представља одбрану од фанатизма.¹³

Проблем објективности у Историји, очито, није нимало једноставно решити. Погледајмо шта каже, за сада унајкраће,

¹¹ Упор. Кристофер Норис, *Деконструкција*, превела Јасмина Миличевић, „Нолит”, Београд 1990, 104—105.

¹² Л. Колаковски, нав. дело, 93.

¹³ Исто, 94.

познати британски историчар Е. Х. Кар, који у свом делу *What is History*¹⁴ отворено истиче: „Објективна историја не постоји”. Ипак, у исто време, у свом првом чланку за *Times Literary Supplement* тврди да није био узалудан покушај, мислећи на своје монументално дело *Историја Совјетске Русије* (први том објављен 1950. године), да се објективна истина и досегне: „Тврдити да су грешна људска бића превише уплетена у околности времена и места да би досегла апсолутну истину, није исто што и порицати постојање истине; овакво порицање уништава сваки могући критеријум просуђивања и чини да је сваки прилаз историји истинит и лажан као и било који други.” Јасно је да овим ставом Кар није био задовољан. Стога је изабрао позицију „у којој је могуће тврдити да објективна истина постоји, али да ниједан историчар за себе нити иједна историјска школа за себе, не могу да се надају да ће постићи више од приближног и делимичног приближавања њој”.¹⁵

У једној критици књиге *History and Historians in the Nineteenth Century* Г. П. Гуча (Gooch), еминентног историчара дипломатије, која је први пут објављена 1913. године и поново четрдесет година касније, Кар је истакао његову „упорну веру у могућност успостављања чињеница и у вредност човечности чињеница кад су већ успостављене”. Ова вера је последица Гучове обуке у немачкој историјској традицији Леополда фон Ранкеа, од кога је научио да прошлост треба приказивати онако „каква стварно јесте”.

Године 1960. Кар се још једном осврнуо на проблем *објективности* у расправи о националистичким *предрасудама* у историјским уцбеницима. Шта су, у ствари, те предрасуде, и не само у историјској науци? То су чисто субјективна, претходно прихваћена уверења, мање или више *произвољна вредновања*, нарочито у предметима чији су реалност или углед спорни. То могу да буду текућа мњења, особито ако се заступају без провере већ познатих информација о правом стању ствари, или пак уз занемаривање доступног знања о већ утврђеним чињеницама.

Кар је овде, изгледа, био посве парадоксално расположен тврдећи: да предрасуде делују у историји као њен основни елемент — чак и у најбољој историји. Чињеница је да чињенице, како се то понекад каже, не „говоре саме за себе” или, ако то и чине, историчар је тај који одлучује које чињенице ће говорити — не може им свима дати реч. А одлука најсавеснијег историчара, историчара најсвеснијег онога што чини, биће од-

¹⁴ Е. Н. Carr, *What is History*, London 2001.

¹⁵ Упор. *What is History*, Introduction, XII.

ређена мишљењем које остали могу назвати предрасудом. И не би било сасвим цинично, вели Кар, рећи да је најбољи историчар онај с најбољом предрасудом — а не непостојећи историчар без икакве предрасуде.¹⁶

С Карове тачке гледишта, најбоља предрасуда у том случају јесте међународна пре него национална предрасуда, што је значило напуштање писања историје као чина патриотизма, како су радили немачки историчари у својим расправама о Версајском уговору и његовим последицама и заузимање става који је недавну прошлост Немачке и њен положај у међународном систему после 1919. године сагледавао с тачке гледишта самог тог система. Међутим, треба се са скепсом упитати да ли је заиста за то одговарајућа реч „предрасуда”. Оно што је Кар, изгледа, уистину говорио било је то да су немачки историчари последњих година имали све *мање* предрасуда јер су почињали да преко уског националног интереса своје земље оцењују њену прошлост. „Неко би с правом могао да тражи од историчара”, како закључује Кар, „да маршира на челу прогресивних и просвећених покрета свог времена, а не да заостаје за њима”. Ипак, ко је био тај који ће рећи шта је прогресивно и просвећујуће, а шта није? Ни овде се не чини да је Кар решио *проблем објективности* на задовољавајући начин. Очигледно да је он био разапет између осећања да је објективност под претњом усред полемикâ хладног рата и уверења да је објективност у сваком традиционалном смислу те речи немогућа амбиција за коју се ниједан историчар не би могао надати да ће је досегнути. Ове тензије у Каровом мишљењу испливаће на површину на нешто другачији начин почетком шездесетих година минулог века када буде покушао да све те и такве мисли обједини у књизи *Шта је историја?*¹⁷ Кар умире почетком осамдесетих година (1982), управо у време када су се у хуманистичким и друштвеним наукама великом брзином развијале постмодернистичке технике — посебно у књижевности, антропологији и културологији, али и у географији, социологији, филозофији и теологији. У природним и медицинским наукама постмодернизам је оставио веома благ утисак, упркос покушајима неких учених људи да убеди научнике у значај постмодернизма за њихов рад. Ипак, у читавом академском свету, историја је та око које се покренула *највећа полемика*. Неки историчари су жестоко напали постмодернизам и постмодернисте. Свет историје се расцепио јер је постмодернизам су-

¹⁶ Исто, XIV.

¹⁷ Исто, XV.

протставио многе историчаре једне против других. О њиховим полемикама и жестоким сукобима биће речи касније.

*Постмодернизам — једна од најмистичнијих
„сујер-речи” савременог друштва*

Ту реч често чујемо, свугде је има — у телевизијским емисијама и на радио програмима који се баве уметношћу, у новинама, а може се наћи и код колумниста који шаљиво размишљају о политици, друштву и стању у савременом свету. Ова реч чини част блиставим часописима — у чланцима са сликама о намештају, унурашњој декорацији и у чланцима о кувању. Користи се чак и у часописима о баштованству и моди. Постмодернизам је помодна реч, „у тренду” је по баровима и салонима. Новинари је воле. Она је савремена и „у току”. Али шта она означава? Веза између постмодернизма и популарне културе је веома важна. Као што ћемо видети, ова теорија потхрањује ту везу. За критичаре постмодернизма ово служи тек да повећа нетрпељивост и полемику. Међутим, то што је постмодернизам модеран није разлог да га избегавамо или да пропустимо да га озбиљно истражимо. Уистину, пише Калам Браун, нужно је да разумемо термин који се толико широко користи у популарној култури и у истраживању историје и других дисциплина.¹⁸

У многим књигама, указује нам овај аутор, постмодернизам је описан као „опасност за историју”. Сматра се да историјска професија и студенти историје имају озбиљну потребу да одбију „претњу” постмодернизма. Од 1990. године паничење је довело до великих расправа по часописима, а понекад је обухватало и личне нападе. У свему томе није лако распознати многе теорије и везе међу њима. Па ни то како да се, евентуално, користи постмодернистичка теорија да би се критички процениле књиге и чланци из историје како би се онда изградио сопствени стил и начин писања есеја, дисертација, било којих радова научне тематике.¹⁹

Стога се, можда, не треба чудити што се овај теоретичар историје, Калам Браун, отворено декларише као „писац ентузијаста постмодернистичке историје”, трудећи се да „научи и примени постмодернистичку теорију.” Жели, каже, да покаже како постмодернизам функционише за историчаре, како, заправо, та теорија може „да се улије у оно што сви радимо”. У

¹⁸ Упор. Callum G. Brown, *Postmodernism for Historians*, London 2005, 1.

¹⁹ Исто, 2.

цитираној његовој књизи постоји општа филозофија постмодернизма, чија је срж изложена у поглављу о знаку и дискурсу. На крају даје и савет: да, што год да изаберемо, треба заронити у то и открити богатство које су многи историчари нашли у постмодернистичкој теорији и методу.²⁰

Постмодернизам је изазвао велики поремећај у историји као научном предмету. Утицај је имао тектонски карактер, променивши све врсте самоуверености о предмету и природи заната историчара. Па ипак, постмодернизам је отпочео далеко од историјске професије.

Почео је крајем деветнаестог века у неколико области. Једна од њих је међу малобројним филозофима које данас сматрамо за веома утицајне. Међу њима је Фридрих Ниче, који је тврдио да „не постоје чињенице саме по себи, увек је нужно почети с увођењем значења да би се добила чињеница”. Ова кратка реченица сажима толико тога што ће бити разрађено после његове смрти у читавој филозофској традицији. Управо та реченица даје подстрек постмодернистичким теоретичарима. Отуда је, чини ми се, неопходно да бацимо, макар и летилично, један историјски поглед на порекло постмодернизма.

У почетку, на више начина биле су утицајније сфере сликарства и вајарства. Све до пред крај деветнаестог века, пише Браун, уметност је углавном почивала на „реалистичкој” претпоставци — да је сврха цртања, сликања и вајања та да се пружи буквална репрезентација физичких предмета и сцена. Али од осамдесетих година двадесетог века у уметничком свету су се јавили трендови који су изражавали сумњу у способност људских бића да створе „праве” приказе света. Постављана су питања о језику приказивања у уметности — сликарских и вајарских материјала — и о способности људског ока да види, а затим и људске свести да преведе у уметнички облик на начин који прецизно одражава свет. Иронично је што се ово дешавало у исто време кад је настанак фотографије пружио наизглед могућност да се створи непогрешиво приказивање виђеног света. За уметнике су фотографије, које наизглед нису „могле да лажу”, покренуле питање да ли слике и скулптуре морају да теже представљању дубљег значења света него што неки буквални или „стварни” метод може. Енглески пејзажиста Џон Констабл већ се био поиграо с импресионистичким сликама и цртежима прве деценије деветнаестог века (стварајући *импресије* света, а не покушавајући да га реалистички прекопира). Ипак, тек су крајем деветнаестог и почетком двадесетог века у Европи рођени нови уметнички покрети који ће оспорити кон-

²⁰ Исто, 3.

венционалне вештине, начине виђења и разумевања света. У ове покрете спадају импресионизам, кубизам и надреализам. Ови нереалистички покрети у почетку су били веома контроверзни, али током двадесетог века њихови водећи експоненти су постали познати — Рене Магрит, Пабло Пикасо, Салвадор Дали и Хенри Мур. Изазов „стварном” у креативним професијама постао је покрет уметничког револта који се преселио у друге области, укључујући архитектуру, дизајн (намештаја и производа за широку употребу) и рекламирање. У свакој од њих једноставне, сређене и често праве линије деветнаестог века оспорене су неправилним облицима, кривинама и несређеним простором. У уметности су прихваћена нова средства — радови инсталационе уметности, филм и видео уметност, као и мултимедијални рад. На овај начин средишњи појмови сазнатљиве и репрезентативне „стварности” уклоњени су из средишта, испитивани, оспоравани, обарани и исмевани у правој уметности, док су истовремено сам језик уметности и средства изражавања људских емоција проширени.²¹

У књижевном свету с краја деветнаестог века јављају се покрети који подривају традиционалне форме наратива и значења. Роман је временом био постао најпопуларнија и најразвијенија уметничка форма, али је кориштен у веома дисциплинованим начинима наратива (углавном у херојским авантурама и романсама). Ове форме су оспорене радовима романописца Џозефа Конрада, чији је роман *Срце шуме* (1902) постао изузетно утицајна инверзија традиционалне форме романа, окрећући наглавачке свест о супериорној цивилизованој култури белог хришћанског Европљанина и његово преношење на „нецивилизоване” „пагане” „најцрње Африке”. Оваква дела су поткопала традиционални *виговски* појам евроцентричног напретка у историји, појам сталног побољшања људских услова, идеја да демократија и цивилизација увек расту и да је цивилизација порасла ширењем европског империјалистичког поретка и његовог правног система.

Период од осамдесетих година деветнаестог до тридесетих година двадесетог века био је сведок и оспоравања традиционалног поретка полова и друштвених класа. У ваздуху су се осећале револуције свих врста, укључујући први талас феминизма, изазов хомосексуалаца криминализацији хомосексуализма и појаву цеза и блуза у музици. Они су пркосили многим нормама западног друштва — браку, невиности пре брака, монополу хетеросексуалних веза и подели на „озбиљну” и популарну културу. Европски свет с краја деветнаестог века био је све-

²¹ Исто, 5.

док величине империјалистичке експанзије, религијског пури-
танизма и друштвене репресије. Али веома брзо је оцрњен и
изложен порузи. „Викторијанска епоха” изражавала је најре-
пресивније друштво, друштво које је поларисало „просто” и
„угледно” у коме је уметност постала једно од неколико сред-
става која су тада могла да оспоре конформистички животни
стил и идеје. Уметници и један мали број интелектуалаца оспо-
рили су постојећи поредак, сјединили сексуалну, политичку и
уметничку побуну — класични пример за то је енглески соци-
јалиста, песник и хомосексуалац Оскар Вајлд, који је 1895. го-
дине заточен у тамници у Редингу због хомосексуалних пре-
ступа.²²

Ови трендови у ликовној уметности и књижевности кра-
јем деветнаестог и почетком двадесетог века у почетку нису
носили неки јасан значујући термин. Стручњаци за уметност
и литературу обично су их називали „модернизам”.

Термин је настао првобитно у теологији и филозофији и
означавао појаву критике црквених канона и моралних прописа.
Ознака која се, с једне стране, поистовећује у уметничким
и литерарним тенденцијама као израз за савремене појаве, а, с
друге стране, жели да у тим појавама истакне оно што је упра-
во савремено, што превазилази традицију и са собом доноси
иновације. Међутим, модернистичка култура не признаје објек-
тивно постојање простора, покрета и времена једнако за све
посматраче. Уместо тога, стварност се може прихватити на
много начина; мноштво референтних оквира односи се на
природу и људско искуство. Стварност је оно што посматрач
кроз призму имагинације уочава да јесте. „Нема спољашње
стварности”, рекао је модернистички немачки песник Готфрид
Бен, „постоји само људска свест, која непрестано гради нове
светове из сопствене креативности”. Модерна уметност, на
пример, не тежи да имитира природу. Она је више заинтере-
сована за то како уметник трансформише објекат него за сам
објекат — за осећања која евоцира неки предмет у унутра-
шњем бићу уметника и значење које уметникова имагинација
намеће стварности. „Савесна и тачна имитација природе не
ствара уметничко дело”, писао је Емил Нолде, немачки сликар
експресиониста. „Неки рад постаје уметничко дело кад се пре-
вреднују вредности природе и дода им се сопствена спириту-
алност.”²³

²² Исто, 6—7.

²³ Упор. Одловци код Herschel B. Chipp, *prir.*, *Theories of Modern Art* (University of California Press, Berkeley 1968), 146; цит. код Марвин Пери, *Ин-
телектуална историја Европе*, превео са енглеског Ђорђе Кривокапић, „Слио”,
Београд 2000, 450—451.

Постмодернисти и остали у историји културе односеће се према модернизму као систему сазнања који претходи постмодернизму. Под модернизмом се сматрају, поновимо то још једном, идеје широког дијапазона настале током просветитељства осамнаестог века и које су доминирале западњачком мисли отприлике читав деветнаести век и до средине двадесетог века. Од прве деценије двадесетог века ова врста критичког испитивања проширила се на универзитетски свет језика, филозофије, књижевности и проучавања популарне културе. Али све до шездесетих година прошлог века она није ушла у свет историје, а у случају већине британских историчара, све до осамдесетих и деведесетих година. Дотад је „постмодернизам” постао изборни термин за описивање свих оних поља настојања да се окрене против „реализма”, усвојене мудрости, хијерархије, империјализма и конвенције. Тако постмодернизам има квалитет оспоравања реализма.²⁴

И отуда овде имамо одвећ наметљиво питање: Шта је за постмодернисте *реалност*, и зашто ту реч на већини места стављају под знаке навода?

За традиционалне научнике школоване на емпиристичкој филозофији, догађаји су се десили и могу бити откривени, забележени и приказани уз стручност професионалних социолога или историчара у текстуалној нарацији. За постмодернисте, догађаји су се десили, процеси су се одвијали, стварност постоји, али ништа од тога не може да се прецизно прикаже као што су те ствари у сваком случају, у сваком облику, ни тада нити касније. Постмодернизам пориче да је могуће приказати стварност, осим само једне њене верзије. Постоје, пише Браун, три основна разлога због чега то није могуће. Прво, стварност је огромна и тешко ју је, немогуће, приказати; она је неприказљива. Друго, овај процес подразумева субјективан избор, разарање неутралности и увођење субјективности. Треће, стварност не може да се изрази (понови, пренесе или изложи) у целом свом сопственом формату (како год да га описујете), већ само у људским конструисаним речима, звуцима, сликама и представама. Оно што се тим процесом добија није стварност већ *текст*. Стога, кад постмодернист говори о „стварности”, она је обично под знацима навода зато што је људима немогуће да је прикажу.

²⁴ Упор. С. G. Brown, нав. дело, 7.

Уз немогућност да се прикаже стварност не може ни постојати поуздан приказ било чега. Нико не може ништа да зна о неком предмету и *никад* се не јавља само једна веродостојност о неком датом предмету. То значи да дефиниција коју ја (или било ко други) дајем о постмодернизму никад неће бити потпуна ни поуздана. Мој приказ је личан, услован (од новог сазнања) и привремен. Браунов покушај да што потпуније дефинише појам постмодернизма у доброј мери упућује на Карово поимање историјског процеса, када у својој књизи *Шта је историја?* (продатој у више од четврт милиона примерака од првог издања) поред осталог каже: „Историја је процес, па не можете да изолујете неки њен део и проучавате га за себе... Све је потпуно међусобно повезано.” Кар је с правом сматрао, како у предговору његовој књизи примећује Ричард Еванс, да је посао историчара да истражују онај део прошлости који одаберу да проучавају у контексту како онога што је било пре њега, тако и онога што је било после, као и међусобне везе између њиховог предмета и његовог ширег контекста. Међутим, вели Еванс, његова књига изнад свега и стално изнова истиче, свидело се то нама или не, како увек постоји субјективни елемент у историјском писању будући да су историчари личности, људи свог времена, са ставовима и претпоставкама о свету које не могу да елиминишу из писања и истраживања, чак и кад могу да се надају како ће их обуздати, потчинити их тврдокорности материјала на којем раде и омогућити читаоцима да њихов рад проуче критички, тиме што ће ове ставове и претпоставке учинити експлицитним. У том погледу Кар је био најутицајнији, а његови ставови најшире прихваћени од стране историчара.²⁵

Постмодернизам није идеологија

Но, вратимо се нашој теми у ужем смислу. Ако смо до сада, бар у извесном смислу, показали шта постмодернизам јесте, сада би требало видети шта он није. Постмодернизам, слажемо се с Брауном, није идеологија, није нешто попут марксизма, либерализма, конзервативизма, фашизма и сл. Нити је стање владе или економије, као што су феудализам, капитализам или комунизам. Није ни политика владе налик на *laisser-faire* или успостављање благостања, нити је скуп кохерентних уверења (каква је религија). Међутим, постмодерни-

²⁵ Упор. Е. Н. Кар, *What is History*, Introduction, XLI; видети такође: Ved Mehta, *Fly and the Fly-Bottle*, 159, 161.

зам, по свој прилици, има идеолошке импликације, јер он *омогућава* постојање читавог мноштва идеологија. У њих, на пример, спадају феминизам, постколонијализам, ослобађање хомосексуалности и теорија ексцентричности (queer). Филозофски он допушта идеологијама, каква је марксизам, да постоје, без њиховог логичког обарања у смислу програма за друштвену акцију. Тако је, на пример, сасвим могуће да се неко истовремено сматра за постмодернисту, феминисту и марксисту.

И будући да није идеологија, постмодернизам такође допушта да се привуку моралне и идеолошке везе *између* различитих идеологија. У данашњем свету они који су антирасисти такође стреме томе да буду антисексисти, антихомофобни, противници религијског фанатизма, против глобализације и тако даље. Постоји тенденција здруживања ових позиција и обично их срећемо повезане и испреклапане у једну моралну позицију.²⁶

Постмодерна уметност, такође, више је плуралистичка од оне која јој је претходила. Ова разноврсност се изражава мешањем некомпатибилних стилова, наношењем једног на други који је потпуно неповезан са њим, и груписањем очигледно потпуно различитих тема. На пример, *Траџик* Роберта Раушенберга садржи савремене уличне сцене, војне хеликоптере, две коцке које пливају и репродукцију Рубенсове *Венере њед ољедалом*. Постмодерна уметност такође уграђује прошлу традицију, признаје естетски потенцијал баналног и преузима теме из популарне културе. Рок музика је названа „најрепрезентативнијом од свих постмодернистичких културних форми”, јер артикулише плуралитет етничких и културних идентитета, испреплетена је хетерогеним модним стиловима, допада се младима, а користи нове звучне и визуелне технологије.²⁷

Но, вратимо се с још којом опаском на постмодерни епистемолошки терен. Постмодерност карактерише одбацивање и обарање неких кључних интелектуалних, друштвених и моралних принципа просветитељске модерности. Кључни интелектуални принцип који треба одбацити јесте појам „истине” коју је могуће утврдити путем емпиријског истраживања. У односу на друштвене принципе постмодерност нуди аболицију социјално-класних, рангирајућих, расних, религијских и сличних остатака модернистичког друштва. Та аболиција је позната као „постструктурализам”, о чему ће касније више бити речи. Одбацивање просветитељских моралних принципа стоји наместо

²⁶ С. Г. Brown, нав. дело, 8.

²⁷ М. Пери, нав. дело, 637.

емпиријских темеља у моралности, као што стоји и наместо потребе за моралном одлуком појединца и друштва која је заснована на пожељности социјалних, полних, расних и религијских једнакости. Узето свеукупно, постмодернистичко стање (postmodern condition) је оно у коме је подривено старомодно у знању и моралности. Међутим, оно је замењено новим моралним оквиром који карактеришу опонирање ауторитативним гласовима и енергично испитивање интелекта који су довели до нових моралних интереса — у које спада брига за очување околине, антиглобализам и једнакост.²⁸

Начин и категорије наслеђени из прошлости, очито, као да више не одговарају стварности онаквој какву доживљава нова генерација.²⁹ Тако се и постмодернистичка теорија појавила као нови вид интелектуалног и моралног размишљања сазрелог средином двадесетог века. У Европи, већем делу Северне Америке и многим деловима земаља у развоју постмодерно мишљење дубоко је утицало на начин на који појединци процењују свој лични идентитет и одговара народима различитог порекла. Оно је такође утицало на начин на који су људи посматрали место људске врсте на нашој планети. Ова два момента — уважавање тела и планете — често су сажети као антиесенцијализам и очување околине. Они су повезани са старијим идеологијама (каква је марксизам) и политичким покретима (какви су ослободилачки покрети у земљама у развоју и антикапиталистички покрети). На овај начин постмодерност допушта савез старијих и новијих облика радикализма.

Постмодернизам је нешто што дозвољава да овакве везе постоје. А како није идеологија, постмодернизам јесте начин разумевања знања. То је начин да се разуме како људи стичу знање из света. Постмодернизам као теорија знања заинтересован је, понајвише, за то како уређујемо, дајемо облик, повезујемо и излажемо знање (у вербалном, писаном или сликовном облику), па затим како то знање доживљава сваки појединац (у шта спада и посредовање између прихватања и непризнавања знања) док ствара и развија свој лични идентитет; и, најзад, како сваки појединац рефлектује свој идентитет (заснован на том знању) на друштво. Наведене три значајке описују деловање и функцију постмодернизма; он има и друге примене. Једна од њих је начин разумевања претходних знања у прошлости. Прошло и садашње знање могу да се веома разликују. Постмодернизам се стога концентрише на *механизам* знања и идентитета, како су они створени и како се шире, ка-

²⁸ С. Г. Brown, нав. дело, 8.

²⁹ К. Норис, нав. дело, 9.

ко се разликују од века до века и од места до места. Тако је постмодернизам, по мишљењу Брауна, „интелектуални темељ за разумевање друштва, историје, културе и психологије”. Отуда је он, како вели, велика и неорганизована „ствар”. Није ограничен на једно уверење или народ, позицију или став. Толико је велики да претендује да буде наследник просветитељства. Очито, ово је необично велика претензија.³⁰

Постмодернизам и историја

Одавде па надаље реч „Историја” писаћу великим почетним словом само да бих на тај начин обележио да је реч о Историји као научној односно академској дисциплини (*historia rerum gestarum*), при том, нипошто, наравно, не апстрахујући онтолошко тле стварног збивања (*res gestae*) на ком почива историографски дискурс. До сада је постмодернизам стил мишљења за који је карактеристична сумња у класичне појмове истине, разума, идентитета и објективности, у идеју универзалног прогреса или еманципације, у јединствене оквире, велике наратије и коначна објашњења. Насупрот овим просветитељским нормама, он свет види као непредвидив, незаснован, дивергентан, нестабилан, неодређен, као скуп необједињених култура или интерпретација — што рађа скептицизам у односу на објективност и истину, историју и норме, датости природâ и кохерентност идентитета.³¹

Но, где је ту Историја? Како пронаћи њену везу, њен однос, њено место у читавом том контексту?

Многи историчари ће тврдити да су западна друштва осамнаестог и деветнаестог века од Историје очекивала да предводи стварање њихове цивилизације, као и њиховог морала. Лекције из прошлости су кориштене за развијање осећаја за исправно и погрешно. Ово је посебно био случај повезан с изграђивањем националних држава и стварањем империје, а у оба та случаја писање Историје је тежило да постане засновано на патриотизму и патриотском осећању за моралне вредности. Старомодна историјска књига била је често патриотска, ксенофобична и понекад расистичка. Прошлост се користила да подржи ове позиције. Постмодернистички историчари се нису слагали с тим да је Историја уско повезана с моралним питањима и да наш лични морални интерес као људских бића

³⁰ С. G. Brown, нав. дело, 9.

³¹ Упор. Тери Иглтон, *Илузије постмодернизма*, превео Владимир Тасић, „Светови”, Нови Сад 1997, 5.

обезбеђује мотивацију за историјско истраживање и писање. Али постмодернисти су, вели Браун, порицали да нас историја (тј. прошлост) учи моралности, да знање о прошлости обезбеђује неоспорну основу за моралност у садашње време. У једном веома битном смислу, постмодернистичко стање је сагледано као слабљење осећаја за моралност прикаченом за патриотизам, који је претворен у нарастајући поремећај с ватреним националистичким захтевима и у опозицију империјализму. Овакве тенденције нису нестале из нашег друштва, али су изгубиле интелектуално оправдање и подршку. Ово показује одсуство суштинских моралних питања о којима сва друштва и народи могу да се сложе као о знању и као о моралности.

Од ових полазишних тачака постмодернистичка Историја се развија у свим могућим правцима. Постоји читав низ историјских књига и истраживачких пројеката заснованих на елементима постмодернистичког историјског метода. Ови елементи су разнолики и употребљени су у различитим комбинацијама. Не постоји читава постмодернистичка метода коју је користио само један историчар. Постоји нека врста „пабирчења” теорије и методе из постмодернистичког канона. Људи могу да одаберу делове постмодернистичке теорије које желе и методе које могу да одговарају тренутном учењу или потребама истраживања. Многе методе нису увек нужно посматране као постмодернистичке. Постоји много учених људи који не желе да буду повезани, чак ни из далека, с било којим делом постмодернизма, али који користе елементе његовог метода. Постоје, наиме, такве технике које се зову *семиологија*, *анализа дискурса* и *посиструктурализам* које користе историчари, а при том поричу да су постмодернисти. У закључном разматрању Браун тврди да је свест о постмодернистичкој теорији у целини важна за све историчаре и да сви, углавном, треба да размишљају о могућности примењивања неких од поменутих техника.³² Но, постоје и други аутори који не деле то и такво мишљење, на шта ћемо касније покушати да опсежније укажемо.

Повратак наративних форми у историји

Године 1979. појавио се у часопису *Прошлост и садашњост*³³ есеј Лоренса Стоуна *Размишљања о новој старој исто-*

³² Нав. дело, 10—11.

³³ Тај часопис — *Past and Present*, од свог оснивања 1952. године представља најзначајнији форум Велике Британије за дискусије о историји и друштвеним наукама.

рији. У овом, сада већ чувеном чланку, Стоун примећује како се седамдесетих година двадесетог века одвијала суштинска трансформација у начину на који се историја сагледавала и писала. Одбачено је средишње уверење историје као друштвене науке, да је „кохерентно научно објашњење промене у прошлости” могуће. Уместо њега, појавило се обновљено занимање за веома различите аспекте људског постојања, које је пратило убеђење „како је култура групе, па чак и воља појединца, потенцијално једнако значајан узрочни чинилац промене бар као и безличне силе материјалног учинка и као демографски раст”. Ово обновљено интересовање за искуства конкретних људских бића увело је повратак наративних форми у историју.³⁴

Десетак година касније, 1991. године, у критици *Историја и постмодернизам*, опет у часопису *Прошлост и садашњост*, Стоун је изразио забринутост због радикалног правца који је отад попримио *историјски дискурс*. Сада је увидео троструку претњу Историји: од постмодернизма, од лингвистике, културне и симболичке антропологије и од новог историзма. Све три претње се слажу у односу на политичку, институционалну и друштвену праксу као „дискурзиван комплет симболичких система или кодова”. Текстови тако постају пука просторија с огледалима, не одражавајући ништа друго до један другог, и не бацајући светлост на „истину” која не постоји. Из такве перспективе, у коначној анализи, „оно стварно је исто тако измишљено као и оно имагинарно.”³⁵

Стоунова упозорења је спремно оповргао британски историчар социологије и културе Патрик Џојс. Оно „стварно”, допустио је он, „може се рећи да постоји независно од наше представе о њему”, али је инсистирао на томе да нам се „историја никад не представља другачије него у дискурзивном облику”. Највећи помак постмодернизма, по његовом мишљењу, био је препознавање да „не постоји свеобухватна кохеренција евидентна било у власти, економији, било у друштвеном систему” и да „не постоји темељна структура” на коју се „могу ослонити” текстови из којих проистиче наше разумевање историјског контекста.

И управо тада, почетком деведесетих година, отпочињу жестоки напади неких историчара на постмодерну методологију на подручју историјског истраживања и писања. Летеле су

³⁴ Упор. Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century, From Scientific objectivity to the Postmodern Challenge with a new epilogue*, University Press of New England, Hanover 2005, 134.

³⁵ Исто, 134.

оптужбе на све стране — оптужбе за незнање у теорији, за неспособност да се књиге читају како треба, за неразумевање доказа, угрожавање историјске дисциплине, за интелектуално изневеравања у корист неисторичарских завера, за непоштовање историјске евиденције и традиционалних историјских вештина и за морални релативитет. Мада су неке од ових напетости попустиле почетком двадесет првог века, у историјској професији и даље постоји изражена енергија за дебату о постмодернизму.

Уза све то стоји одвећ наметљиво питање: Због чега је ова полемика толико већа у Историји него на осталим подручјима учења и у друштвеним наукама? За овакво стање ствари постоје, мисли Браун, три општа разлога. Прво, постмодернизам представља теорију која као да уништава баријере особености око историје као дисциплине, угрожавајући њено постојање као предмета и историчарâ као врсте. Друго, постмодернизам оптужују да је поставио „културу” (укључујући и популарну културу) изнад сваког другог аспекта историје и да је, стога, заинтересованији за „репрезентацију” него за „реалност”. Треће, постмодернистички историчари су критиковани за очигледно порицање моралног суда прошлости тиме што прихватају или прећутно одобравају морални релативизам — становиште да се моралност мења од епохе до епохе и да историчар није у стању да баци моралну кривицу на историјске личности зато што су живели у складу са другачијим моралним законима. Ови разлози су комплексни.³⁶

Ови критичари заузимају различите позиције; међу њима има емпириста, конзервативаца, марксиста и либералних критичара. Има и оних који Историју схватају као уметнички и хуманитарни предмет, као и оних који Историју сматрају за предмет социологије. Па иако међу њима, међу толиким историчарима, има много иноватора, они и даље осуђују постмодернизам. Најпре замерају на самом том имену, супротстављају се неким од његових кључних атрибута и побијају наговештај да се ти појмови и методи могу звати постмодернистичким. Много је тога ваљаног у тој тврдњи. Постоји, уистину, веома снажна аргументација по којој назив „постмодернизам” настаје после много теорије. Ипак, ово не умањује теоријске везе које обухватају све, од знака до изучавања властитог бића, у оквиру постмодернизма. Ово не значи да треба тврдити, на изванредан империјалистички начин, како је постмодерниста неки постструктуралиста, феминиста или постколонијалиста. Сваки научник се поставља у односу на теорију и нико други то не чини уместо њега.

³⁶ С. G. Brown, нав. дело, 159.

Тако постоји читав низ позиција у односу на постмодернизам. Поврх тога треба приметити како постмодернисти нису кохерентна и посве сложна група научника. Ово није теорија с опсежним централним манифестом на који се они претплаћују. Велика је разноврсност у ставовима о томе како треба разумети постмодерну теорију и о овоме не постоји јединствен ауторитет за њу. За постмодерну теорију је својствено то да децентрализује „чињенице” и метанарацију. Постмодернизам није изузетак.³⁷

Презир чињеница — срж кријшике постмодернизма

Многи критичари приговарају начину на који немали број постмодерниста описује емпиризам, просветитељство и модерну. Тенденција да се говори о реконструкцији као средишњем учинку емпиристичког метода поделила је критичаре. Артур Марвик зазире од тога да га зову „реконструкциониста” и каже: „Историчари ништа више од природних научника не копирају нити реконструишу прошлост, нити реконструишу аспекте света и физичког универзума.” Међутим, марксистички историчар Вили Томпсон прихвата тај термин и каже: „Сви историјски прикази јесу реконструкције”, али онда квалификује природу тих реконструкција тиме што каже како они „никад не могу да открију пуну стварност било чега што је истраживано”. Постмодернистичка тврдња се састоји у томе да међу емпирицима свих боја почива једна неприхватљива основна претпоставка како прошлост може да се представи као реалност која се може потврдити и која је потврђена у излагањима историчара. Оваква објективност је неодржива. Ипак, мало историчара би се сложило, мисли Браун, с најчистијим реконструкционистичким ставом. Већи степен прихватања постигнут је око тога како питања језика, описа и субјективности онемогућавају Историју да изведе истраживање које је неутрално и које представља потпуну реконструкцију онога што се догодило.³⁸ Још један поглед на Карово мишљење: Садашњој генерацији више није могуће да прихвати као апсолутну и комплетну веру у надмоћност и спасилачку милост историјских чињеница... Више неће бити доведено у питање што су наша потрага за чињеницама историје, као и наша идентификација тих чињеница кад их пронађемо, нужно одређене — можда несвесно — веровањима и претпоставкама које усмеравају то трагање. Са-

³⁷ Исто, 160.

³⁸ Исто, 161.

мо уверење да су „чињенице” неутралне и да напредак почива на откривању чињеница и извлачења поука из њих, јесте производ рационално-либералног погледа на свет, који не може тако лако да се узима данас као што су то могли наши срећније постављени преци из деветнаестог века.³⁹

„Чињенице”, каже филозоф Тери Иглтон, образују „ресурс који постмодернисти веома презиру.” Ово је срж критике постмодернизма. Она потиче од политичке левице, деснице и центра, од марксиста и конзервативаца, чак и од неких феминисткиња, у оквиру хуманистичких и друштвених наука. Многи су ово видели као једноставан, ефикасан и фаталан *coup de grâce* у дебати. Уколико постмодернисти поричу чињенице, не може бити академских институција, ни знања, ни сврхе, ни прошлости.

Подривање појма „чињенице”, кажу критичари, почиње са семиологијом, мада то ретко на тај начин изражавају антипостмодернистички историчари. Уистину, велики део главног утицаја семиологије на историјску професију виђен је као каснији ступањ на теоријском путу — пошто је семиологија подстакла учење дискурса, постструктурализма и текстова. Тако да критичари постмодернизма ретко изолују *само* семиотику и учење о системима знакова у својим замеркама. У свим томовима критике на рачун постмодернистичке историје једва да има исцрпније дискусије о овим темама. Обично оптужбе стижу у комбинацији семиотике са анализом дискурса и проучавањем текста.

Међутим, брига се јавља кад емпиријски историчар прилази питању знакова онда када су они повезани с појмом „реалности”. Ричард Еванс захтева да „знакови — речи, језик, појмови, тврдње, књиге — носе извештај однос с материјалном стварношћу”, и то чини у оквиру шире расправе о здраворазумском прихватању могућности историчара да прикаже стварност. Он напада постмодернистички став да је знак само један приказ „стварности” и није у стању да буде њен *јрави* приказ. Еванс тврди како „прошлост говори преко извора и преко њих се може повратити”.⁴⁰ Он остаје убеђен како историјски метод „заснован на правилима проверавања која је по-

³⁹ Carr, *What is History?*, Introduction, XII—XIII.

⁴⁰ Далеко опширније о свему томе може се видети у књизи Ричарда Еванса *У одбрану историје*, превео с енглеског Ристо Тубић, Српска књижевна задруга, Београд 2007. За увид у Евансову критику постмодернистичког схватања историје упућујем читаоца на *Завршне њримедбе* књиге, нарочито на странама 285, 296, 303, 309—313, 322—323, 326, 331, 348, 350—352; такође видети и поглавље *Објективност и њене границе*, 255, 257, 269, 270—271, 276—279, 281—282.

ставио Ранке”, евидентиран у фуснотама и референцама, обезбеђује предмету темељ материјалности и реалности. Критичар какав је Томпсон као да иде још даље у оцрњавању постмодернистичког историчара као „релативисте” или, још горе, као „хиперрелативисте” када су у питању чињенице и стварност.⁴¹

Еванс нас, даље, уверава како су постмодернисти потрошили огромне количине мастила у покушају да докажу како су документи тако непоуздани да се никад ништа не може рећи на основу њих, да се никад не могу открити намере њихових аутора. Основна премиса постмодернистичке критике, вели он, јесте та да се сваки документ наново ствара и наново тумачи сваки пут кад га неко погледа, тако да он никад не може имати неко утврђено значење. Ако ова тврдња не значи да никада не можемо употребити документа да сазнамо основне историјске чињенице, онда она уопште ништа и не значи.⁴²

А шта каже о чињеницама и објективности наш знаменити историчар Радован Самарџић? Чињенице саме по себи, вели он, могу изгледати веродостојне, али оне то постају тек од тренутка када коначно припадну своме раздобљу и одређеној људској групи. Отуда проистиче и највиша дужност историчара, она вечита вериткала којој он стално тежи: да покаже ко смо и шта као историјску баштину собом носимо. Самарџић, затим, закључује: У суштини, ако је реч о историчару као научнику, сви се ти принципи сажимају у један, а он је у томе да се не изневере чињенице и да оне постану поуздане у зависности од времена коме припадају.⁴³

*Дискурс је данас реч која краси сѝранице
многих истаоријских књиѝа*

Видели смо већ да иако је Стоун снажно одбацивао илузију „кохерентног научног објашњења” у Историји, он нигде није навео да се историјска нарација, упркос својој нужној литерарној форми, одриче захтева за рационалним испитивањем и реалистичном реконструкцијом. Међутим, један број теоретичара у Француској и Сједињеним Државама, углавном оних који долазе из књижевне критике, као што су Ролан Барт, Пол де Ман, Хејден Вајт, Жак Дерида и Жан-Франсоа Лиотар, често идентификованих као постмодернисти — етикета коју би

⁴¹ С. G. Brown, нав. дело, 161.

⁴² У *одбрану истаорије*, 309.

⁴³ Упор. Радован Самарџић, *На рубу истаорије*, приредио и поговор написао Душан Т. Батаковић, БИГЗ, Београд 1994, 18.

неки од њих енергично одбацили — тражио би ово одрицање и довео у питање разлику између чињеница и фикције, Историје и поезије. Они су сматрали да Историја нема однос са реалношћу *van њеноџ ѡекста*. Реч је, заправо, о дискурсу.

У лингвистици *дискурс* је схваћен као поступак којим се поједини делови (сегменти) осмишљено повезују у „кохерентан текст”, па је ова осмишљеност, тј. *дискурсивност*, предмет проучавања како психологије и психоанализе тако и семантике. За савремену наратологију и реторику, инспирисане пре свега француским постструктурализмом, „discours” је управо средишњи појам, као опозитум појму „histoire”. Шта критичари постмодернизма мисле о томе, о дискурсу?

Они се с великом жестином обрушавају на њ, на дискурс. Њихова критика се заснива на четири главне тврдње. Прво, оно што пролази као анализа дискурса јесте оно што су професионални историчари већ одавно ионако чинили; друго, дискурс Историје (нарације професионалних историчара) јесте апсурдни појам који предвиђа да „стварност” не постоји, постоји само дискурс; треће, апсурдно је видети дискурсе у свој историјској евиденцији и у свим историографијама; четврто, тврдња „смрт аутора” одређује одрицање постмодерниста од истраживачког интереса за порекло историјског документа.

Што се тиче прве критичке тврдње, треба рећи да је тачно како многе од техника које фаворизују постмодернисти, нису они и смислили. Постоји мноштво примера дискурсно-аналитичких техника развијених пре него што је постмодернизам постао ишта што је близу кохерентне филозофије историје. Чак је Карл Маркс, истицано је, писао о значају језика у историјском проучавању и умотавање новог у оно што је назвао „позајмљен језик” од старог. Као реакција на то, истиче Браун, постмодернистички историчари не могу да изгубе заслугу што нису смислили дискурсну анализу. Али њихова заслуга *јесте* то што је она, углавном захваљујући активном развоју савремене теорије, боље поткрепљена теоријом, методолошки префињенија и повезанија са ширим оквиром културне теорије и метода истраживања.⁴⁴

У вези с другом критичком тврдњом, многи критичари оспоравају тврдњу да дискурсна анализа тежи да замени размишљање о речима „правом” историјом. Како Брајан Палмер каже: „Критичка теорија није замена за историјски материјализам; језик није живот”. Ричард Еванс је критиковао Бартов историјски дискурс као апсурдан. Он исмева становиште овог Француза о „референтној илузији” реалности у историјском

⁴⁴ С. G. Brown, нав. дело, 162.

дискурсу: „Та илузија (према Барту) лежи у чињеници да се прошлост само замишља како постоји негде и да чека да је историчар попуни”. Ово би могло да значи како Барт једноставно потврђује крајњу несазнатљивост прошлости. Из перспективе једног постмодернисте, ово се односи на прошлост као „реалну”, неоспорну верзију која је немогућа. Међутим, постоји тенденција антипостмодернистичке критике која напада постмодернисте због тврдње о *непостојећој* реалности у корист дискурса. Ово Барт никад није тврдио, а само мали број постмодерниста који практикују историју би се сложио с тим тврђењем. Он је прошлости признавао постојање, али је сматрао како *репрезентацију* прошлости (у историографији) треба историчар да замисли и доврши.

Добар пример суптилније реакције на неуспех дискурсне теорије долази од историчарке Линдале Роупер у њеној студији о индивидуалном у не тако различитом неповољном положају материјалног угњетавања — о жени на суђењу за вештичарење у Немачкој XVI века. Она тврди да историчар не треба да сагледа све елементе света као чисто дискурсивне конструкције језика и културе, мисли да пол не треба сагледавати само као производ културне и језичке праксе, већ да „полна различитост има своју сопствену физиолошку и психолошку реалност”. Роуперова види дискурсну анализу као неспособну да обезбеди у потпуности приказе историјске узрочности; показује како дискурс не сме да буде посматран као удаљен од материјалне стварности, већ као усађен у њу. Историчар може ово да постигне тиме што ће се усредредити на властито биће као начин да истражи контрадикције између дискурса, материјалности и свести.⁴⁵

Аргумент „смрт аутора” изазвао је проблеме неким историчарима. Чак и за Едварда Саида, који је признавао свој дуг Фукоу за теоријске приступе, аутор као да је бар делимично мртав. За остале, аутор не може да буде мртав, а постмодернисти су оптужени да кажу како „аутор уопште нема значај за садржај текста”. Ричард Еванс је изјавио: „Свест о вишеструким значењима текстова и њихова релативна аутономност у односу на намере аутора, дуго су већ специјалност историчара.” Али тврди и то како „не можемо ни наметнути свако значење које желимо таквом тексту. Ограничени смо речима које су у њему садржане, речима које нису, насупрот ономе што постмодернисти претпостављају, способне за неограничен број значења.” Није вероватно да неки постмодерниста претпоставља „неограничен број”, али мало њих може прихватити сле-

⁴⁵ Исто, 162–164.

дећи Евансов став: „А границе које језик неког текста намеће у односу на могућности тумачења поставља у великој мери сам аутор.” Оне могу бити постављене „у шири обим”, али позиција постмодернисте јесте да ово и даље оставља границе које *није* поставио аутор и које *није* могуће да постави аутор — посебно уколико је контекст читаоца различит од контекста који је аутор намеравао да стави или од примарне публике. Неки текст написан у XVII веку читаће се другачије у двадесетом. Класичан пример представља Библија која је интерпретирана веома много пута на различите начине у различитим културама и епохама — нарочито у садашњој, кад су велики делови њених ставова о сексуалности (о хомосексуалности, сексу пре брака и контроли рађања) предмет огромних интерпретационих промена. Тако значење текста историјски није ограничено на значења која је аутор изнео, наговестио или ограничио. Начини на које се интерпретирају речи, прећутани делови и метафоре у оквиру неког текста могу да се битно мењају од културе до културе. Модуси истраживања не би требало да буду ограничени постмодернизмом. С друге стране, они би требало да се умноже како би омогућили да се спречи успостављање једностране ауторитативне позиције.⁴⁶

*Постструктурализам — наслеђе Ничевог
одбацавања метаисторије*

Добро је познато да је Леви-Строс излагао жестокој критици модерни Запад због немилосрдних економских побуда које су лични интерес постављале испред поштовања животне средине и других култура. Ипак, не може се рећи, с правом истиче Марвин Пери, да су структуралистички мислиоци открили скривене структуре које владају људским умом, тако да је и сам покрет избледео, прелазећи у постструктурализам. Но, које су битне значајке ове школе мишљења, шта је, у ствари, постструктурализам?

Најпре, критичку праксу постструктурализма, с добрим разлозима се истиче, веома је тешко, немогуће, прецизно описати и појмовно одредити; ипак, могуће је указати на неке битне ознаке те праксе за коју је најкарактеристичније разграђивање, премда ни тај поступак не можемо свести на једну мисао. То је, заправо, покушај откривања апорија у тексту (често као парадокс који произлази из разлике између граматичког и реторичког значења), а затим: оспоравање симетрије бинарних су-

⁴⁶ Исто, 165.

протности, упозоравање на раскорак између свесне намере и остварења и, најзад, упућивање на интертекстуалну бит неког текста. Но, какав је био утицај те и такве критичке праксе?

Ваља одмах рећи: постструктурализам је био утицајнији и боље прихваћен од било ког другог аспекта постмодернизма. Ипак, био је предмет како уопштених тако и специфичних критика других историчара. У опште критике спада уверење да је постструктурализам инструмент књижевних теоретичара. Служећи се приступом уметности заснованих на језику да би се нападао научни метод, тврдили су, постструктуралисти могу да подигну критику на исту раван с науком. Књижевно питање, свакако, неки виде као главно у ономе што чини постмодернисту и разазнају у њему подривање интегритета, користи и суштински нужног квалитета емпиризма Историје.⁴⁷

У специфичне критике спада веровање у ефикасност и здраворазумску корист поделе социјалног света на структуре које „евидентно” постоје — структуре класе, религије, расе и тако даље. Британска Историја више од двадесет година представља бојно поље о језику и друштвеним класама, а рад Стедмана Џоунса и Џојса је мета уздржаног посматрања и напада од стране историчара с левике — чак и уз уступке поновног изумевања природе класе.

Но, вратимо се, за тренутак, на Ничеа с почетка наше расправе. Наиме, и постструктуралисти, као и Ниче, настоје да дискредитују или да учине нелегитимним вредности и уверења који се доводе у везу с модерношћу и теже да крену новим правцима. Хегел је сматрао, видели смо, да историја и свест конвергирају ка тачки највише јасноће и савршеног разумевања. Дерида, попут Ничеа пре њега, предузима деконструкцију овог идеализованог знања и појмова метода који му припадају. Ниче је, несумњиво, претеча оног правца постструктуралистичке мисли који преиспитује саме појмове метода и „структуре” у име једне демистификујуће реторике. И како Дерида јасно истиче у свом есеју о Хегелу, ово преиспитивање протеже се на област познавања Историје утолико што то познавање тврди да почива на апсолутној истини.⁴⁸

Није тешко запазити да су, баш као и структуралисти, умањивали значај појединца, али за разлику од структуралиста, они нису веровали да су могући објективност или достизање истине. Међу најистакнутије постструктуралисте спадају, углавном француски интелектуалци Мишел Фуко (неки од његових радова такође показују јак структуралистички утицај),

⁴⁷ Исто, 166, 167, 168.

⁴⁸ Упор. Кристофер Норис, нав. дело, 104—105.

Жан-Франсоа Лиотар и Жак Дерида. Поред тога што су били под великим Ничеовим утицајем, такође су били и под утицајем Франкфуртске школе, Хајдегера и других који су упозоравали да теорије које тврде да поседују метафизичку извесност везују појединца у лудачку кошуљу, свдећи личност на предмет којим се може манипулисати. Они деле са овим претходницима страх од механизоване рационалности и друштва над којима постоји тотална управа.⁴⁹

Постструктурализам је у веома блиској вези са деконструкцијом, што је данас готово опште место, тј. техником читања књижевних и филозофских дела коју је развио Дерида. Дерида је одбацивао две основне претпоставке структурализма: да постоје општи закони, непроменљиве структуре, које леже у основи свих људских поступака; и да једно филозофско или књижевно дело садржи одређено значење које разум може да схвати и пренесе другима.⁵⁰ Отуда и К. Норис, чини ми се, доста убедљиво показује зашто Русо заузима тако значајно место у књизи *О граматологији* и Деридином делу уопште. Он, заправо, уводи читав низ тема које су, у овом или оном облику, преовлађивале у потоњем дискурсу о језику и „наукама о човеку”. Његови текстови су стално опсесивно понављање гестова који не достижу свој реторички циљ и сведоче о недовољности језика кад стреми ка пореклу које остаје ван сваког домаћаја.⁵¹

Поменимо још и то: за деконструкционисте канонске књиге западне мисли, вели Марвин Пери, нису креативна уметничка дела која поседују сопствене вредности, дела увиђања, инспирације и стилског савршенства којима би читалац требало да приђе с уважавањем. Деконструкционисти, пре би се могло рећи, настоје да их дискредитују, прогласе лажним, или прогнају као застареле идеје и идеале које су у срцу традиције Запада, нарочито у модерном облику, и да одбаце мерила естетике као ирелевантна. Тенденција деконструкциониста, каже критичар Свен Биркертс, „јесте да разруше дубоко укоренење идеје просветитељства, да би култура евентуално могла да се развија у новим смеровима. Сама деконструкција не нуди никакве путоказе ове еволуције, само метод њеног растурања. По томе, деконструкционисти личе на чланове неке терористичке секте.⁵²

Проблем с постструктурализмом за многе критичаре, пише Браун, јесте с томе што он умањује искуство људи у про-

⁴⁹ М. Пери, нав. дело, 643.

⁵⁰ Исто, 645—646.

⁵¹ К. Норис, нав. дело, 57.

⁵² Наведено код М. Пери, нав. дело, 645—646.

шлости који су трпели стварни економски или тирански терет структура. Сељаштво је патило због истинских економских те-гоба под феудализмом и неофеудализмом, индустријска радничка класа искусила је истинску патњу током класне борбе, а жене су миленијумима биле суочене са субординацијом у патријархату. Истинитост патње постаје симбол истинитости структуре. Постмодернисти ће тврдити да структура и даље није била истинита већ *истински замишљена* од стране угњетача и наметнута угњетенима. Дискурзивни квалитет структуре произлази из прошлости, не из садашњости. Из тог разлога све структуре су друштвено конструисане, разликују се од периода до периода и из места у место, постају хибриди и варијабиле па их као такве историчари треба да проучавају.⁵³

Дерида: „Нема ничеџ ван шексџа”

Текст је главно попрџште дебате између постмодернистичких историчара и њихових критичара. Деридина изјава: „Нема ничеџ ван текста” и питање како интерпретирати текст били су стални извор дискусије. Критичари приговарају да је историчарев задатак одвећ близак задатку књижевног критичара, што наговештава подривање карактеристичне улоге историчара да открије и интерпретира „стварност” или истину о прошлости. Уз то, неки сматрају да многе облике историјских извора није могуће посматрати као текстове. Еванс наводи статистичке табеле криминалних престапа или графите на римским зидовима као нешто што нема сличности са текстовима. За њих он каже: „Конвенционални инструменти књижевне анализе нису од велике користи у бављењу оваквим материјалом”. Трећи ниво критике јесте да појам текста изједначава историјски извор с историјском нарацијом (примарни са секундарним извором) и да ово није како треба. Четврти, пак, јесте да се јавља нова метанарација — она у којој постмодернисти траже повлашћено и необориво разумевање текстова, значења и саме историје. Пети ниво критике јесте да свест о тексту није ништа ново — Карл Маркс је „прерано” експериментисао с „постмодернистичким наративним техникама” у прото-деконструкцији.

Постмодернисти, при том, као прво истичу да они прошлост не зову текстом, него текстовима зову *сва љриказивања љрошлосџи*. Деридина прича о неспособности људског бића да прикаже било шта ван текста био је напад на репрезентацио-

⁵³ С. G. Brown, нав. дело, 168.

нализам, а не порицање постојања стварности. Џенкинс јасно каже: оно што постмодернисти говоре „јесте да се ни за тренутак не посумња да је прошлост уистину постојала”. Еванс оптужује Дериду због тврдње: „Све је само распоред речи, све је 'дискурс' или 'текст'. Ништа није постојало ван језика. И будући да свет схватамо преко језика и ничег другог, све је текст.” Ово више није уверљива критика, чак и ако је и некад била, али она оставља неке интелектуалне дебате закочене на позицији „рекао — не, није рекао”. Укратко, постмодернисти (укључујући и Дериду) тврде да је прошлост постојала, али да њена *реконструкција није могућа*, тако да остаје само њено *приказивање у текстовима* које историчари могу да проучавају.

Већина критичара постмодернистичке Историје дочекала је с добродошлицом аналитичку поделу наратива на емплотменте и начине. Неки ово сматрају за укључење у историјску професију здравог расуђивања о природи текста — и то како у историјске изворе тако и у историјско писање. Међутим, метанарације су контроверзније. Неки постмодернисти слажу се с Лиотаром о постојању мастернаратија или метанарација у историографији, мада не и с његовим ограничењем њиховог објављивања угњетавачкој или државној сили. Ипак, чак и најжешћи критичари као да признају да постоји нова свест о метанарацији међу историчарима, чак и кад се сматра да Фуко и остали тек стварају нову.

На овом месту се ломи емпиријска тврдња да историјски извор може да буде без приче. Свакако да постмодерниста саветује историчару да прочита сваки извор и види да ли има неку причу коју треба текстуално деконструисати. А, како Барт каже, на суптилности деконструкционисте је да учини јасним оно што делује нормално. Особина текстуалности је да „стварно” одбаци у други план а све што указује на губитак историчаревог делокруга над чињеницама можда неко никад не може да прихвати. Наравно, иронија је у томе што постмодерниста не пориче постојање „истине”. Истина се за историчара заснива на фином просуђивању о вероватноћи да се нешто догодило, на равнотежи, овако пре него онако. Ово просуђивање делимично обухвата процењивање начина на које историчари пишу о прошлости и потпуно је оправдано разматрање ове прошлости као текста, једнако као и емпиријски и когнитивно. Међутим, критичарска тврдња која следи из овога јесте да деконструкција (чак и кад је правилно дефинисана) не поставља стварну разлику између писања Историје и писања фикције. Ово, опет, произлази из питања која се тичу речи и њиховог значења. Постмодернисти тврде да је историографија крцата

дискурсом и да је потребно посматрати је на исти начин на који књижевни специјалисти третирају фикцију. Омиљени термин јесте да је историографија „фиктивна” по својој природи. Међутим, деконструкција је само део историчаревог задатка (у остале делове спадају некњижевни емпиријски задаци) и, у сваком случају, ово не указује на то да је фикција једнака неисторији. Постмодернисти кажу како историографија треба да се третира као фикција (да је она фиктивна), а не да је неистинита.⁵⁴

Неки критичари оптужују постмодернисте да поричу постојање прошлости. Ова критика се појавила први пут у вези са есејем Ролана Барта *Дискурс историје* из 1967. оптужујући га да одриче постојање историје сем као текста. Али то није оно што је Барт рекао, што је он и потврдио. Године 1971. у једном интервјуу је казао: „Проблем с подучавањем данас је у томе да се збаци појам књижевног текста и да се успе с објашњавањем младима како је текст свугде, али и како је све текст.” Барт се залагао да изазове позитивистички и детерминистички циљ писања Историје у Француској, на пример, став да је све пре 1789. водило до 1789; као што је рекао „свака историја с неком поентом јесте мит”.⁵⁵

Овде се у расправу укључује и Ричард Еванс чија је књига *У одбрану историје* у целости посвећена овој тематици а посебно, када је реч о *шекспиру*, поглавље *Извори и њихова интeрпретација*. Тамо, најпре, каже како језик историјских докумената никад није сасвим јасан па су историчари одавно свесни тога да је из њих немогуће једноставно докучити истину историјске реалности. Историчари, вели, знају, и одувек су знали, да прошлост можемо видети само „кроз стакло, замућену”, додајући да „нису били потребни постмодернисти да би се ово схватило.”⁵⁶ Еванс даје за право постмодернимистима када кажу да читаоци у историју уносе своје сопствене претпоставке, своја веровања и намисли. Ствар је, ипак, у томе да они нимало целивотије не обликују њихово читање него ауторове намере.⁵⁷ Но, прошлост је, додаје Еванс, много више од пуког текста, па кад покушавамо да је читамо као текст, значи да хватамо само мали део њене реалности. Друштвени и политички догађаји нису исти као и књижевни текстови. Цитира и Габријелу Шпигел која каже: „Ниједан историчар, чак и позитивистичке оријентације, неће тврдити да нам је историја присутна у било ком

⁵⁴ Исто, 170—171.

⁵⁵ Исто, 172.

⁵⁶ Р. Еванс, нав. дело, 120 и даље.

⁵⁷ Исто, 124.

облику сем у текстуалном”,⁵⁸ док на другом месту указује на „књижевну природу свих историјских докумената”. Еванс на то, с правом, примећује: „Али историјски извор није исто што и књижевни текст.”⁵⁹

Евансови аргументи су одвећ убедљиви. Каже да „Аушвиц није дискурс”. Аушвиц није био пука реторика. Масовна убиства се тривијализују кад се ово посматра као текст. Гасне коморе нису били примери реторике. Аушвиц је, суштински, заиста био трагедија, и не може да се посматра ни као комедија ни као фарса. А уколико је то тачно за Аушвиц, вели Еванс, онда мора бити тачно, бар у извесној мери, за друге догађаје из прошлости, за институције и људе такође.⁶⁰

Постмодернисти, као и сви остали историчари од угледа, пише Браун, доказују чињеницу масовног истребљења Јевреја и других група. Ова масовна убиства у Аушвицу и на другим местима разматрала су се од 1945. године у популарним историјама извесног броја нација у оквиру комплексних дискурса о злу, људској и националној одговорности, сећању, геноциду, религијским пророчанствима и текућој политици на Блиском Истоку. Овакви дискурси су очигледни у широкој лепези симбола, беседништва, ритуала, сведочења, религијске културе, архитектуре у спомен нечему и политичких покрета. Описивање и расправљање о овој дискурзивности не представља порицање да су се ти догађаји десили. То представља процењивање како су ти догађаји пренети у нарацију, како су конструисани, како је доказана аутентичност, како су развијени и интерпретирани на различите начине за различите потребе садашњег света. Чини се да је могуће, закључује Браун, да се сложимо да начин на који то историчар преузима на себе јесте путем процеса интеракције између света садашњице и аутентичног света прошлости. Постмодернисти и емпиристи би требало да се сложе око овога и крену даље.⁶¹

Ми не мислимо наше мисли, оне мисле нас

Већ смо, малопре, видели како деконструкција уздрмава конвенционално уверење да је аутор једно уравнотежено, стабилно биће и да његов рад поседује јасну, доследну, дубоку

⁵⁸ Упор. Gabriela Spiegel, *History, Historicism, and the Social Logic of the Text in the Middle Ages*, 76; cit. kod R. Evans, nav. delo, 127.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Исто, 142.

⁶¹ С. G. Brown, nav. дело, 172.

логику и свесно значење: да, заправо, речи на папиру имају узајамну кореспонденцију с идејама или сликама у ауторовом уму. Отуда деконструкција означава и „смрт аутора” и „смрт субјекта”.

Зато се не треба чудити што емпиристи просветитељства оптужују постмодернизам због тога што он проглашава како је властито биће дискурс, зато што пориче људско посредништво и зато што објављује како је индивидуално у сваком случају неважно стога што је, наравно, аутор мртав. С тим на уму Браун наводи критику историчара Роја Портера о „антихуманисти Фукоу” у којој каже како су „конвенционална схватања субјективности — индивидуални писци и читаоци имају своју свест и испољавају слободну вољу мислима и делима — сва заведена. Фуко се залагао за систем семантичких знакова, когнитивне конструкције и текстове. Ми не мислимо наше мисли, оне мисле нас; ми смо само носиоци дискурса, наша властита бића су дискурсивно конструисана”.

И управо као што су Фуко и Дерида одбацили трагање за изворима и узроцима као узалудан посао, тако и постмодернистичке теорије интерпретације углавном оспоравају сваки покушај, као што смо видели, да се културни артефакти тумаче у оквиру било чега осим њих самих, јер, према овом становишту, ионако не постоји ништа изван текста.⁶² Погледамо ли мало боље, један вид критике упућене постмодернистичкој историји властитог бића јесте тај да фокус на дискурс одвраћа пажњу од историјске промене, што нас, за тренутак, још једном враћа Фукоу. У свом есеју *Шта је просветитељство?* Фуко није заступао став „срећног позитивизма”, него је бранио перманентно реактивирање критике наше историјске епохе. Он у том есеју показује како је свестан да је „гранични став” увек ограничен. Он не ставља у заграде *ишћања о слободи и ослобођењу*. Штавише, он говори о потреби „да се схвате моменти у којима је промена нужна и пожељна, и одреди тачан облик који би ова промена морала да има”.⁶³

Сам Фуко је био преокупиран огромним разликама дискурса међу епистемама, а историчари су се фокусирали на главне промене дискурса. Сем тога, историјска промена је средшња за постмодернистички програм рада, а уистину се Фукоов рад и развио као реакција на (није ли то парадоксално?) очигледно порицање промена у француској школи *Анала*. Об-

⁶² Упор. Appleby, Hunt and Jacob, *Telling the Truth*, 223—225; цит. код Р. Еванс, *У одбрану историје*, 181.

⁶³ Упор. Ричард Бернстин, *Одговорност филозофа*, приредио О. Савић, превела Ермоза Бахар, Београдски круг 2000, 166.

новљено окретање политици и друштвеним наукама у *Аналима* и другде не представља одбацивање старих интереса и брига, већ више проширивање опсега историјског изучавања. Важни аспекти постмодернистичке критике историјског резоновања остаје тамо где и јесте. Вера у величанствене нарације усредсређене на модернизацију Западног света као кулминацију кохерентног историјског процеса неповратно је изгубљена.⁶⁴

Што је још битније, промене властитог бића у оквиру историје једнако се тичу емпиријске историје просветитељства, а заиста као истраживачка тема ово обезбеђује веома значајан сусрет емпиристичких и постмодернистичких историчарских умова. За постмодернисте промене властитог бића, добро примећује Браун, значе промене људских поступака. Разумевање поступака у прошлости постаје боље информисано преко знања о властитом бићу.

Постмодернизам као „интелектуални пандан кокаину”

Овде имамо наметљив осећај за питање: Да ли *етички релативизам* постмодернистичке историје дозвољава бујање нетолеранција и предрасуда? Моралне импликације постмодернизма вероватно су најупадљивија контроверзна област дебате с њеним опонентима. Неке од раних дебата око постмодернистичке историје биле су морално наелектрисане нападима *ad hominem*. Џефри Елтон је 1991. године описао постмодернизам као „интелектуални пандан кокаину” који су подржали „дивљи кушатељи” „невиних младих људи”. Елтон је сигурно био у праву, вели Еванс, када је захтевао отвореност према изворима, потпун и коректан приступ историји и губитника и добитника.⁶⁵ Елтон изричито каже: „Од момента када је проучавање историје постало професионално, то јест, систематично, исцрпно и засновано на изворима — оно је стално уништавало управо она тумачења која су служила посебним интересима, нарочито националном самопоштовању и самоверењу.”⁶⁶ Елтон је лансирао јетку критику теоретичара говорећи о „канцерогеној радијацији која избија из челâ Дериде и Фукоа”, а идеје Хејдена Вајта објаснио је као „све у свему бесмислено блебетање”. Ово се, мисли Браун, по било чијој процени не може сматрати за смислену критику. И додаје: Ипак, емпиристи (од конзервативних до либералних и марксиста) подједна-

⁶⁴ Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century*, 139.

⁶⁵ R. Evans, нав. дело, 256.

⁶⁶ Исто, 171—172.

ко уживају у изједначавању оптужби за аморалност у постмодернистичком методу и мишљењу. При том, уобичајени термин који се користио за омаловажавање постмодерног историчара јесте „релативист” или, још горе, „хиперрелативист” у вези са реалношћу догађаја забележених у историографији. Али наводило се такође и то да „постмодернистичка клима” води до одсуства извесности зарад моралности. Критичари непосредно изједначавају релативизам о чињеницама с релативизмом у етици.

Но, проблем је, могло би да се каже с постмодернистичке позиције, обрнут. Управо модернистичка и емпиристичка историја су те које, кроз обуку на колеџу, школи и кроз популарну културу изводе генерације које имају претензију на лажну супериорност над осталим народима, расама или религијама. Опасан је *недостатак релативизма*. Тај недостатак омогућава да цветају хегемоније неолибералне културе и подстиче обуку у историјској дисциплини која допушта принцип неоспорне историјске извесности.

Неки критичари конструишу питање моралног релативизма као питање идеологије. Марксиста Тери Иглтон се од осамдесетих година двадесетог века, истиче Браун, бори и против постмарксиста и против постмодерниста. Он поново потврђује примарност значаја идеологије над дискурсом. Идеологија је производ неправедног друштва, тврди он, док постмодернисти то занемарују у корист бескрајног говорништва дискурса погрешно уоченог као прожетог „игром моћи и жеље”. Дискурс је категорија која је, по њему, жалосно подрила „некадашње револуционарне политичке позиције”. Ова Браунова тврдња и оцена Иглтоновог става наспрам постмодерног мишљења, остала је, чини ми се, непотпуна, за читаоца недовољно убедљива.⁶⁷

Иглтонова „радикална” позиција је, наиме, далеко јаснија у целом контексту његовог излагања које се, каже, мора нажалост завршити једним упозорењем. А оно је у следећем: Постмодерно мишљење о крају историје не предвиђа будућност која би била битно различита од садашњости, што је могућност на коју оно зачудо гледа као на нешто чему се треба радовати. Постоји заиста, вели Иглтон, једна таква могућност и њено име је фашизам. И наставља: Најважнији тест за постмодернизам, као и за сваку другу политичку доктрину, јесте то како би се он носио с тим. Његово богатство радова о расизму и етничности, о параноји једноумља, о опасностима тоталитета и о страху од другости, све то, заједно са његовим продубљеним

⁶⁷ Упор. нав. дело, 175.

увидима у лукавство моћи, било би, без сумње, од великог значаја. Али његов културни релативизам и морални конвенционализам, његов скептицизам, прагматизам и локализам, његово гађење над идејама солидарности и дисциплиноване организације, као и одсуство адекватне теорије политичког агенса, све би то било тежак баласт за њега. У сучељавању са својим политичким противницима, левица, сада више него икад, има потребу за снажним етичким и чак антрополошким основама; ништа што је мање од тога неће нам обезбедити политичке ресурсе који су нам неопходни. А у том погледу, постмодернизам је део проблема, пре него део решења — закључује Иглтон.⁶⁸

Но, и постмодернистима је, с правом примећује Браун, могуће да поткрепе свој радикализам исто као и онима који чувају традиционално левичарске или марксистичке позиције. Посебан интерес марксиста и бивших марксиста, у свету у којем је марксизам очигледно подлегао готово бедном неуспеху у владању и друштвеној правди, јесте, да кривицу треба бацити на нешто, на било шта. Постмодернизам (или постструктурализам или неки други његов елемент) делује као погодан за то. Али није реч само о критици с леве стране света и живота.

Многи критичари се плаше да постмодерни мултикултурализам политизује историју тако што пориче „заједничко човечанство свих људи”, комадајући је до некохерентности и дисконтинуитета, остављајући је, на тај начин, без икаквог смисла. Неки, опет, (нарочито на левици) страхују од њега из супротног разлога — због деполитизације прошлости класне борбе. А има и таквих критичара који се боје постмодернизма више због његовог метода него због његове филозофије, која овде, ипак, остаје на маргини нашег интереса.

Критички став према научној рационалности, поновимо то још једном, довела је неке историчаре до тога да поричу било какву суштинску разлику између историје и фикције. Многи писци су тврдили како се историја не може раздвојити од мита и како су покушаји историчара, откада су професионализовали историјско учење, да напусте реторику зарад научног истраживања грешка која се мора исправити. Френк Анкерсмит је тврдио да историчари треба отворено да признају да је њихов дискурс метафоричан и да кохерентност нема извор „у стварности”, већ „у језику који користимо да о њој причамо”. Петер Новик је, по мишљењу Џ. Игерса, исправно сматрао да је објективност у историји недостижна; историчар се не може надати ничем више до наизглед вероватности. Али та вероват-

⁶⁸ Упор. Тери Иглтон, *Илузије постмодернизма*, 178.

ност очигледно не почива на произвољно измишљеном историјском приказу, већ подразумева рационалне стратегије одређивања шта је заправо вероватно. Она претпоставља да се историјски приказ односи на историјску стварност, без обзира на то колико је сложен и посредан процес помоћу којег историчар симулира ту стварност. Стога многи историчари, иако су озбиљно схватили савремене лингвистичке, семиотичке и књижевне теорије, у пракси нису прихватили идеју да текстови с којима раде немају везе са стварношћу. Несумњиво је сваки историјски приказ слике, али слика која настаје из дијалога између историчара и прошлости, не јавља се у вакууму, већ у заједништву умова који траже знање и деле критеријуме вероватности.⁶⁹

Нешто као закључни зајис

И, на концу, где смо стигли с нашом расправом?

Најпре, одавно је промењено уверење с којим су професионални историчари после Ранкеа претпоставили да ураћање у изворе осигурава процењивање прошлости које одговара стварности. Ипак историчари нису одустали од основне посвећености *историјском пошћењу* које је инспирисало Ранкеа и његове следбенике. Тренутно стање историјске свести далеко од тога да је означило „крај историје”, него је довело до веће комплексности у којој и шири контекст и појединачне разлике имају своје место. На удару постмодерниста најпре се, дакако, нашло просветитељство — постало је жртвени јарац одговоран не само зато што је свет лишило смисла, већ и зато што је створило технолошке и административне инструменте за доминацију над људским бићима. Постмодернистичка мисао се развила на традицији антипросветитељског осећања које потиче од антимодернизма конзервативних и романтичарских мислилаца XVIII и почетка XIX века. Одатле води линија преко Ничеа и Хајдегера до радикалне деснице двадесетих и тридесетих година XX века.

А управо нас је историја двадесетог века много научила о нејасноћама просветитељских концепата о људским правима и рационалности. Постмодернистичка мисао јесте дала знатан допринос савременој историјској расправи својим упозорењима на утопизам и концепте прогреса. То, међутим, не би требало да нас води до напуштања и одбацивања наслеђа просветитељства, што с правом истиче Игерс, већ до његовог кри-

⁶⁹ Упор. Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century*, 145.

тичког преиспитивања. Алтернатива једном, додуше обузда-
ном, просветитељству јесте ништа друго до варварство.

Последњих година стање ствари је такво да постмодерни-
зам добија мање пажње међу историчарима. Заправо, радикал-
на постмодернистичка позиција је увелико ограничена на Сје-
дињене Државе и на Индију, а у мањој мери на Велику Брита-
нију, иако велики број њених интелектуалних корена потиче
из француског постструктурализма. Њена основна претпостав-
ка, тј. да је језик *self-referential* систем који не одражава, већ
ствара стварност, порекла је могућност реконструкције про-
шлости и поништила граничну линију између историјске *нара-*
ције и фикције. Екстремну формулацију ове радикалне позици-
је изразио је Кит Џенкинс 1997. године тврдећи како се читав
савремени концепт историје „сад јавља као *self-referential*, про-
блематичан израз интереса, као идеолошко-интерпретативан
дискурс... У ствари, историја се сад јавља”, вели Џенкинс, „са-
мо као још један неоснован, намештен израз у свету неоснова-
них, намештених израза.”⁷⁰

Тако је питање, тачно примећује Игерс, како неко ствара
прошлост постало знатно сложеније него што је било како за
старију политичку школу тако и за историографију оријенти-
сану према друштвеним наукама. Чист објективизам старије
историјске науке одавно је напуштен. А озбиљни историчари
га, заправо, никад и нису безрезервно прихватили.

При таквом стању ствари већи утицај није толико долазио
од постмодернистичких теорија колико од културне антропо-
логије, лингвистике и семиотике, које су све учествовале у
трансформацији интелектуалне климе последњих деценија XX
и почетка XXI века. Тако се од „језичког обрта” осамдесетих
година све више обраћала пажња на улогу језика и облика
дискурса. Ипак, историчари су се разликовали у погледу зна-
чаја језика за историјско истраживање. Док је Џоан Скот твр-
дила како текст на којем историчар ради нема непосредне везе
са дотичном прошлошћу — да језик не одражава, већ да ствара
стварност — много више историчара је видело језик и дискурс
као значајне инструменте за историјско схватање; но, били су
такође свесни и тога како се тај језички обрт дешава у оквиру
специфичних друштвено-историјских контекста. Истовремено,
уверење које су делили многи историчари оријентисани на
друштвене науке, да политичке промене и догађаји најбоље
могу да се објасне терминима друштвених и економских чини-
лаца, наставило је да губи уверљивост.

⁷⁰ Исто, 149—150.

Тако је постмодернистичка Историја, као што бисмо могли и очекивати, одбацила веру у разум и прогрес који је био у самом средишту модернистичке историографије, док је много пажње посветила ирационалном у историји, необичном и магичном. Покренула је, дакле, значајна епистемолошка питања која радикално оспоравају могућност објективног знања. Не само да је доведена у питање кохеренција историје, већ и кохеренција аутора текста; једноставно није се признавала непосредност историјског знања; ово, пак, није било ништа ново, већ је потицало бар од Канта.

Тврдња Хејдена Вајта да Историја увек подразумева нарративни облик и стога дели квалитете књижевних текстова, опште је прихваћена, али не и његов закључак да Историја, као и васколика књижевност, представља „операцију прављења фикције”. Роже Шартије је 1993. године приметио да „чак и кад историчар пише у ’књижевном маниру’, не ствара књижевност”. Његов рад зависи од архивског истраживања, па иако му се извори не представљају у недвосмисленом облику, ипак су подложни критеријуму поузданости. Историчар је увек на опрезу због кривотворина и фалсификата; стога се служи идејом истине, колико год да је пут до ње сложен и непотпун.

Ово, додуше, не указује на нову парадигму, већ на већи плурализам. Очигледно је да „губитак Историје”, тако широко уочен после Другог светског рата, није карактеристика данашњег расположења. Историја је и даље моћно средство којим друштва и појединци одређују свој идентитет. Уместо једног смисленог процеса, сада постоји плурализам наратија које дотичу животна искуства много различитих група и друштава. Стога Еванс с разлогом примећује: Као и остали нови приступи историји и постмодернистичка теорија изгледа да се може лакше применити на нека подручја Историје, неголи на нека друга. Признавање ове вероватноће је први корак у правцу усмеравања њених позитивнијих идеја на истраживање и писање Историје у двадесет првом веку.⁷¹

И Кристофер Норис указује на то како је деконструкција означила ново поље расправе у древном спору између „књижевности” и филозофије. Нико до сада у захтевима анализе, вели он, није отишао тако далеко као „концептуални критичар” попут Де Мана. Нити је икада Критика наступила с толико храбрости, интелектуалне и стилистичке, у истицању свог права да буде дисциплина мишљења достојна самопоштовања. Оглушити се о овај захтев значи затворити очи пред нечим што је друго, и више, од помодног критичког хира кратког ве-

⁷¹ Р. Еванс, нав. дело, 270.

ка.⁷² Речју, схватање да више није могуће наћи величанствену наративију која даје смер Историји никако не значи да је Историја, како се често јадиковало, изгубила свој значај и смисао.

Напротив, Историја остаје и даље потребна, и даље вољена, колико год да је постмодернизам или, што би рекао Еванс, „постмодернистички хиперрелативизам” нарушио прихватање великих прича некадашњих историјских књига. Далеко од тога да ће се угасити, историјско знање како модернистичко тако и постмодернистичко брзо се обнавља и увећава. Постмодернизам, свакако, слажемо се с Брауном, јесте допринео промени метода историјског истраживања и донео нову осетљивост за језик. Помогао је да се промени програм рада Историје тиме што је увео и појачао проучавање нових подручја, а то су: популарна култура, учење о личном сведочењу, реконструкција сведочења на основу приказа из друге руке и деконструкција текстова. Овај процес никако није окончан, а могу се појавити и нова подручја. И све то, наравно, важи под условом одбацивања постмодернистичке верзије *хийеррелативизма и скејтицизма*.

Но, шта је с универзитетом и јавним интересом уопште за Историју и прошлост? Студије Историје на универзитетима, по речима америчког историчара Игерса, постале су разноврсније, обухватају студије о половима и етничким групама, као и студије о незападњачким друштвима и културама. Намножили су се историјски часописи, књиге и телевизијске емисије. Уз то и бројне комеморације поводом годишњице ослобађања концентрационих логора и краја Другог светског рата убедљиви су показатељи интензивног занимања за Историју. Тако су катаклизмичке промене у Европи од 1989. године изгледа *оснажиле*, а не *ослабиле*, интересовање за прошлост.

Све је то, дакако, довољно убедљиво стање ствари, али у ком и постмодернистичко стање полако бледи, губи на снази, а истини за вољу није ни претерано дуго било еуфорично и испуњено срећом; постало је такоређи опште место и данас нам не привлачи богзна какву пажњу, ако није, чини ми се, чак и досадно.

Отуда и историчари наше данашњице не само да су наставили да свесно и критички раде на изворима, колико год да ту и тамо нису лишени лета у имагинарно, већ су усвојили методе и открића друштвених наука. Стога никако нису одустали од убеђења да историчар мора да прати *рационалне методе* да би стекао, макар и приближно, истините увиде у прошлост.

⁷² К. Норис, нав. дело, 172.

ДРАГАН СТОЈАНОВИЋ

ЧЛАНСТВО И СУСЕДСТВО

У предговору за пети том свог монументалног дела *Друђи светски рат* пише Винстон Черчил: „Време и истина су видари!” Да, време и истина доиста могу бити „видари” после неког рата, а и иначе. Само, *шта је истина?* То питање нам је одавно познато. Нико не располаже Истином. Оно што се *држи* за истину увек се саопштава полазећи од неког расположења. То треба имати на уму.

О *евројским вредносима* прича се на све стране. И овде, у Србији, много се о томе говори, дискутује, понекад и трућа. Прва половина 20. века била је у Европи у битном одређена светским ратовима, холокаустом, концентрационим логорима, империјализмом и колонијализмом, изабљивањем и пљачкама свих врста, револуцијама и „револуцијама”. Ако се погледа цео свет — цело столеће. Нико вероватно неће хтети да тврди да су то европске вредности или уопште било какве „вредности”. Вредности су, пре свега, слобода, демократија, људско достојанство и људска права, социјална одговорност, заштита природне средине, наука у служби човечанства а не обрнуто, очување мира путем међународног права. Садашњи покушаји да се насилним одвајањем Косова и Метохије Србија „скрати” очигледно су усмерени против међународног права — то нико и не оспорава. „Објашњења” зашто се то упркос свему чини су или логички апсурдна, или су лицемерна, или цинична. Упорно се понавља, пре свега у САД, али и у једном великом делу Европске уније, да ће то остати јединствен случај, а иначе тај принцип неће важити више нигде — као да нешто бива боље ако се чини само једном, а при том супротно сопственим представама, политичким одлукама (Хелсинки) и, коначно, против властитих вредносних мерила („Убићу те само једном”)...

Без лицемерства се у политици вероватно не може. То је тривијална истина. Али, кад лицемерство постане сувише очигледно и сувише велико, оно постаје срамоћење, односно скрнављење самог себе и — што је још горе — суштински доприноси разарању сопствених основа. То се у једном делу Европске уније схвата и не жели се да се учествује у томе, упркос свим притисцима „споља”. Цинизам? Већ изрази као што су „рат ниског интензитета” или „матора Европа” су цинични. Велика моћ неретко живи с осећајем свемоћи, која даје право на све. Представе о свемоћи воде ка идејама као што су „водећа улога”, „leadership”, уопште Вођа — то смо једном већ доживели. Шта имамо данас? НАТО следи једну стратешку „замисао”, и због тога једна мала, прилично изнурена држава треба да падне. Отпор томе се означава као недемократски; опомиње се да су државне границе неприкосновене, па, дакле, и границе „државе” Косово. У истом даху бивају игнорисане границе Србије.

Познати теолог Ханс Кинг пише: „Ратови нису већ од самог почетка и унапред неизбежни: боље координисана дипломатија, потпомогнута ефикасном контролом наоружања, могла је да спречи како ратове у Југославији, тако и оба рата у Заливу.” (Hans Küng, *Der Islam. Geschichte, Gegenwart, Zukunft*, München 2006 / *Ислам. Историја, садашњост, будућност*/, стр. 718). Немачки генерал Хајнц Локвај директно је учествовао у балканским догађајима и после тога је објавио две књиге: Heinz Loquai, *Der Kosovo-Konflikt — Wege in einen vermeidbaren Krieg*, Baden-Baden 2000 (*Косовски конфликт — путеви у рат који се могао избећи*) и *Weichenstellungen für einen Krieg. Internationales Krisenmanagement und die OSZE im Kosovo-Konflikt*, Baden-Baden 2003 (*Институирање скрећница за рат. Међународно ујављање кризом и ОЕБС у косовском сукобу*). Тиме се показује које су обмане, које су се издавале за „истину”, биле потребне да би се западна јавност уверила како је војна интервенција 1999. била неизбежна.

Кинг је, наравно, савршено у праву. Али, мора се и *хити* да се дипломатија координира и наоружање контролише. Тога, међутим, нема ни данас. Напротив, радило се и ради се о две ствари:

— или се има нека представа о стварности, која стварности не одговара, па се онда настоји да се стварност сатера у ту представу, најчешће без икаквог познавања односа, традиције, односно традиција о којима се ради, као ни историје, уместо да се пође од чињеница и да се одатле извлаче закључци — да се у све то умешају прсти, међутим, за то постоји спремност,

супротно Кантовој забрани у таквим ситуацијама (ко ће још да чита Канта?);

— или се, пак, односи и чињенице мање или више познају, али се у стратешком, економском или ко зна каквом погледу нешто очекује од распарчавања Југославије (сада и Србије), и онда се поступа тако како сада имамо прилику да посматрамо.

И једно и друго нас је веома много коштало, заједно, разуме се, са многим сопственим грешкама и погрешним проценама на све стране. Што је најгоре: све је било непотребно.

Катарза? Запад препоручује или чак захтева (нарочито у Немачкој) катаразу читавог једног народа. Катарза је врло добра ствар, нарочито када се спроводи из сопствених мотива и потреба моралне и историјске нарави. Она се, међутим, мора односити на све и мора се спровести свуда — ако се на то присиљава само једна од страна која је суделовала у сукобу, од тога неће бити ништа. Катараз је потребна и онима који су споља веома много, и најчешће на злокобан начин, суштински саодређивали догађаје у Југославији и сада у Србији. По мом мишљењу, до тога неће доћи никад. Када се неко у једном тренутку осећа моћним, поседује новац, злато и бомбе, он на сопствену „катарзу” уопште не може и неће ни да мисли, а камоли да је држи за нужну. То је, ето, тако. Уосталом, разарање старих српских манастира и цркава на Косову, пре четири године — архитектура и фреско-сликарство од највећег значаја управо за Европу која се уједињује, и, на крају крајева, за цео свет — тада присутни страни војници нити су спречили, иако је то било лако могуће, нити је то касније санкционисано, а штета се ионако не може поправити. Које „вредности” оправдавају такво понашање? Можда хришћанске? Али, то је већ проблем и модерног нихилизма, не само проблем Србије.

Шта са ратним злочинима? Ратни злочини треба да буду кажњени и морају бити кажњени. То је јасно и неоспорно. У грађанском рату је то посебно важно. У Хагу су до сада претежно бивали осуђивани Срби, делом драконски, и веома је невероватно да ће се то променити. Напротив, поједини доказани ратни злочинци (на пример са Косова) не само да су ослобођени оптужби, него бивају подстицани да се тамо баве политиком и да преузму водеће позиције. Катарзу код Срба то сигурно неће убрзати, а, уосталом, ни код других.

Тај проблем има још један други вид. 5. јуна 2004. тадашњи кардинал Рацингер, данас папа Бенедикт XVI, рекао је на немачком војном гробљу La Cambe код Каена у Нормандији

о погинулим немачким војницима, између осталог, и следеће: „Нас као Немаца мора се болно коснути што су њихов идеализам и покорност држави били злоупотребљени од стране једног неправичног режима. Али то ове младе људе не лишава части, у чију савест може да продре погледом само Бог. И свако стоји појединачно са својим путем и својом смрћу пред Богом, у чијој милосрдној доброту бисмо желели да су склоњени сви наши мртви.” (Gnade der Versöhnung /Милост измирења/, у: Joseph Kardinal Ratzinger, *Werte in Zeiten des Umbruchs /Вредности у преломним временима/*, Freiburg 2005, стр. 143). Допуштено је претпоставити да речи оваквог једног човека могу имати општије значење. Било би интересантно знати шта би судије и тужиоци у Хагу рекли на ово да само Бог може да продре погледом у савест неког војника. Поготову што тужиоци, и тужитељке, да се изразим коректно, говоре једно док су у служби, а нешто сасвим друго у књигама које пишу потом.

Omnia vincit ars — *Надежда Петровић*. На почетку онога што се данас назива класична модерна стоји у српској уметности једна жена, сликарака Надежда Петровић. Она је била пионирска фигура и до данас је неспоран ауторитет. Рођена 1873, студирала је у Немачкој, у Минхену, од 1898. до 1903. Немачка и немачка култура одредиле су је у многим погледу. Када је 1914. избио рат, нашла се у Италији, али је безусловно хтела назад у Србију, где је као добровољац служила у војсци као медицинска сестра. Разочарење и огорчење, изазвани аустријском и немачком инвазијом, играли су можда у свему томе неку улогу. Да је свој живот сачувала за сликарство, било би то боље не само за уметност. Но, њен патриотизам је био јачи. Умрла је 1915. од тифуса у малом граду Ваљево.

Исте 1915. године појављује се књига *Mitteleuropa (Средња Европа)* Фридриха Наумана. Некадашњи пастор, члан немачког Рајхстага, описује ту исцрпно како замишља нови, пре свега економски поредак после немачке победе у рату. Синхронизитети ове врсте не морају да значе ништа нарочито, али ипак то помињем. Следеће ратне године појављује се једна много мања Науманова књига, *Bulgarien und Mitteleuropa (Бугарска и Средња Европа)*, где се, поред осталог, може прочитати и ово: „Срењоевропска војна конвенција мора својим главним одредбама досезати до Егејског мора, можда све и до Турске. Већ то је разлог што се српско подручје, као непријатељско утврђење унутар савеза срењоевропских заштитних стрељачких ровова, не може трпети. Намерно не говорим ништа даље о тој тачки, све док још имамо да се боримо са српском армијом. Као народ, Срби имају исто право да постоје као и сваки други, али

право на професионално ремећење мира суседи не смеју да им допусте, уколико будућност целог тог дела земље не треба изнова да буде доведена у питање.” (Friedrich Naumann, *Bulgarien und Mitteleuropa*, Berlin 1916, стр. 55). Чак и ако се укалкулише све оно што спада у ратну пропаганду и условљено је временом, и апстрахује се од тога, ипак делује донекле чудно када се чита овако нешто. Никада нигде до сада нисам прочитао да су Енглези, Французи, Немци или, рецимо, Американци *професионални* реметиоци мира. Можда не читам довољно. Какав то дух проговара из Наумана? Ово питање је важно утолико што тај дух — у Европи која се уједињује — и даље постоји, године 2008, и то не само у Наумановој партији, која, узгред буди речено, има (не баш активну) „задужбину” у Београду, и саодређивала је политику која се тицала и Србије. Из Наумановог цинизма треба, међутим, и учити оно што је у њему тачно: „Може Србија бити згажена, згњечена, тако да буде свршено с њом, ипак ће се још у последњем детету из брда и даље задржати остатак воље да се успостави претходно стање.” (стр. 54) Науман ово види исправно, као што види и опасност која потиче од „незадовољних националности”. „Последње дете” у брдима је доиста још ту.

Тачно седамдесет година после смрти српске сликарке одражава се у лето 1985. велика изложба њених дела у Новој пинакотеци у Минхену. Ученица се враћа. Њен живот се завршио сувише рано, понека искуства касније у двадесетом веку остала су јој приштеђена, али дела остају. И ево их сад у Минхену. У предговору за леп каталог пише Ерих Штајнгребер праву реч: „Надежда Петровић је кључна фигура српске и југословенске уметности нашег столећа. На одлучујући начин је она допринела да се српска и југословенска култура прикључе модерним међународним струјањима. Њен циљ није био да епигонски оно што се развија у Европи учини плодним за своју земљу, него да оно што је видела и научила интегрише у сопствени, специфично српски заметак.” (Види: Katarina Ambrozić, *Nadežda Petrović. Eine Ausstellung des Nationalmuseums Belgrad und der Bayerischen Staatsgemäldesammlungen in der Neuen Pinakothek*, München 28. Juni — 25. September 1985, стр. 6). Изложбу је посетило 95 000 људи — енорман одјек у штампи, где Петровићеву приказују заједно са Габријелом Минтер, Василијем Кандинским и Алексејем Јављенским. Десет или двадесет година касније таква изложба у Немачкој је незамислива. У околностима какве јесу, требало би, ако се ја питам, у Новој пинакотеци или у Kunsthalle у Хамбургу покушати са Савом Шумановићем или Миланом Коњовићем, обојица су сликари светског ранга. Или негде у Берлину. Било би то изненађење

да је „тако нешто” постојало код Срба „још онда”. Коњовић (умро 1993. са 95 година) насликао је 6.000 дела, од тога скоро 3.000 у уљу — може се пробрати. То се не би могло инструментализовати у дневно-политичке циљеве, што је у мојим очима предност. Колико видим, до тога неће доћи.

Још један пример: *Милутићин Миланковић* је светски познат научник, школован у немачком језичком простору, писао на немачком (и француском), од 1909. професор небеске механике у Београду. Један кратер на Месецу зове се по њему, такође један астероид. Истакао се у разним областима, но његово главно дело односи се на историју Земље и промене климе. Још пре Другог светског рата био је признат широм света. Преводи на енглески дошли су касније. Чудно је да се први српски превод његовог главног дела појављује тек 1997. Да Миланковић није писао на немачком, све би то вероватно изгледало сасвим другачије. Краљевска српска академија објављује, дакле, на немачком коначну верзију његовог главног дела *Kanon der Erdbestrahlung und seine Anwendung auf das Eiszeitproblem (Канон осуначавања Земље и његова примена на проблем леденог доба)*, Belgrad 1941. То мора да је било пре Ускрса 6. априла 1941. Ускрс?

Ускрс. Да, Ускрс 1941. — бомбардовање Београда, односно Србије од стране Хитлера. Велика разарања, поред осталог и Народне библиотеке; убијено на хиљаде цивила. Ускрс 1944. — бомбардовање Београда од стране савезника, поново велика разарања и хиљаде мртвих, при чему једва да је погинуо неки од немачких окупационих војника. После рата се о томе не говори много; која разарања су била већа, није сасвим јасно. Вероватно ипак она из 1941. *Ускрс 1999* — бомбардовање Београда и целе земље, поново од стране „савезника” — сада је комбинација нешто другачија. Српски и руски патријарх, па чак и ондашњи папа апеловали су да се прескочи барем Ускрс у 78 дана дугом бомбардовању. НАТО није хтео да губи драгоцено време. Но, на који дан у ствари „пада” Ускрс? По јулијанском и по грегоријанском календару то је ретко исти дан. Милутићин Миланковић је већ 1923. у Цариграду представио свој предлог једног много тачнијег календара. Одступање је једна секунда у 400.000 година. То се може поднети. До данас се нико не интересује за то. Није важно да буде тачно. Друге ствари су важније. До своје смрти 1958. чудио се српски научник зашто нико није узео у разматрање његов прорачун.

Где је Србија? Србија јесте, била је и остаје европска земља, па да ли у Европској унији или не, и то не само географски, што је ионако јасно, него у сваком погледу. Од 1804. — година Првог српског устанка против Османлија — Србија је у Европи. Ваљало би читати Леополда Ранкеа, *Српска револуција* из 1829, опет један изразито немачки извор. Ако Србија не уђе ускоро у ЕУ или, можда, не уђе никад, што је лако могуће, и то из различитих разлога, који су делимично у Србији, делимично у ЕУ, она упркос томе остаје европска, у том случају као добар сусед Европске уније. То не би требало да спречава да се приређују изложбе, али би требало да спречи свако даље бомбардовање или био шта слично, с било којим изговором.

Можда ће све ићи боље ако се ЕУ не буде посматрала као утопијски циљ, као рај или Земља дембелија, јер она није ништа од тога. Модерна техника је универзална. Новац увек нађе своје канале, ако је већ реч о новцу. У духовном и културном подручју не постоје никакве границе и тако и тако. Уметност је универзална. Наука је универзална.*

Јун 2008.

* Преузето из: OST-WEST. EUROPÄISCHE PERSPEKTIVEN, 4, 2008, стр. 280—286, Renovabis, Solidaritätsaktion der deutschen Katholiken mit den Menschen in Mittel- und Osteuropa, Freising — Zentralkomitee der deutschen Katholiken (ZdK), Bonn. (У немачком тексту је, из неких разлога, изостављено неколико краћих реченица или делова реченица, који су овде издвојени посебним фонтом. Превео с немачког аутор.)

РАЈКО ПЕТРОВ НОГО

СЕЈАЧ СОЛИ У СЈАЈНОМ МРАКУ

О поезији Гојка Ђога

Песник, есејиста и критичар, беседник и национални радник Гојко Ђого приредио је и у Заводу за уџбенике у Источном Сарајеву 2006. године објавио *Дела* у четири књиге: *Песме*, *Есеји*, *Појудбина* и *Одбрана поезије*. Осим прве књиге *Песме*, читаоцима су остале три новост. У оваквој колекцији и у овом контексту и поезија се друкчије чита, јер многи есеји, критике, полемике, беседе и документи са суђења књизи поезије *Вунена времена* бацају накнадну, некад и јарку светлост на Ђогову поезију, па ћемо овом пригодом кроз *Дела* „протрчати”.

Прва књига *Дела Гојка Ђога* под уобичајеним насловом *Песме* садржи пет његових књига — *Туџа пингвина*, *Модрица*, *Кукуџа*, *Вунена времена* и *Црно руно*, те у књигама три необјављене песме под заједничким насловом *Пуџ за Хум*.

Склон да своје стихове сваким новим издавачким поводом дорађује, Ђого је овде највећма редактовао прву књигу, и та је редакција, више него ранија издања, јасно показала да је „прва књига својеврстан калем из кога удари гранчица и обележи нас заувек”, како је у једном разговору песник рекао. Туга пингвина — то је друго име за песнике, а можда и за поезију уопште: „Прерушен у пингвина / Шепам између четири зида / Дању пловим ноћу летим / Ноге су весла руке патрљци крила.”

У *Модрици* се модре херцеговачко небо и поднебље, као завичај који свакога заувек обележи, али се модре и убоји, модрице од историје и живота по кожи и у души. Тај распон између тврде камените земље доле и високих, недохватних небе-

са осењен је метафизичком зебњом и пригушеном меланхолијом. Над тим пејзажом „вихори, увек влажна, опрезна вучја њушка”.

У *Кукуџи* је Гојко Ђого брусио језик, будио његова заборањена значења, одгонетао и загонетао магијске форме и формуле древних ритуала, укрштао митску прошлост и колективно памћење са савременошћу и сопственим фантазмима. Неке песме плене чаром скривених значења, неке су намерно са девет брава заључане. Али све су наливене крепким, понекад и „поганим” језиком и зачудним призорима.

У фамозним *Вуненим временима* те су се браве, што вољно што невољно, откључавале, а посвећеничка херметичност обрнула се у опасну естрадност. Сам песник о томе је сведочио овако: „Кад ми се учинило да песничке слике и метафоре могу да се претворе у систем знакова за намигивање читаоцу, окренуо сам кључ назад, отворио форму и почео да развезујем узлове на језику.” А тада ће се, као што је познато, са развезаним песничким језиком и штошта друго развезати. Све држећи се за „грану од облака”, Гојко Ђого је невидиме речи удегнуо у цареву ново рухо, и тако многе саблазнио када су увидели како је цар го.

Након веома дугог песничког поста наш песник је објавио *Црно руно*, и та се књига као беочуг у ланцу држи *Вунених времена*, само што се у *Црном руно* већма разабире откуда нам, и народу и појединцима, ти црни праменови, та корота. Иако су од исте пређе обе књиге испредене, у *Црном руно* тежиште аргонаутске приче о потрази за црним уместо за златним руном стављено је, између осталог, на нерешиву здвојност: „Да ли је руно црно зато што израста из тела црне овце, или је овца поцрнела од вуне у коју је судбина увила?” У каквој су вези мрак изван нас и у нама, Ђого је имао времена да разбистри у затвору у Падинској Скели, да до миле воље црним руном испира злато речи. О томе потресно сведоче *Писма из азила*.

Поезија је судбоносна Ђогова вокација, све остало што је у *Делима* изабрао и сабрао служи као *одбрана поезије*, као њена *заштитна љовела*. Поуздан кључ за читање песама овога песника, сем у самој поезији, налази се у остале три књиге његових *Дела* и то сврсисходност њиховог штампања оверава.

У књизи *Есеји* сабрани су и изабрани и вешто узглобљени текстови о поезији и песницима, нашим и страним, али и о Андрићу, Ђопићу и Пекићу, о Косову и Ловћену, о култури и цензури, те неколика разговора у којима се очитује поетичка самосвест, упућеност и ерудитност нашег песника који, како то иначе бива, пишући о другима свеједно да ли неком приго-

дом, кратко, или дуже, аналитички — понајпре открива себе и своју поетику.

Текстови у књизи необичног наслова — *Појудбина* — а попудбина је, пре свега, храна и пиће за путовање, а онда исповед и причест, тј. путни трошак за путовање на онај свет, рецимо — хронолошки су поредани од 1990. до 2006. године, и они без шминкања и ретуширања накнадном памети узбудљиво сведоче послушања онога који је био „упрегнут у хуманитарне и националне послове”. Не скривајући заблуде, а не инсистирајући на „пророштвима”, Гојко Ђого није купио индугенцију, па је овај опори дневник о нашој несрећно убрзаној новијој историји колико сведочанство о томе шта нам се догађало толико и жива драма сачињена од заноса и разочарања једног доследног интелектуалца који је своју част уложио у вазда несигурно патриотско предузеће. Ђогове беседе и чланци о савременим културним, историјским, националним и политичким феноменима, полемичка реаговања и осврти, својом доследношћу и искреношћу плениће пажњу и оних који се са њиме не слажу, можда понајпре њих. Ови су текстови заиста непатворена попудбина песникова.

Одбрана поезије сачињена је од текстова и докумената који су у вези са судским процесом на коме је песник, због књиге *Вунена времена*, осуђен на две године затвора. Пред нама су први пут у целини и прегледно: Оптужница, судски записници о саслушањима оптуженог и сведока, одбрана пред Окружним судом Београда и Врховним судом Србије, жалбе оптуженог и његових адвоката, те пресуде Окружног, Врховног и Савезног суда.

Ови су текстови прворазредно сведочанство о заиста *вуненим* временима, и они, поред документарне, имају и литерарну вредност, а Ђогова одбрана поезије ванредан је есеј задивљујуће и можда само у затвору могуће концентрације. Овај преломан случај нашег правосуђа и књижевности, сада је већ сјајна грађа за неког нашег млађег писца — да документарном дода измишљено а измишљеном документарно, и тако напише драму, роман или романсирану биографију, рецимо.

Четири књиге *Дела Гојка Ђога* међусобно живо разговарају и складно се допуњују, јер су од исте твари.

*

Рођен и растао у крају који је наливен светлошћу, Гојко Ђого већма пева мрак и помрчину: „Мрак зближава, а светлост удаљује”.

Када год бих узимао да читам његове трпке речи, вазда би ме опседао исти призор. Подижем негде у земљу урастао камен, а испод камена се размили и у нови мрак шмугне свакојак „ноћни расад” — стоноге, уволаже, црне удовице, змијски чешаљ — читав један од људског ока и сунца у тмину склоњен, хтонски, али не мање стваран свет. „Све је што живи на дну тмине / С проклетством немим на свет пало / Све што не гледа у висине / И није једном засијало”, сунцокретски је о том накоту ноћи певао велики Ђогов земљак Јован Дучић, лаудатор сунца и светлости. Али да сјај и мрак не могу један без другога, као лице без наличја, сведочи и овај Ђогов *сјајни мрак* који се као каква паукова мрежа размрежио у његовим стиховима и по његовим књигама. „Трабуниш и некакве старе утваре и запрдиће, у које више не верују ни наше бабе, заплићеш у своје бајалице”, прекоревачко је нашег песника његов најоштрији критичар, некакав Ђето Грк из Љубиња, неким другим, разбратничким поводом, који ће се осветлити, како и стих каже, „кад мртви прогледају и отворе своје школе”.

Кроз Ђогове песме мртви канда прогледују, а оно што живи — поругано је, погружено и у короти. Са мало претеривања, које увек што је нејасно изоштри, као да назирем да на улазу у овакав свет стоје класични стихови: „Јарко ми је омрзнуло сунце, / а црна ми земља омиљела.”

Свет песника Гојка Ђога, то је свет после потопа, оног библијског и оног косовског, када је наше сунце заједно са правицом у воду и у земљу потонуло, а с њиме и јасна значења. И као у сваком правом миту, ево још увек потањају:

У неначету воду

Падају млади ђетли.

„Ко дође да се напије, однеће главу у рукама.” Ко носи главу у рукама, тај је, можда, заточник косовског завета. Ко овако имагинаира, јамачно се нагледао неначетих вода и у њима глава. А нарочито онога кладенца у коме је једна, одрубљена, ноћу сјала све док није отишла „преко поља сама” и обрела се на своме телу.

Као из каквог, премда удаљеног, али магнетичног и неисцрпног бунара, из кога се и дању могу загледати небеске прилике, долазе ове Ђогове архетипске слике; са тог ноћног екрана види се кад сове прогледају, а када песник „ноћни расад” „изводи на пашу”. Мрак и сове! Што гушћи мрак, то сове јасније виде. А у таквој, поноћној расвети и гравитација је обрнута:

*Ми злодове крстаче
Ударамо усред хума
Да се мртви од земље не одреце.*

Откуда је ова плима која мртве подиже и од земље дреши? И каквом небу мртве та плима примиче? Где су се могли гледати такви и слични призори у којима је све обрнуто и наопако? *Коло наопако*, то је наше коло после Косова. Ђого се таквих у камен уклесаних посмртних кола нагледао око Стоца и Требиња, а свој лик и у песми препознавао у оним ликовима који су подигли руку сунцу на стећцима у Видовоме пољу, на Радимљи. Јер је сунце стало и вером преврнуло, па не греје ноћу као дању ... Шта су стећци до вести са Косова оних који су након косовског полома у ове горе убежали и као потукачи, избегла лица, ту привремено допртљали, све чекајући да се на царску земљу врате:

*А кад руку ојржи свейла мрља
Ви не подносише сувице радосији
Јер ништа не може да испуни
Празнину између крила у замаху
Бездан местио срца
Ваще је срце закојано под снегом
Високо у брдима.*

Могла би се ова оксиморонска игра светлости и мрака, сјајног мрака, светље мрље, пратити кроз цело Ђогово дело, нарочито у оним песмама у којима је стожерни топос Хумнина. Хумнина, која је колико брдо, толико и гробна хумка, те особен завичајни ареал, висораван коју „облива густо сјај” и где нас неумитно „Невидљив у својој кошуљи од глине / Чека мрак”. Три нове песме у циклусу *Пути за Хум* зрело сабиру ову опсесивну тему: „А било би мало неприлично / да стар гавран грло калајише / и на новом пазару / вранама продаје утеху и наду.”

А кад је већ о утеху и нади реч, оне се код овог песника пројављују у необичном обличју. Све што је слепо, разроко, грбаво, дроњаво, апокрифно и јеретичко, овде је привилеговано, баш као онај *ексик*, метиљаво живинче, „ни дојено ни љубљено”, али неуништиво и неурољливо. Кад ништа не претекне, „Однекуд, ево / Иде наша чуваркућа / Ко мали хроми бог.”

Безброј зачудних завичајних слика и призора посејао је овај „сејач соли” у бразду својих стихова, најчешће из зобнице нашег главног, али и споредног неба. Главно небо је, разуме

се, небо класичних Вукових збирки, модернистички и херметички прекодирано. А споредно, све оно преко чега није прешла рука дефинитивне Вукове редакције. Загонетке, питалице, бајалице и пословице овде су видљивије, али је наша рапсодија, ипак, со Ђоговог завештања. То је, између осталог, јасно назначено у песми *Ђоро*, која је и посвећена Филипу Вишњићу, „Ђори из Грка”, као, рецимо, и у епистоли Стефану Дечанском, где се онај који ову песму говори као 2017. заредио на „Косовскоме свитку”. Па и кључни аутопоетички исказ о поезији као о сејању соли, залудној, апсурдној, а опет тако насушној работи — да нам пресан живот не би био неслан — не призива само нашу усменост, већ и оног најчувенијег Његошевог сејача соли који и збори и твори, који крсту служи а Милошем живи. Били се, можда, у овом кључу *Вунена времена* могла ишчитавати и као видовданска поема о чежњи за тираноубиством — свеједно говори ли се о цезару, ћесару, или лажном бронзаном цару — макар се онај који то пише удвајао час у Трохила, час у Овидија из Тома.

Уосталом, песник је и споредно и главно небо, ту „грану од облака”, рођењем у завичају затекао и од њих кушао да испише своје и наше житије. Да стихом запали „фосфор у трулом пању”. Да се на тој ватрици згреје. Макар постао и паликућа.

Како се то ради, наш је песник учио од наших и од страних мештара: „Поезија је нејасна // Не умем да пишем / у стиху романа. // Нека уходе науче / како се чита житије / исписано на кожи / са унутрашње стране.” Осим што је у овој песми, која се не зове случајно *Најомена*, исказао свој став о „јадној јасноти” којом се пишу „у стиху романи”, осим што се и програмски определио за „нејасност”, овде је Гојко Ђого поезију разумео као шифровано „житије”, као апокриф. Али уходе и фарисеји су, уз помоћ књижевне и новинарске братије, макар и погрешно, научили да шифровано дешифрију, да прочитају то што је исписано на кожи са унутрашње стране, па је наш песник једне ноћи омркнуо у затвору.

На суђењу се, и за себе и за нас, јуначки држао. Није имао другог избора. Тамо, у затвору, као и овде на условној слободи овоме су *сејачу соли у сјајном мраку* речи биле и остале једина попудбина.

О Петрову дне 2008. године

In memoriam
БРАНКО ЧУЧАК
(1948—2008)

БОРЂО СЛАДОЈЕ

ЈЕДАН ЈЕДВА МОГУЋИ ЖИВОТ

О Бранку Чучку са непоправљивим закашњењем

Не би било никакво чудо да је Бранко Чучак умро још као млад пјесник и то од прскања дамара, како би рекао Растко Петровић. Али он је — захваљујући можда баш тим дамарима — изгурао пуних шездесет година једног необичног и готово немогућег живота. Ниједан дан, колико ми је познато, Чучак није провео у тзв. радном односу, јер све што тај однос подразумева за њега је било просто неподношљиво. Кажу да му је неки земљак у шали нудио запослење — да сваког првог, негдје горе у родном Хан Пијску, сиреном оглашава крај једног и почетак другог мјесеца. Анегдота даље казује да је Чучак, након дужег размишљања, упитао — а мора ли баш сваког првог? Једино у поезији и у кафани, то ће рећи у разговору, осјећао се сигурно и заштићено. Све остало бијаше мука — и тијелу и овом у суштини дионизијском духу, луцидном колико и наивном у увјерењу да ће суровостима живота пјесмом доскочити. Умјесто лагодне чиновничке сигурности, он је одабрао да аргатује по сарајевским листовима и ревијама пишући, вишпрено и духовито, о књижевним, културним и субкултурним феноменима. Најбоље текстове те врсте објавио је у књизи под насловом *Чувао сам Тију*. Припадао је једној изванредној и непоновљивој пјесничкој генерацији која је, крајем шездесетих година прошлог вијека, ушла у књижевност — бучно и самоувјерено. Најзвучнија имена међу „судбоносним дјечацима” свакако су Рајко Петров Ного, Абдулах Сидран, Марко Вешовић, Радован В. Караџић, Стеван Тонтић, Милан Ненадић...

Од свих њих Чучак је био поетички најрадикалнији, да не кажем најавангарднији. Већ у првој збирци под необичним насловом *О ништа и осталом* („Свјетлост”, Сарајево 1971) очљив је напор да се буде нов и другачији, да се затечено духовно стање испровоцира, а књижевно наслеђе преиспита и претресе. Чучак је имао неодољиву потребу да све — од сопствене биографије до историјских и метафизичких истина — доведе у сумњу, да све погледа и са наличја, да све из темеља претумба и изнова преслижи и уплете у нове необичне и парадоксалне везе по диктату једне разуздане и у суштини надреалистичке имагинације. Нонконформистички, готово анархистички животни став рефлектује се код овог пјесника у тежњи за експериментом и језичком игром са „непоетском грађом” и све то по цијену „целе лепе песме”. Више од метричког склада, Чучку је стало да у своје стихове усиса какофоничне ритмове савременог града, да пјесму насели упечатљивим сликама раздробљене стварности. А та се стварност најјасније види из прикрајка — са маргине на коју је, гоњен силама невидимим, бјежао цијелог свог живота. Сами наслови појединих његових књига — *Во у кујусу*, *Умијеће гушања кнедли*, *Чамошња виа йомрчина*, *Као након добро обраног босјана...* довољно увјерљиво говоре о духовној и егзистенцијалној позицији из које нам се пјесник обраћа. У његовим пјесмама сударају се, мијешају и претапају различити, супротстављени и готово неспојиви свијетови. Ниски, тривијални садржаји, веристички детаљи, призори периферијске стварности и отужни ритуали свакодневног живота преплићу се са узвишеним, вјечним темама и општим мјестима. Ништа чега се дотакло Чучково перо није остало у првобитној равнотежи. Језик ове поезије саобразно грађи коју обрађује јесте једна „грдна мјешавина” лирског говора и натуралистичке дескрипције, митског и естрадног идиома, историјских истина и порнографских алузија, градског сленга и народних умотворина, дјечјих успомена и лудистичких досјетки, журналистичке фразе и молитве, псовке и тужбалице... Иронија, сарказам, црни хумор, инсистирање на ружном, одвратном, понекад и бизарном, на апсурдном и гротескном, кошмарном и фантастичном јесу основни, носећи елементи ове, на први поглед, робусне, чак субверзивне и авангардистички исфорсиране пјесничке праксе. А са годинама, како то обично бива, и Чучак се стишавао — и у изразу и у слици и у тону. У његовим познијим стиховима, расутих по књижевној периодици, све чешће се чује лирски, готово елегијски тон. До збирки које је објавио у рату и потом — *Дирљиви маџацин*, *Мрсна йерница*, *Горио ко ове новине*, *Ову би воду йребало окуйати...*

нисам, нажалост, успио да дођем, а још се нисам извјештио да о непрочитаним књигама говорим.

Оно сарајевско јато, о коме пише Бранко Стојановић, пометено у историјским маглама, растурено и окрњено, оглашава се тек усамљеничким крицима од којих је онај Чучков можда најпродорнији и најпотреснији.

... А кад је у Сарајеву запуцало, и Бранко Чучак се, по дубљем налогу, обрео у романијском завичају, а потом је, као избјеглица, провео неколико година у Бањалуци. Ни тамо се пословично не сналази, а биће да га нико није ни задржавао, па је повратак у Сарајево, са тешко болесном женом, био неизбјеган. Незваном се госту нико није обрадовао. Бивши другови и колеге нису му опростили „ратну прошлост”, а његови покушаји да се врати на књижевну сцену остали су узалудни. Новине којима је својим текстовима некада подизао тираж заповсјели су неки други и другачији колумнисти.

Са Чучком сам се посљедњи пут срео прошле јесени на Палама — на „Данима Душка Трифуновића”. Злокобно промуклим гласом држао је бесједу о Душку коме ће се, који мјесец касније, придружити у вјечности. Скончао је на периферији Источног Сарајева, у болници за грудоболне, без икога свога — баш како је, изгледа, суђено онима који кроз српску поезију проносе име Бранко. Сад кад је, „након добро обраног бостана”, Чучак саставио крај са бескрајем, било би лијепо и корисно да неко млад и оран пажљиво прочита и стручно протумачи све што је овај уклети пјесник написао.

Чучак је то заслужио. А богме и платио.

Нови Сад, март 2009

ЈЕЗИК НАШ НАСУШНИ

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ

НА МАРГИНАМА СРПСКОГ ЈЕДНОТОМНИКА

Српски речник — **коначно**. Срби су, после скоро 19 деценија, добили једнотомни речник свога стандардног језика (*Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад 2007): он је први пут представљен на Сајму књига крајем октобра 2007, а ускоро после тога одржане су и његове промоције у Новом Саду (Матица српска, 12. новембра), у Бањој Луци (Бански двор, 29. новембра) и Београду (Коларчева задужбина, 30. новембра).¹

На речник који се налази пред нама може се гледати као на лексикографски подухват у коме је, први пут, сабрана лексика савременога српског *сјандардног* језика, по чему се он разликује од свих својих „претходника” (који су сви били замишљени, углавном, као речници српскога *књижевног* језика у најширем смислу). А међу њима много деценија усамљен је био онај од кога је све почињало (Вуков *Српски рјечник*), о стогодишњици Вуковог рођења било је планирано да се приступи изради новога речника српског језика, али се његова прва књига појавила тек 1959, до данас за собом повукла још шеснаест (с изгледима да ће их, када се посао доведе до краја, бити макар још толико), али треба одмах рећи да тај речник посрће и под именом („српскохрватским”) и под садржајем (речник „књижевнога и народног језика”). Тиме он стаје уз бок онемо који је засновао Ђ. Даничић 1882, а завршили га његови настављачи стотинак година касније и да је било паме-

¹ Речник су израдили: Милица Вујанић, Даринка Гортан-Премк, Милорад Дешић, Рајна Драгићевић, Мирослав Николић, Љиљана Ного, Васа Павковић, Никола Рамић, Рада Стијовић, Милица Тешић и Егон Фекете, а редиговао га је и уредио Мирослав Николић.

ти, као што није, не би се ни заснивао и место њега могли смо досад имати и српски вишетомник стандарднога језика и многотомни српски дијалекатски речник, а уместо тога, ево, имамо српску лексикографију на беспућу: *српски речник* Даничић је окрестио као „*хрватски или српски*”, а његови сународници, ни после толико деценија, не желе признати ни његове заблуде ни своје истрајавање на њима.

Речник који се поскитао. Искључиво на српској језичкој грађи, наиме, уобличен је *Рјечник хрватског језика* Ивана Броза и Фрање Ивековића (1901). О томе је Ивековић оставио два, најблаже речено, необична сведочанства. Прво се своди на то да је И. Броз, „с намјером да напише рјечник Хрватскога језика много ... година скупљао грађу за њ из свијех књижевних дјела Вука Караџића и Ђуре Даничића”, па се тако догодило да се у *Изворима њисменим овоме рјечнику* „не спомиње готово нико други ни ишта друго осим Вука Караџића и Ђуре Даничића и њихових дела”.² Друго је сведочанство још необичније: „Да су овај *Рјечник* стварали Срби, он би се могао назвати и Рјечником српског језика. Али пошто су га стварали Хрвати, он је Рјечник хрватског језика.” (По тој логици, као речник „хрватског језика” једнога ће јутра осванути и неки кинески или јапански — ако му се као аутор потпише неки нови Ивековић, при чему је онај стари „присвајању” српског језика, да овде употребимо мекшу реч место оне истинитије, дао „крупне доприносе” обраћајући се „на поједине српске књижевнике да му протумаче неке ријечи из њихових дјела, које ће [он] уврстити у свој рјечник као „*хрватске*”... иако им сам не зна ни значење”).

Као „*српскохрватски*” објављени су речници српских аутора Лује Бакотића (1936) и Милоша Московљевића (1966), при чему је њихова судбина била различита: Бакотићев је био „скромног обима”, а Московљевићев био одмах забрањен и тираж уништен па се тако догодило да је остао неоцењен и никад није ни „ушао” у српску културу. Тај је речник, истина, касније штампан двапут, 1990. и 2000, али то није помогло нити да се глумило које га је пратило уклони нити да се неправда која му је нанесена исправи (а треба напоменути да је у издању од 2000, које имам међу својим књигама, он означен као *Речник савременог српског књижевног језика*, не више *српскохр-*

² Бранислав Брборић, *Стандардни језик и језички стандард*. У: Павле Ивић — Иван Клајн — Митар Пешикан — Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*. Београд, 11—36 (друго, допуњено и измењено издање *Језичког приручника* истих аутора, 1991).

вајскоџ; нисам се занимао да ли је тако учињено и с оним претходним издањем).

Тако се, ето, десило да се *на основу српске језичке ђрађе* припреми први *речник „хрвајскоџ” језика*, а друкчије се није могло десити ни са *Рјечником хрвајскоџа језика* Вл. Анића (који се, после четири издања, појавио и као „*Хрвајски енциклопедијски рјечник*”, Загреб, 2003), као ни са *Рјечником босанскоџ језика* — који сам недавно први пут имао у рукама.

Речник који се вратио кући. Помињем те појединости да бих могао нагласити чињеницу да се речник о коме говоримо од свих поменутих разликује по томе што се налази и испред и изнад свих њих и што једино он, ни са које стране, не може бити доведен у сумњу. Од оних који су засновани као *српско-хрвајски* он се издваја и по грађи која се у њему нашла, и по њеном обиму, и по лексикографским поступцима у њеној презентацији, а од оних других („*хрвајскоџ*” и „*босанскоџ*”) издваја се макар по томе што се не представља лажно: он јесте *речник српскоџа језика*, он следи српску језичку традицију, бележи и сабира свеукупна искуства својих носилаца, једино њега не треба уверавати у то да је он то што јесте и једино њега не треба подупирати „декларацијама и промеморијама” и „уверавати” га у то да он *јесте и нешто што му се не да да буде*. Хрвати су преузели српски језик под крај 19. века напуштајући пре тога и *сојстџвену чакавијшину* и *кајкавијшину коју су узели Словенцима*, али се при том показало да је много лакше било променити верску и националну припадност него језички идентитет. Док су „хрватски вуковци”, наиме, признавали да су „хрватски језик” утемељивали једино на делима Вука и Даничића и док је Маретић бележио да ће се „врло тешко наћи штогод у *српском језику* (sic!), што је добро и правилно, а у [његовој] се граматичи не налази”,³ проблеми идентитета „*хрвајскоџ језика*” нису се испољавали у посебној оштрини, али су постали компликованији кад су Хрвати почели тврдити да је „њихов језик” *стјарији* од српског и да са српским никад није био ни у суседству. Такве се тврдње, наиме, никако не могу ускладити ни са памећу ни са чињеницама стандарднојезичке историје и могу се заснивати једино на произвољним конструкцијама, а у таквим случајевима никад се не може знати кад ће се једна неистина „потврдити” другом и колико их пута све треба понављати да би они који мало знају у њих могли поверовати (оне који ишта знају они ионако не могу превари-

³ Н[икола] Р[одић], *Писмо Томе Маретића Љубомиру Стојановићу*. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 2001, књ. 67, св. 1—4, 201—204.

ти). Као главна сметња за то што „хрватског имена”, макар до краја 19. века, није било нигде по штокавским просторима (а ни на кајкавским није било посебно утемељено)⁴ били су означени „*маџарофилски или аустрофилски режими*” или „*хрвајски маџаронски »вуковци«* (језикословци Томо Маретић, Фрањо Ивековић и др., донекле и правописци Иван Броз и Драгутин Боранић)”,⁵ али се нигде, ни у назнакама, не може провући „признање” да „такозвани хрватски (језик) није ништа друго него српски написан латинским словима” — како је то тврдио Виганд још пре појаве Маретићеве граматике и Броз-Ивековићевог речника⁶ или Лескин петнаестак година касније.⁷ Када се, дакле, не зна шта је то „хрватски језик”, логично је што се за сваки текст који се сматра „хрватским” то мора *експлицитно нагласити* и по томе је позиција тога „језика” (као и других српских језичких заперака — „босанскога” и „црногорскога”) управо комична јер за језике чији је идентитет неспоран (рецимо — енглески, руски или српски) такве су „декларативне штаке”, напосто, незамисливе.

Напуштајући своју *чакавштинину* и преузимајући од Словенаца мањи део *кајкавштинине*, а од Срба већи део западне *шћокавштинине*, Хрвати су, показује се, сопствени национални и културни идентитет засновали на туђим темељима (словеначким — од половине осамнаестог и српским — од првих деценија прошлог века) и тим чињеницама битно се одређује и модел хрватског понашања: као народ без историјског, националног, културног, језичког и сваког другог утемељења, Хрвати могу једино „изјавама”, „декларацијама”, „промеморијама” и сличним вербалним „подупирачима”⁸ бранити и потврђивати

⁴ О тим проблемима опсежно расправљам у тексту „*Три сјољећа хрвајскога сјандардног језика*” — на српској основи. *Слово*, Никшић, 2007, 15/16 (новембар), 222—269.

⁵ О томе потпуније в. у последњој од оних „декларација” набројаних у напомени 8 (*Језик*, Загреб, LIV/2, 46).

⁶ Душан Берић, *Хрвајско правоштво и Срби*, Нови Сад, 2005, I, 381.

⁷ А. Leskien, *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*. 1. Teil: *Lautehre, Stammbildung, Formenlehre*. Heidelberg, 1914, XX: „Није могуће повићи јасну границу између хрватских и српских племена како у прошлости тако ни сада. Стога долази до тога да су становници тога целог језичког подручја у XIX веку прихватили у бити српско наречје као свој књижевни језик. Овај језик важи као књижевни језик и у деловима Хрватске северно од Купе, који заправо и не припадају српскохрватском језичком подручју.”

⁸ Да се „хрватски језик” (п)одржава *декларацијама*, постало је извесно од онога часа када се показало да се он не може одвојити од својих српских исходишта, а ја морам признати да не знам колико је таквих „докумената” било за последњих неколико деценија и овде наводим само оне који су до мене допрли: *Декларација о називу и положају хрвајског књижевног језика*, *Телеграм*, Загреб, бр. 350, 17. ожујка 1967; *Промеморија о хрвајском језику* (1995), *Ма-*

и идентитет „свога” језика и свега онога што су од Словенаца и Срба преузели. (Дубровник је, присетимо се и једне такве појединости, у састав Хрватске први пут ушао 1939. године, а долге је вековима био приморска српска културна престоница и мост према српској немањићкој традицији и у њему се о Хрватима знало колико и о Ескимима, а и у Загребу — једва нешто више од тога!)⁹

Тако — Хрвати.

А што се „босанскога језика” тиче, они трезвенији међу његовим „носиоцима”, засад, отворено признају да понешто могу преписати од Срба или Хрвата, али њихова држава показује да то може (у)чинити врло успешно: Бошњачка „Национална библиотека” почела је широко засновану књижевнојезичку пљачку превођењем српских писаца у „Бошњаке” и српског језика у „босански” и на „бошњачку обалу” досад су преведени Шантић, Кочић, Ћопић, Селимовић, Куленовић, али и сви други, и старији и млађи писци, по којима се БиХ може распознати на културној мапи Балкана (и Европе).

Мајстори за „црногорски језик”, са своје стране, још нису стигли до фазе писмености и не знају ни шта ће с државом ни где им је језик, али унапред знају да ће све њихове језичке крађе и неподопштине оверити и потписати Хрвати — као што су то и досад вазда чинили.

Речник пописује. Речник који се налази пред нама карактерише се по томе што обухвата најважнију лексику из свих видова постојања и испољавања стандарднога српског језика указујући истовремено на неке могућности његовога стилског раслојавања, при чему су се приређивачи-аутори трудили да

илица хрватска, Загреб; *Хрватски језик — посебан славенски језик (1996)*, *Хрватска академија знаности и умјетности — Разред за филолошке знаности*, Загреб; *Изјава о положају хрватскога језика*, *Хрватско слово*, Загреб, петак, 25. вељаче 2005, стр. 8, 11 (с надсловом: *ХАЗУ у заштити хрватскога језика*); *Хрватски језик*, Хрватска академија знаности и умјетности, *Језик*, Загреб, 2007, Год. 54/2, 41—50.

⁹ Помињем ту појединост због тога што се хрватски лингвисти никако не могу сагласити око тога да ли им је језик утемељен „већ полдруг стољећа”, или „већ седамнаест десетљећа”, или „већ два и пол стољећа”, или су га „имали већ три стољећа прије Карацића”. Ово последње недавно је „открио” Стјепан Бабић (*Хрвања хрватскога : хрватски у кошћациу са српским и у клинчу с енглеским*. Загреб, 2004, 131) цитирајући једну песмицу Џоре Држића, а заборављајући наводе Франа Супила да је Дубровник „за хрватство освојен” пред сам крај 19. века, или Р. Богишића да се „коначна *асимилација* Гундулића и његов свеукупни *улазак* у хрватску културу и књижевност одиграо на прагу новог времена”, или памћење многих дубровачких писаца да су њихови преци били Срби. Бабићеву старачку памет треба ипак освежити макар оним што је о „хрватским вуковцима” и Карацићу писао пре четрдесетак година, рецимо у школском лексикону *Језик* (уп. *Слово*, Никшић, 240—245, 262).

из њега искључе све застареле речи и њихова значења, пре свега нефреквентне турцизме, романизме, германизме и друге речи страног порекла које су се одавно измакле и према периферији *књижевног* језика, а у његовој *стандардној* реализацији данас се тешко могу и замислити. Уз то, из речника је уклоњен и онај лексички слој који би, према било ком критеријуму, могао бити означен као дијалекатски, што је посебно битно нагласити због чињенице да је Вуков речник, сам по себи, настао као *дијалекатски* и што се други речници који су из њега „извођени” тога оптерећења нису могли ослободити. С друге стране, било је замишљено да се из речника искључе и све уско термилошке и индивидуалне лексичке творевине, као и разни хапакси, дакле, све оне лексичке појединости за које се може рећи да су померене према периферији стандарда.

Речник описује. Пре много година, покушавајући да проценим у којој се мери шестотомни Речник Матице српске заиста може посматрати као речник **стандарднога** језика, прегледао сам његов фрагмент од **куб** до **кшефтати** (том 3, 107—148), тамо избројио нешто преко 1.000 одредница и утврдио да од њих око 640 не би задовољило моје критерије „стандардности” и да би их у неком модерније конципираном речнику требало испустити. Ти су ми увиди послужили као основа за упоређење истог фрагмента у речнику који се пред нама налази (608—621) и, у крајњој линији, за проверу и сопственог схватања лексичке стандардности. И резултат је следећи: тај фрагмент има нешто преко 560 одредница, али је и међу њима стотинак таквих чији се стандардни статус, по мојим схватањима, може сматрати проблематичним и оне заслужују троструки третман: њихову главнину могли бисмо оставити за неке, постојеће или будуће, термилошке речнике (нпр.: **кубус** мат., **кугара**, **кугуар**, **кукаш**, **кукавка**, **кукавник**, **куцкар** зоол, **кугача**, **кунандра**, **кураре**, **куркума**, **куркумин** биол, **кумарин** хем), један део могао би се груписати око неке од постојећих одредница (нпр. **куглање** гл. им. → *куглаши се*, **кумчад** зб. им. → *кумче*, **кучад** зб. им → *куче*, **куца** / **куцо** / **куцов** хип. и дем ’пас’), а онај остатак би се, напросто, испустио као нестандардан (**кудељка**, **кудраст**, **кујна**, **кујница**, **кулов**, **кундур-**, **кунем**, **купљив**, **кутити**, **куфер-** итд.).

Упоређивање истог фрагмента у двама нашим речницима показује да је у селекцији грађе једнотомник много кохерентнији будући да се у њему нашло око 460 одредница чији стандардни статус, у основи, не може бити споран док је у шестотомнику, на скоро двоструко више простора, такав статус имало тек око 360 одредница. Једнотомник је, дакле, темељито из-

менио третман лексичког инвентара представљеног у шестомнику, али то не значи да у томе није могао бити и знатно ригорознији, пре свега у оним правцима који су горе назначени, али и у још једној битној појединости: у представљању оних речи које се упућују на друге, обичније, тј. стандардно прихватљивије.

Речник прописује. Таквим ставом ја одређујем и своја полазишта у анализи структуре једнотомника, а она ће се, у главним линијама, сводити на два плана: на процену „стандардности” изложеног лексичког инвентара и на поступке у његовом уобличавању. Оно прво већ је назначено и даље ћу помињати и више појединости које су се у речнику нашле, а могле су се, по мом суду, с више разлога из њега испустити него што су се у њему задржале (или их је требало, макар, друкчије распоредити). У речнику се нашло, рецимо, мноштво страних речи, па међу њима и таквих које би могле припадати разноврсним термилолошким системима, и зато би се ауторима-приређивачима могло приговорити да су, како рекосмо, у селекцији лексике понекад могли бити и знатно ригорознији. Наводим овде и неке друге појединости које су се, по мојој процени, могле испустити. Рецимо: хем. *адсорбаић*, *адсорбенс* / *адсорбенић*, *адсорбоватић* према *ајсорбаић*, *ајсорбенић* (нема *ајсорбенс*), *ајсорбоватић*; *аерација*, *аеролог*, *аерологија*, *аеролошки*; геол. *азоик*, *азојски*; *актиуар*, *актиуарсјиво*; астр. *Алгол* ‘звезда променљивог сјаја’ и *алгол* ‘програмски језик’; мин. *александрић*, *алмандин*, *андалузић*, *антимоний*; хем. *алиака* и зоол. *алиака*; анат. *амнион*, *амнионски*, *андрогин*, *андрогинија*; бот. *анабиоза*, *фабулија*, *фан*, *фасетиа*, *фасетираић*, *фелдсјаић* мин., *фибрин* биол., *физиокраићизам*, *фиксатиив*, *фила* ист., *фондан*, *фошолиза* хем., *френежија*, *фреон* хем., *функционал мат.*, *фошон*, а тако и *гледичија*, *глоксинија*, *акрилик*, геод. *гледача*; биол. *гаструла*. Питање је по којим се критеријима у речнику нашла реч *глоријет(а)* и да ли се, уз *аквадукћ*, као „стандардно” мора признати и *акведукћ*; да ли, уз *абнормалан*, треба исти статус признати и лику *анормалан*. Такве речи неспорно могу припадати најшире схваћеном репертоару стандардног српског језика, али ће изузетно ретки корисници нашег речника знати и њихова значења и односе међу њима. Ја себе у такве носиоце језика не убрајам, не спадам ни у оне који су најмање обавештени, али ако призна(је)м да многе такве речи не припадају мом лексичком искуству, логичним ћу сматрати закључак да речник не би био на губитку ни да се оне у њему нису нашле — што не значи да би се могло оспоравати и њихово место у неком будућем вишетомнику, при чему ће се и тада поставити питање до које мере, и по којим критеријима, такву лексику треба укључивати

у речник стандардног језика, а шта од ње „остављати” за термилошке речнике или за речник страних речи.

Речник стандардног језика треба, по себи, да региструје лексику која се има сматрати нормативном, да обележи ону која може припадати различитим стилистичким слојевима језика и да испусти ону која тим двама круговима ни по којим критеријима не може припадати. Помињем овде понешто и од такве лексике:

1) *йршун* је нестандартно поред *йершун*, као и *ведросї* поред *ведрина*, *самосї* поред *самоћа*, *џлавасї* поред *џлаватї*, *џлеђасї* поред *џлеђни*, *џлеђиџи* поред *џлеђосаџи*; на облик *винасї* ‘који је боје вина, румен’ треба гледати као на сваки непроверен лексички запис (*бело вино*, ипак, није „румено”); *йройануџи* -нем не треба ни помињати уз *йройасї* -днем, *йройесни* је упућено на *йройесїни*, а та је реч испуштена;¹⁰ према несвр. *вајкаџи* необично је свр. *вајкнужи*, као и *санован* -вна -о према *сањив*, или *бурић* према *буренце*; *џломоџ* је једна из мноштва регионалних ономатопејских творевина, а друкчији статус не могу имати ни *језђарица* поред устаљеног *језђра*, *сијнуџи* поред *синуџи*, *виџица* поред *бурма*;

2) Необично је да се неки глаголски облици појављују као одредничке речи: *ћейе*, *ћеш*, *ћу* енкл. облик през. гл. *хїейи*; *бејах*, *бијах* импф. гл. *биџи*; исти је случај и са заменицама *вама*, *нама*, *њима* (датив-инструментал-локатив), *вас*, *нас*, *њих* (генитив-акузатив), енкл. *вам*, *нам*, *им*, *њу*, *ју*; међу присв. зам., поред *ваџ*, *наџ*, *њихов* и сл., нашло се и *њин*. Тако и: *кунџм*, *врџџм* с упућивањем на *клеџи*, *вр(е)ћи*, што се не може изједначити с *вџлїм* будући да уз тај глагол нема инфинитива.

3) Лексички низ *склизайџи се*, *склизалиџиџе*, *склизач*, *склизачица* не може се сматрати стандардним поред *клизайџи се*, *клизалиџиџе*, *клизач*, *клизачица*; тако и *усїремаџи*, *усїремачица*, *усїремийџи* поред *сїремаџи*, *сїремачица*, *сїремийџи* или *урадо-сїийџи се* према *обрадоваџи (се)* или *флирї*, *флирїаџи*, *флирїаџ*, *флирїаџки*, *флирїић*, *флирїоваџи* према *флерї*, *флерїоваџи*; *рискираџи* према *рескираџи*; *царїнар* / *царїнар* и *царїнарник* / *царїнарник* упућени су на *цариник*, што је такође знак да се ти творбени ликови данас не могу сматрати стан-

¹⁰ Та је реч, свакако, испуштена техничком омашком, а с ослонцем на њу могло се указати на једну озбиљну бесмислицу која се пред нашим очима утемељује у језику: реч *йройесїанї* почиње се употребљавати и са значењем ‘учесник протеста, демонстрант’, а уместо тога добра би била реч *йройесїник* — које у речнику нема — и тиме би се за ново значење увела прикладнија реч, а једна хришћанска заједница (*йройесїанїџи*) остала би једнозначна као и све остале (нпр. *йравославац*, *каџолик*, *еванђелист*, *анђликанац*).

дарднима (као ни *ђумруџија* — што је из речника, с разлогом, испуштено).

4) Збирне именице такође „не заслужују” посебну одредницу и оне се једино могу везати уз именицу на коју се односе: *йсеџад* (: *йсеџо*), *йџичад* (: *йџиче*), *џелад* (: *џеле*), *бурад* (: *буре*), *влаће* (: *влаџ*), *бусење* (: *бусен*), *валовље* (: *вал[ови]*), *Влаџад* (: *Влаџе*), *Влаџчад* (: *Влаџче*), *сирочад* (: *сироче*), *славујчад* (: *славујче*), *слончад* (: *слонче*); на исти начин треба посматрати и необични облик *букнуће* ‘нагли почетак’ (: *букнуџи* -не[м]), а нејасно је откуд *сидраџице* и *сидраџице* -а и -ета дем. и хип. од *сидро*.

5) Придеви којима се означава оплођеност женки животиња најчешће се наводе у облицима свих трију родова: *сјагањ* -гња -о / *сјагањен* -а -о (штампарска грешка, м. *сјагњен*), *скозан* -зна -о, *скоџан* -тна -о, *смацан* -цна -о, *сџеон* -а -о, *суждребан* -бна -о, *суџрасан* -сна -о, при чему се увек наводи да се они могу срести једино у ж. роду (*сјагња*, *сјагњена*, *скозна*, *скоџна*, *смацна*, *сџеона*, *суждребна*, *суџрасна*). Такав је поступак, најпросто, неразумљив и све оно „што у језику не може бити” мора се свести на оно што је нормално и „у природи и у језику”, тј. на *ждребна*, *сџрасна* — уз који једино нису наведени облици м. и ср. рода. На исти начин треба гледати и на придев *вимаџ* -а -о ‘који има велико виме (крава, овца)’.

6) Ликови *кокошји*, *миџи*, *лисичји*, *йџичји* упућени су на *кокош(и)ји*, *миџ(и)ји*, *лисич(и)ји*, *йџич(и)ји*, а тако и *врайч(и)ји*, *џуџч(и)ји*, *ђурч(и)ји*, а коректније би било да се они нису удвајали и да су они први представљени једино као *кокошји*, *миџи*, *лисичји*, *йџичји*, а они други као *врайчији*, *џуџчији*, *ђурчији*.

7) Прилози *једном*, *наједном*, *одједном*, *одједанџи* могу се одредити као стандардни, а то значи да би се *одједаред*, *наједаред*, *једноћ*, *једноч* могли из речника искључити као нестандардни.

8) Нисам посебно проверавао до које је мере у речнику заступљена „хрватска” лексика, али сам узгред забележио и неке такве појединости: *Бизанџ* в. *Визанџија*, *веронаук* и *вјеронаук* в. *веронаука*, *вељача* в. *фебруар*, *калциј*, *наџриј*, *сџронциј* сведени су на нижи ранг стављањем у заграду иза *калцијум*, *наџријум*, *сџронцијум*, *кирурџ* и *кирурџки* упућени на *хирурџ*, као и *Крисџ* на *Хрисџос*, *Хрисџ*, *џисућа* на *хиљада*, забележено је једино *Киџар* и *хлор* (*Циџар* и *клор* нису поменути) итд. И добро је што се и тај регионални слој српске лексике нашао у речнику и што је техничким свођењем на нижи ранг назначен тај њен регионални статус. Познато је, наимае, да су Хрвати преузимали лексику коју су Срби напуштали опредељујући се за друга решења (до краја 19. века, рецимо, код Срба је било

обично *лечник*, *ѡромей*, *Низоземска*; сад су те речи „хрватске”, а српске су *лекар*, *саобраћај*, *Холандија*).¹¹

Могло је доследније. Други низ примедба почињем освртом на техничке неуједначености у обликовању одредница и њиховом структурирању и опет издавајем серију изразитијих појединости:

1) Им. типа *акварисѡ* и *акварисѡа*, *акѡивисѡ* и *акѡиви-сѡа* доносе се као *акварисѡ(а)*, *акѡивисѡ(а)*, *аѡиѡѡројовски* и *аѡиѡѡројски* као *аѡиѡѡрој(ов)ски*, али *аналфабетѡ* и *аналфабетѡа*, *аеросетѡва* и *аеросетѡва*, па остаје нејасно да ли се на исти начин могло донети и *аналфабетѡ(а)*, *аерос(ј)етѡва*. Такав поступак могао би се означити као недоследан већ и због тога што се, у неким другим случајевима, у оквиру исте одреднице могу срести сасвим различите суфиксалне морфеме, као *акорданѡ* и *акордаш*, *анђелчиѡ* и *анђелче* (при чему је *анђеоче* издвојено у посебну одредницу), *сиѡнозрн*, *сиѡнозрнасѡ* и *сиѡнозрнаѡ*, *надбедреник*, *надбедреница* и *надбедрењак* ‘део свештеничке одежде’, *ѡддѡрина* и *ѡддѡрје*; *ѡддѡрло* и *ѡддѡрље*; *ѡѡринѡр* / *ѡѡринѡр* и *ѡѡринѡрник* / *ѡѡринѡрник* упућени су на *ѡѡринѡрник*;

2) Уз екавско-ијекавске двострукости, глаголи *ѡддѡреватиѡ* (*се*) и *ѡддѡрејаватиѡ* (*се*), као и *ѡѡѡреватиѡ* / *ѡѡѡрејаватиѡ*, такође су се нашли у оквиру исте одреднице и сви су одређени као ‘несвр. према *ѡддѡрејатиѡ* (*се*), *ѡѡѡрејатиѡ*’: *ѡддѡреватиѡ* (*се*) — *ѡддѡрѡвѡм* (*се*) / *ѡддѡријеватиѡ* (*се*) — *ѡддѡријевѡм* (*се*) — *ѡддѡрејаватиѡ* (*се*) — *ѡддѡрѡвѡм* (*се*), *ѡддѡријаватиѡ* (*се*) — *ѡддѡријавѡм* (*се*); с друге стране, облици *заѡреватиѡ* (*се*) / *заѡријеватиѡ* (*се*) и *заѡрејаватиѡ* / *заѡријаватиѡ* дати су као посебне одреднице и упућени на *заѡрејатиѡ* / *заѡријатиѡ*.

3) Екавско-јѡкавске двострукости типа *медвед* / *медвјед*, *медведица* / *медвједица*, *медведиѡ* / *медвједиѡ*, *девојка* / *дјевојка*, *ѡѡратиѡ* / *ѡѡјратиѡ*, *семе* / *сјеме*, *зеница* / *зјеница* и сл. можда су се могле доносити као *медв(ј)ед*, *медв(ј)едица*, *медв(ј)едиѡ*, *д(ј)евојка*, *ѡ(ј)ратиѡ*, *з(ј)еница*, *с(ј)еме*, *см(ј)еран*, уп. напред и *аерос(ј)етѡва*, а удвајали би се само они примери у којима се ијекавски лик разликује од екавскога и каквим другим појединостима: *снѡ* / *снѡјѡ*, *ѡрѡх* / *ѡрѡјѡх*, *ѡѡло* / *ѡѡјѡло*, *лѡј* *лѡја* -о / *лѡјѡј*, *лѡјѡја* -о, *лѡјдѡја* / *лѡјдѡја*, *нѡјоватиѡ* / *нѡјоватиѡ*. Нисам уверен да такав поступак нема недостатака, али верујем да је и он рационалнији од потпуног одвајања ијекавских ликова од екавских (*рѡјѡѡ рѡчѡм* в. *реѡи*, *дед* / *дјед*, *деда* / *дједа*, али

¹¹ Још крајем 18. века у српском језику забележене су и речи *сечѡ*, *ѡра-вѡ*, *срѡѡ*, *сѡѡѡѡ* (Велимир Михајловић, *Посрбице од Орфелина до Вука*, Нови Сад, I, 1982, II, 1984).

само *дедо* / *дједо*, *дје*- [јек.] в. *де*-, *хлеб* в. *хлеб*, *хљейчић* в. *хлейчић*, *сїрије*- в. *сїре*-, *сриједа* в. *среда*, *сїриједа* в. *сїреда*, *сїријека* в. *сїрека*, *насиј*- в. *насеј*-, *насмїј*- в. *насмеј*-.

4) Хипокористици се, такође, представљају неуједначено: *уја* и *ујо* : *ујак* дати су одвојено, а *ујка* и *ујко* нашли су се у једној одредници; тако и *жаца* / *жацо*, *ждера* / *ждеро*, *жгоља* / *жгољо*, *зеља* / *зељо*, *меда* / *медо*, *муша* / *мушо*, али и: *жацо* в. *жаца*, *жгољо* в. *жгоља*, *ждеро* в. *ждера*, *зељо* в. *зеља*, *медо* в. *меда*, *мушо* в. *муша*; *куца* и *куцо*, *йаца* и *йацо* ‘пашеног’, *ћоја* и *ћојо*, *ћоса* и *ћосо*, *меца*¹ / *мецо* и *меца*² дати су у посебним одредницама; *ћора* и *ћоро* нашли су се у истој одредници, али је на њу касније *ћоро* и посебно упућен; уз *кудро* није регистровано *кудра*.

5) У ред техничких недоследности убрајам и статус информација о граматичким карактеристикама којима су одреднице опремљене, пре свега оних које се тичу обележавања главних алтернација, а међу њима издвајам две појединости:

а) Однос између ликова номинатива и генитива, или инфинитива и презента, или разлике у роду заменичко-придевских облика, у примерима типа *адуїи* -*уїи* према *адуїираїи* -*уїираїм*, или *ажур* -*ура* према *ажурираїи* -*урираїм*, или *миран* -*рна*, -*о*, *йакав* -*ква*, -*о*, *саобразиїи* -*дбраїим*, *сазрети* — -*зрим*. У таквим примерима, наиме, „цртица” се може наћи само под условом да замењује још најмање два знака испред себе (рецимо, *рекламираїи* -*амираїм*), а ако то није случај — тада „цртицу” треба искључити и исписати пун облик (дакле: *адуїи* — *адуїи*, *адуїираїи* — *адуїираїм*, *миран* — *мирна*, -*о*, *йакав* — *йаква*, -*о*, *саобразиїи* — *саобраїим*, али *сазрети* — *им* (в. даље); за реч *їетио* -*и*а довољна би могла бити само ознака рода, а за *оделице*, уз ознаку ср. рода, довољно је -*етиа*/*-а*: *оделице*-*етиа* / *оделице*-*а*.

б) Слични односи важе и када су у питању алтернације типа *анайемисаїи* -*ицїем*, *йодїйасаїи* -*ацїем*, или *анализоваїи* -*зуїем*, *анїажоваїи* -*жуїем*, *аїосїоловаїи* -*луїем*, *їазифицираїи* -*фицираїм*, *їалванизоваїи* -*зуїем*, *їаранїоваїи* — *їиуїем*, *їийсоваїи* -*суїем*, *надвисїваїи* -*вїсуїем*, *їовриї(ј)етиїи* -*їиїм*, *симїлификоваїи* -*куїем*, *їодсїриїи* -*сїриїжїем*, *їроїа* -*сїи*, -*їаднїем*, *одїесїи* -*їедїем* ‘појести’, *їодвїрунїи* / *їодвїрїи* — *їодвїрнїем*, *їркнїи* / *їрїи* *їркнїем*, али *їрїцркнїи* / *їрїцрїи* -*їркнїем* и сл. Будући да се ти примери свде на *їисаїи* — *їицїем*, *казаїи* — *каїем*, или *їоїїисаїи* — *їоїїицїем*, *їриказаїи* — *їрикаїем*, или на *їоїїисиваїи* — *їоїїисуїем*, *їриказиваїи* — *їриказуїем*, као алтернативни могу бити означени само ликови *анайемисаїи* — *анайемицїе*-*ем*, *анїажоваїи* — *анїажуїе*-*ем*, *аїосїоловаїи* — *аїосїолуїе*-*ем*, што значи да из

устѡдличити -й̄м свр **1.** *поставиѡи на неки (обично висок) положеј.* **2.** *усадиѡи, учврстиѡи.* □ ~ **се учврстиѡи се, завладаѡи. || несвр **устоличавати (се)** -ичав̄ам (се), **устоличивати (се)** -ичуј̄ем (се); || **устоличење** с *постављање на неки (обично висок) положеј.***

Или:

усредсредити -ѡдср̄ѡд̄им / **усредсријѡдити** -ѡдсријѡд̄им свр. *сабраѡи, обраѡиѡи (сву ѡажњу, све мисли, сву активност) на једну ствар, у једном ѡравицу, концентрисаѡи, усредоѡочииѡи.* □ ~ **се усмериѡи (мисли, ѡажњу) на једну ствар, у једном ѡравицу, концентрисаѡи се, усредоѡочииѡи се.** || несвр. **усредсређивати (се)** -ѡђуј̄ем (се). || **усредсређен / усредсријеђен** -а -о. **1.** трп. прид. **2.** *духовно сређен, ѡрибран.* || **усредсређено / усредсријеђено** прил *ѡрибрано, с концентрацијом, ѡажљиво.* || **усредсређеност / усредсријеђеност** -ости ж. *особина онога који је усредсређен, концентрисаност.* || **усредсређење** с *усредсређеност.*

Тако се могу обликовати све глаголске одреднице и овде их наводим десетак према ономе како су дате у речнику и указујем на могућност њиховог свођења на ону иза које се могу распоредити и све друге које су на њу и иначе упућене или из ње изведене:

набѡрати набѡр̄а[м]; || **набѡр̄ан** -а -о; || **набѡр̄анѡст** -ости с; **набрѡкнути / набрѡћи** набрѡкнѡ[м]; || **набрѡкао** -ѡкла -о; || **набрѡкнѡт** -а -о; || **набрѡклѡст / набрѡклѡст** -ости с; || **набрѡкнѡтѡст** -ости с;

нагњѡчити нагњѡч̄им; || **нагњѡчење** с; || **нагњѡченѡст** -ости; **надвисити** надвис̄им; || **надвисивати** -исуј̄ем; || **надвишавати** -ишав̄ам;

надвл̄адати надвл̄ад̄ам; || **надвлађивати** -ађуј̄ем; **надимати (се)** надим̄ам (се); || **надути (се)** надм̄ем (се); **надувати** надв̄ам; || **надувавати** -ув̄ам; || **надув̄ан** -а -о; || **надувенко** с; || **надувено** прил.; || **надувенѡст** -ости;

најѡдрати -а[м]; || **најѡдрао** -ала -о / **најѡдрао** -ала -о; **пѡлазити** -й̄м; || **пѡлазак** -ска; || **пѡлазиште** с; || **пѡлазни** -а -ѡ; || **пѡлазник** м; || **пѡлазница** ж; || **пѡлажење** гл. им.; || **пѡлажајник** м; || **пѡлож̄ајник** м;

см̄ирити см̄ир̄им; || **см̄иривати** см̄ируј̄ем; || **см̄ирен** -а -о; || **см̄ирено** прил.; || **см̄иренѡст** -ости; || **см̄ирење** с.

Као добар пример за такав поступак могао би нам послужити и низ одредница груписан око именице *ѡрсѡи* (којих се у речнику нашло чак 25), а ја мислим да се оне могу сврстати у три језгра, тј. свести на три одреднице:

1) **прст** (|| **прстаѡт** -а -о, || **прстаѡто** прил, || **прстат** -а -о, || **прстаѡц** -аца, || **прстаѡш** -аша, || **прстетина** аугм, || **прстић** дем, || **прстни** -а -о, || **прстохват**),

2) прстен (|| прстенак; || прстенаст; || прстеник; || прстењак; || прстенче; || прстенчић, || прстење) и

3) прстеновати (|| прстеновање, || прстенски, || прстенција), а покоја би се могла и испустити (прставац, прстенаш зоол., прстенка бот.).

Добра прилика за озбиљну лексичку селекцију пропуштена је и у фрагменту окупљеном око основе *йс(ей)*:- у њему се нашло 16 одредница, али се њихова главнина могла испустити (|| **пса̀р** пса̀ра м. в. || **псетар**; || **пса̀ра** ж *мрежа за ловљење морских йаса*; || **псарница**; || **псетарна** ж; || **псетарница** ж *кућица за йсе, шйенара*, || **псетење** с || **псетиње** с *зб. им. од йсешо*, || **псетиште** с *ауџм. и йеј. од йсешо*, || **псећевина** *йасји измеј*), а друге би се „окупиле” око **псето** с: || **псетад** -и *зб. им. 1. младунче йса; млад йас.¹² 2. лоца, рђава особа.* || **псетанце** с || **псеташце** -ета и -а с *дем. и хий. од йсешо*. || **псетарина** ж *йорез који се йлаћа на држање йаса*. || **псетолик** -а -о *сличан йсу, налик на йса*: псетолики мајмуни. || **псећй** -ӑ -ӗ. || **псећи** прил.

Све наведене појединости омогућују нам да неке од њих и конкретније уопштимо, пре свих ону која се тиче структуре „обједињене одреднице”. А у вези с тим сматрам да се код деклинираних речи, на пример, као одреднице могу искључити сви облици збирних именица и све суплетивне формације као и сви деминутиви / хипокористици и аугментативи / пејоративи (а понекад и други изведени ликови) и све њих треба везати уз одредницу на коју се односе:

паче -ета с ||; *зб. им. пачад* -и; || *супл. пачићи*; || **пачји** -а -е;

јаре -ета с ||; *зб. им. јарад* и; || *супл. јарићи*; || **јарећи** -а -е;

мече -ета с; || *зб. им. мечад* -и; || *супл. мечић(и)*;

ујак м; || *хип. уја / ујо // ујка / ујко*;

медв(ј)ед м; || *дем. медв(ј)едић* м; || **медв(ј)еђи** -а -е; || *хип.*

меда / медо // меца / мецо;

пашеног м || *хип паша / пашо*;

мутав -а -о; || **мутавост** -ости с; || *хип. мута / мудо*;

ћорав -а -о; || *хип. ћора / ћоро*.

Око глаголске одреднице такође ће се окупити више појединачних облика који су у речнику посебно представљени, међу њима то би могли бити глаг. именице и попридевљени глаголски придеви и прилози, а можда и још покоја девербативна

¹² Зб. им. *йсејад* неуверљив је кандидат за улазак у лексички репертоар стандардног језика ако је и тачно значење ‘младунче пса; млад пас’ будући да му се као конкуренти појављују две много „стандардније” речи — *йащчад* (: пашче) и *шйенад* (: штене) и њих овде треба забележити као много регуларније од њихових „суплетивних парњака” *йащчићи / йащчићи* и *шйенићи*.

формација. Примери су наведени на претходним страницама (посебно стр. 987—989), а овде помињем, рецимо, гл. **п̀лази-ти** -им и могућност да се уз њега појави дуга серија следећих изведеница: || **п̀лазак** -ска; || **п̀лазиште** с; || **п̀лазни̑** -ā -ō; || **п̀лазни̑к** м; || **п̀лазница** ж; || **полазнички** -а -о; || **полазност** -ости с; || **полажѣње** гл. им.; || **п̀лажајник** м; || **п̀ложјајник** м.¹³

Може изгледати да ће свођење великог броја појединачних одредница на ону основну („носећу”) понекад бити проблематично, али мислим да је и то рационалније од њиховог уситњавања. Ако се, наиме, у типовима примера наведеним у претходном пасусу издвоје они за које рекосмо да се морају наћи у оквиру „носеће” одреднице, остаће да се утврди по којим ће се критеријима онима осталим одредити самосталан „одреднички статус”, какав би у низу који смо последњи поменули имали само *полазак*, *полазник*, *полазница*. Упоредимо ли, пак, с њима и неке друге низове одредница (нпр: *држава* — *државни* — *државник* — *државница* — *државнички*, *йушник* — *йушница* — *йушнички*, *хиџјена* — *хиџјеничар* — *хиџјеничарка* — *хиџјенски*; *слан слана* -о — *сланик* / *сланица* — *слан(к)аст̑* — *сланост̑* / *сланоћа* и сл.), показаће се да се основној одредници може прикључити придевска изведеница (*државни*, *хиџјенски*, *йушнички*) и њени даљи деривати (*државник* — *државница*, *йушник* — *йушница*, *хиџјеничар* — *хиџјеничарка*), а на крају и апстрактне именице са суфиксима -*ост̑* / -*оћа* (*сланост̑*, *сланоћа*). Осим технички „сређенијег” речничког текста, мислим да се предност таквог поступка огледа и у уклањању оне техничке појединости коју доноси укрштање различитих лексичких основа, таквих као што су у нашем случају, рецимо, *држава* и *државина* или *слан*, *слана* ж и *сланина*.¹⁴

¹³ На ликове *полажајник* и *положајник* треба овде гледати као на дијалекатске творбене формације и оне се у књижевном тексту (па, дакле, и у књижевном језику) могу регуларно појавити, али се у њиховом значењу стандардним може сматрати једино *полазник*.

¹⁴ О предностима „окупљања” исцепканих лексичких појединости око једне доминантне лексичке основе могу добро сведочити и наше базе *ис(еи̑)*- и *ирс̑* које смо горе поменули. Како смо видели, од 16 одредница у оквиру прве базе могла се испустити макар њихова половина, а оне остале нашле би се око одреднице *исеи̑*- док би се 25 одредница с основном *ирс̑* свело на три: *ирс̑*, *ирс̑ен* и *ирс̑еновати̑* (уз неколико оних које би се могле такође испустити из речника). А у вези с тим занимљивим ми се чини и један „поглед преко ограде”: у репрезентативном речнику руског језика нашле су се само одреднице *перст* и *перстень* (С. И. Ожегов — Н. Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*. Москва [РАН], 1999). И тај речник још је у понекој појединости занимљив за упоређивање с нашим једнотомником: у њему се нашло 80.000 речи и фразеолошких израза на око 900 стр. много мањег формата и скоро проструко мање „месе” од овога који се пред нама налази — при чему

Значења. С обзиром на то да сам се у досадашњем прегледу највише бавио разматрањима лексичког репертоара представљеног у речнику и начина на који је то учињено, оставио сам по страни врло комплексан проблем одређивања значења (то би могао бити предмет посебног разматрања), а овде ћу се задовољити освртом тек на покоју такву појединост. Већ лети-мичан преглед неких многозначн(и)јих одредница показује да је „селекција значења” много сложенија од оне лексичке, али се и у томе могу уочити неке занимљивије појединости: код речи *ваџра* (9), *вода* (5), *глава* (10), *глас* (8), *дебео* (10), *шући* (11) број значења (дат иза сваке речи) исти је и у шестотомнику и у једнотомнику, али је у овом другом тај број, понекад знатно, редуциран: *белеџ* (6:12), *белешка* (3:8), *џанак* (4:9), *џе-жак* (10:26), *бесан* и *ухвајџији* (5:7), *џрло* (7:8); с друге стране, понекад се у једнотомнику срећемо и са више значења него што их је забележено у шестотомнику: *баџији* (10:9), *висок* (10:8), *висина* (9:8), *кључ* (12:11), *везаји* (14:11), *даји* (20:17), *имаји* (12:8). Нисам пажљивије пратио колико је међу тим значењима дато „значењских нијанси” (обележених словима), али високи бројеви и значења и њихових „нијанси” намећу и питање: да ли се све то мора сматрати „стандардним” или се макар понешто из тога мноштва може препустити „књижевном језику”? Кад тако говорим, имам на уму недоумицу да ли се, рецимо, последња три значења у спојевима с придевом *дебео* (8. ‘дебело море, љоле’, 9. ‘дебео глас’, 10. ‘дебели *џријаџељи*’) или 5. значење речи *вода* ‘мокраћа, урин’ могу сматрати стандардним без обзира на то што се са таквим значењима можемо срести и у књижевним текстовима (а да о дијалектима не говоримо). Ја на то питање немам одговор, али га постављам зато што знам да ће се наћи они који ће одговор знати.

Тим својим недоумицама додајем овде и још покоју:

Реч **буљук** дефинисана је као *исџи*. и одређена двама значењима: **1.** ‘јединица турске војске’; **2.а.** ‘мноштво, гомила (људи)’; **б.** ‘стадо, крдо, чопор’. Не могу процењивати да ли је ту одредницу требало испустити, али ако се већ наша у речнику, мислим да је поредак значења требало потпуно обрнути: **1. а.** ‘стадо, крдо, чопор’; **б** ‘мноштво, гомила (људи — при чему то значење тада није нимало ласкаво)’ и тек као **2. исџи**. ‘јединица турске војске’. Моју недоумицу о статусу те речи појачава и чињеница да се уз њу нашао дем. **буључић** / **буљџић**,

он има само 5.000 речи више од руског (а да су из њега испуштене све оне одреднице за које мислим да су се могле испустити — могло их је бити и знатно мање).

обележјима тај други систем много је ближи прозодијским приликама у другим балканским језицима (и отуда се може говорити о његовој „балканизацији”¹⁶), али његово стално прожимање и укрштање са западним типом довело је до тога да се на комуникационој равни ни у ком случају не може говорити о њиховој конкурентности. У том смислу, дакле, на примере које наводимо може се гледати само као на ситан детаљ у процесима преуређења вуковскога акценатског система. Мислим да једнотомник није био добар избор за назначивање несагласности с акценатским моделом који је у њему, иначе, доследно примењен.¹⁷

*

На крају — к новом почетку. После онога великог Вуковог почетног међаша, појава једнотомног речника српског језика представља најзначајнији догађај у српској лексикографији. И мора се признати да су Срби на тај догађај предуго чекали, таква им била историјска судбина, али за њихов језик то, изгледа, није имало ни великога значаја ни крупних последица: он се развијао по сили своје унутрашње енергије, његови најистакнутији носиоци увек су се опредељивали да му служе и да их води, а на њему се ломили само они који су покушавали да га сапну и да га дисциплинују. Њега су, наиме, много пута покуша(ва)ли да построје по неким туђим правилима, али се вазда показ(ив)ало да је он прављен по мери Филипових гусала и да никад није умео да уђе у песму ни Тренкових пандура ни Сафветбегових сејмена, а сва је прилика да ће и Милови перјаници гусле брзо заменити неким новим диплома и дудуцима. И кад се, коначно, постројио по свом природном поретку, онима који су му у томе „помогли” остаје лакши део посла: да прочисте појединости које његовом сјају не доприносе и да избрусе оне по којима ће он још јаче синутити.

А оним што су досад учинили његови су се „помагачи”, на најлепши начин, уписали и у историју српске лексикографије и у историју српске културе.

Нови Сад, 22. јануар 2009

¹⁶ Милорад Радовановић посматра те појаве (као и многе друге у савременом стандардном српском језику) и из „европске перспективе”. Уп. његову скицу за расправу *Између „балканизације” и „европеизације”*, у књ. *Сјиси из контекстуалне лингвистике*, Нови Сад, 1997, 57—61.

¹⁷ Ти ће се послови, ако им се икада приступи, морати решавати у оквиру другог великог задатка науке о српском језику — припреме српског акценатског речника.

КЊИЖЕВНЕ НАГРАДЕ*

САВА БАБИЋ

КАКО ПРИСТУПИТИ ГЕНИЈУ

1.

Колико год изгледао нормалан у свакодневном животу, геније ипак лебди у високим сферама које је тешко разумети. Он је генијалност добио и покушава да је оствари за друге. Он има божје прерогативе, творац је, бар микротеос. Али није лако, као што би се могло помислити, носити, а поготово изнети генијалност. Када ли је она од Бога, а када од демона? Питање није нимало безазлено.

Треба живети међу другим људима, а заправо не бити међу њима, него негде другде. Незамисливо је да на блиском простору и у међусобном додиру живи више генија. Око генија је простор пуст, само постоји он и његова опседнутост стварањем.

Али када Јован Дучић у делу *Гроф Сава Владиславић* помиње два великана, као да смо се примакли решењу. Наиме, генијални Руђер Бошковић је пореклом из близине Требиња, где му је живео деда Бошко Покрајчић пре пресељења у Дубровник. А и преци Николе Тесле „пореклом су од Билеће у Херцеговини”; „Њихово село у ваздушној линији је блиско селу Бошка Покрајчића код Требиња, на неколико километара у растојању једно од другог”. Па да, сасвим разумљиво: два генија потичу из истог поднебља, ништа природније, све је јасно.

Чак постоји добра фотографија: Тесла са књигом Руђера Бошковића *Theoria Philoshophiae Naturalis* испред спиралног висикофреквентног трансформатора, лабораторије у Њујорку.

* Поводом НИН-ове награде која је додељена Владимиру Пишталу за роман *Тесла, јорџијеш међу маскама* („Агора”, Зрењанин 2008).

Наивна варка, ништа није јасно, ништа није тиме објашњено. Само један од покушаја да рационално сазнамо како настаје геније, иако знамо да се тај сложени комплекс не може рационално протумачити.

2.

Наш проблем приступу Николи Тесли јесте што је он био електротехничар, физичар, заправо из-УМ-итељ, практичар, и онда очекујемо да само људи из те струке, који разумеју шта је он подарио човечанству, могу да схвате и објасне његову изузетну делатност, као и како би изгледало савремено човечанство без његових проналазака. Сви остали, нестручни, требало би да узмакну. Али је Тесла толико провокативна и необјашњива личност да с разлогом привлачи и друге људе који покушавају да домаше и објасне његову изузетну личност.

Тесла се одиста ослањао на ум, „експериментисао” више у глави него у лабораторији, али какав је његов приступ целокупном свету? Био је свестан своје велике мисије, човечанству треба помоћи, усрећити га; боље би било рећи да је имао послање. Човек послања, пак, не долази сам до врхунаца, њему су и дата просветљења која он с разлогом користи. Питање је: да ли се може одредити тренутак Теслиног просветљења, почетни трен његовог послања?

Очито је да је откровење дато само веома малом броју изузетних духова, а да је просветљење она веза која се остварује код веома осетљивих и, можда, само на тренутак. Има таквих људи, чак не мали број, само што они најчешће о томе не говоре: то је терет који треба изнети и није лагодно живети с том даташћу. А Тесла?

Сви аутобиографски записи, биографије, научне студије, романи, филмови... трагају за исходиштем, покушавају да дефинишу трен просветљења. Та тачка је најпре смрт Николиног старијег брата који је био љубимац целе породице, затим Николина болест и оздрављење када му је отац дозволио да се не припрема за свештеника, потом његов прекид студија у Грацу и одавање „пороцима”, па болест преосетљивости у Будимпешти после које је нацртао свој први велики изум, период живота у Америци када је готово пропао у сиромаштву, пожар и пропаст његове лабораторије...

Сви ови догађаји, сваки понаособ, могли би бити исходиште, али се тешко одредити, поготово ако се траже и докази. Који ли је?

3.

Романсијер Владимир Пишталo, у делу *Тесла, њорџреџ међу маскама*, морао је бити у сличним дилемама, као и сваки

истраживач Теслиног живота и његових изума. Али се Пишталло не опредељује, он све елементе ставља у равноправан однос, самом читаоцу као да оставља, ако баш хоће, да се он опредељује. Романсијерски поступак када је и читалац увучен у дело као планирани судеолик, истина изван самог романа. Аутор чак неће да се определи ни када је у питању узрок смрти Теслиног брата, иако је та смрт у овом роману мора која прати Теслу током целог живота.

Да ли је Пишталов роман биографски или није? И јесте и није. Аутор своје дело заснива на елементима живота Тесле, прати ту грађу од самог почетка па до смрти великог изумитеља. Значи да се успоставља биографски лук, да се живот романсира. Али коришћење биографске грађе је у толикој мери креативно да не можемо да говоримо о романсирању, већ о роману чија је најважнија потка Теслин живот. Можда добри познаваоци Тесле и неће увек да се сложе с Пишталом што се појединости тиче, али ми, остали читаоци, само видимо убедљивост романсијера, и то нам је довољно. Роман није биографија, роман је остварено дело, чак може бити у доброј мери и независно од дотичне биографије.

За Пиштала је Тесла толико сложен да се не усуђује да га поједностави, достојан поштовања је његов покушај да обухвати целину, укупност, али се онда суочава с немогућношћу. Аутор спретно користи понављања мотива, реплика, идеја, као истински романсијер, мада је то такође једна врста упрошћавања коју ће читалац и разумети и лепо примити. Па откуд онда недоумице: пред нама је добар роман, и уместо да говоримо о самом делу и његовим вредностима, ми тражимо и оно изван ауторовог остварења?

4.

Роман који описује живот неког јунака од његовог рођења па до смрти, уобичајени је поступак који се данас већ ретко примењује. Не само књижевност, него и филм, па и тривијална литература толико су нас навикли да се тражи исходиште којим се избегава праволинијска фабула. Свеједно да ли се полази од смрти главног јунака па се његов живот листа уназад, или се одабере неки пресудни моменат који онда служи за повод, али и најважнији и судбински прелом, објашњење суштинске неке личности. Опробан рецепт који већ истински писци не користе у наше доба, већ само примењена књижевност.

Данило Киш је тврдио, с нешто неизбежне ироније, да се најбоља и најкраћа биографија налази на надгробном споменику: име, презиме, година рођења и смрти. Доследно прихватање те тврдње искључивало би потребу човека да прича, да

објашњава и завирује у друге животе, искључивало би добар део уметности, па и романе, било да се заснивају на истинским биографијама или само на фиктивним. А књижевност 18. и 19. века препуна је великих романа који се управо заснивају на животима од рођења па до смрти, аутори покушавају да успоставе паралелу са стварним животима, чији се само завршеци налазе на надгробној плочи.

Али не треба сметнути с ума да је пре тих дела такође писана књижевност у чијем центру интересовања су били нарочити људи чије је подвиге и живот требало разумети и приказати. Житија светаца најчешће трагају за тренутком преображаја, за контактом с Богом, потом описују њихова дела, страдања и чуда. Често и не постоји друго материјално дело које су они остварили, довољно је ако су својим примером изменили животе других људи изводећи их на прави пут. (Рационална аргументација овде нема смисла, чак је и глупа, као и у односу према светим књигама: не може се доказивати ни позитивно, ни негативно.) Посматрано овако као да се суштина објашњења онога за чиме се трага и није много изменила: све што измиче — привлачи, све што је необјашњиво — неодољиво се намеће и непрекидно изазива човекове моћи како би се он примакао што више загонетном.

5.

Однос може бити исти и према једном животу, као и према оствареним делима (живот је такође дело, само што није уметничко остварење), уметничким, изумитељским. Кључно место, исходште увек је сам зачетак, свест о нечем; тренутак када је неко сагледао укупност света и своје место у њему.

Долазимо до појма имагинације, једине праве слободе човека. Имагинацијом човек реализује свој животни план пројектујући своју визију коју ће следити (Ј. Беме, Б. Хамваш). Животни план је заснован на одлуци и намери човека и не зависи од његовог образовања и талента, зато га може остварити сваки човек. Занимљиво је трагање за животним планом и имагинацијом сваког човека, али је свакако најпривлачније код остварених стваралаца, изумитеља.

Ако овако посматрамо Теслин живот готово са сигурношћу можемо видети визију коју следи као животни план. Креативна имагинација досеже свој врхунац у оној преосетљивости као болести која га је мучила и из које је испливао и остварио први велики изум. Тај тренутак треба запазити и покушати видети докле траје то просветљење којим је обухваћена целина, укупност света. Могло би се тврдити да је интензитет тога сазнања жив и да тиња све до пожара који је уништио његову лабораторију. Тај догађај га није преобразио, изменио,

он је и даље наставио истим путем. Само се поставља питање да ли би тако, чак и да је материјално могао да реализује своје пројекте, успео да и даље креира своју имагинацију или је она била исцрпљена, просветљење је трајало и ископнило.

Као да је Тесла негде начинио грешку, где ли? Није му због тога било дато да реализује даље своје велике пројекте, да ли због тога што су били опасност за човека и човечанство? Или човечанство још није било спремно за примену таквих изума?

Неко коме је дато просветљење и послање морао би да схвати уништење лабораторије на другачији начин; Тесла је, познато је, био манијакално посвећен својој чистоћи, као што је страховао од зараза и болести; био је убеђен да ће живети веома дуго, више него што је најдужи људски век, да ће стићи да реализује своје крупне замисли. Да ли би се смело рећи да је то неважна ситница за онога ко је одабран и просветљен, да ли би се могло закључити да је ишчилела велика способност за реализацију? Наравно, све су то хипотетичка питања на која нема одговора.

6.

У Пишталовом роману има једно место где Тесла каже: „Идеје не долазе кад радиш за новац. А надиру као Нијагара кад сам слободан.”

Били смо сведоци једног феномена, Рускиња Цуна је својим несумњивим натприродним способностима помагала људима, од најобичнијих људских невоља па до најсложенијих. Можемо о њој мислити и овако и онако, али је најважније да је она заиста помагала људима и није наплаћивала своје услуге, јер јој је својство било дато па га је она предавала другима; чим је почела да наплаћује своје услуге, истањила се, замрла и угасила њена способност.

Не шепта само свако поређење, слично је и са сваком аналогijом.

Колико год нам данас чудно изгледа мисао верујућег: „Приближавање Богу истовремено је и примицање демону”, није у питању blasfemiја, него истинско двојство у човеку који истовремено носи и добро и зло, и што се више примиче најузвишенијем добру, у њему расте и највеће зло. И једно и друго треба издржати, а очито је да то није лако.

Загонетки је превише, само се роје питања, одговора ниоткуда.

7.

Иста ова питања која смо поменули у вези с Теслом, можемо, као што смо нагласили, поставити сваком човеку, али

пре свега ствараоцу, онеме који успева да креира вредности. И заиста бисмо се могли упитати: када се имагинација, визија јавила Владимиру Пишталоу? Истина, Пиштало нема завршено дело, нисам разговарао с њим и питао га о томе (ко зна да ли би ми и рекао нешто, код многих је цео овај сегмент несвестан), не знам и не смем тиме да се бавим, али сам истински радознао и волео бих нешто од тога да сазнам. Јер сваки човек током живота има светле тренутке (додир анђела), само ако то и примети и после тога измени суштину свога живота и одбаци маргинално — духовни добитак је увек крупан, и за личност и за човечанство.

8.

Као да је било речи о другим стварима а не о Пишталовом роману. О оствареном делу је реч. Дело које покреће толика питања, аутор који се храбро упути у том смеру, вероватно свесно открива своју велику тему и покушава да је реализује. С успехом. Али предмет не може исцрпети, као што истинска уметност никада не исцрпљује до дна, оставља могућности које ће доћи у новим покушајима, новим идејама, новом изразу и новим крупним питањима.

И да не би било забуне: читалац има у рукама питак роман; једноставно га треба читати и, коме се хоће, размишљати о њему. Пиштало трага за истином и поезијом, било за којом од њих да крене, увек ће стићи и до оне друге, јер се оне и не могу истински раздвајати. Као и сваки прави стваралац, и романсијер Пиштало је песник. Види се то дуж целог романа по томе како се служи језиком, иако је он и овде функционалан и примерен прози, како је нашао тон и израз, а изразито у оном делу романа (прва трећина под насловом *Младост*) који је понајвише везан за село и родни крај, за исходиште, пупак Теслиног живота. Понекада се поједина поглавља приближавају лирици у прози, која неће пресахнути ни у преосталим деловима романа. Иако је Тесла становник света, космоса, он се суверено креће свуда, мисли и показује Пиштало, он је ипак понајвише везан за упијено природно смењивање годишњих доба родног поднебља. Равнотежа у њему постоји и заправо се никада неће ни пореметити, ни на помолу нема лудила, једне од крупних ознака века у којем су деловали велики умови.

„Ко поезију не осећа, већ је изгубио душу” — рече ономад старији глас некеме у тролејбусу, човека нисам могао да видим, као да је то био одговор на блесак смакнуте троле.

ЉУДСКО НАЛИЧЈЕ ВЕЛИКОГ УМА

Иако нема разлога да верујемо ни да ће овогодишња НИН-ова награда проћи без супротстављања ставова у стручној јавности, остаје чињеница да аутори и дела која су се наша у најужем избору за најбољи роман написан на српском језику у 2008. години сасвим сигурно не дају повода за ма какво радикално оспоравање. Јер, прошлогодишња романескна продукција дала је могућност жирију да направи готово геометријски тачан пресек најпродуктивнијег дела српске романескне сцене, и то како тематски, тако и ауторски. Чак му је и генерацијска равномерност ишла на руку: ту су били писци који су у пуном напону стваралачких моћи — Владислав Бајац, Радослав Петковић и Светислав Басара; затим ту су била и два представника млађе средње генерације — Владимир Пишталo и Александар Гаталица; а најзад у најужем избору наша су се и два, по списатељском стажу, млађа аутора — Владимир Кеџмановић и Лаура Барна. Теме којима су се ови романописци бавили, као и њихове приповедачке стратегије представљају добар показатељ основних кретања и стваралачких потенцијала савремене српске прозе, коју, бар према овом избору, још увек пресудно карактерише интересовање за историјске теме и личности из даље и ближе прошлости, али и приповедачка инвентивност у њиховом третману.

Одлука жирија је то и потврдила, јер је и овогодишњи добитник награде, приповедач и романијер Владимир Пишталo, свој роман *Тесла, ѿрипрет међу маскама* везао за једну велику историсјку личност из наше националне, али и светске историје, што је роману дало изузетну тематску и мотивску ширину. Овом књигом аутор је створио сасвим лирски импресивну, интимну слику живота и карактера Николе Тесле, фрагментарно сложену и неомеђену строгом фактографијом и безусловном покоравању жанровским захтевима биографског романа, али управо због свега тога врло уверљиву слику која Теслу представља као човека од крви и меса, али и човека који је током свог земаљског века прешао пут од хомеровског гуслања до летења на плавом зраку енергије.

Заправо, као што је и Исидора Секулић, пре више од педесет година, написала књигу дубоке оданости Његошу, тако је и сада Владимир Пишталo написао роман дубоке оданости Николи Тесли. А као и већина романа који су фокусирани на

велику личност или догађај и Пишталов роман посвећен великој историјској личности већ је по себи био суочен са неколико тешких задатака: да ли се одредити за мит или демистификацију, за скоковитост и асоцијативност или биографску хронологију у приповедању? Владимир Пиштало је и пре овог романа и пре НИН-ове награде био значајан прозаиста и због тога му није био потребан лик Николе Тесле да би на литерарном експерименту у вези са њим учинио своје име још значајнијим, па се зато одлучио за еклектички приступ и задржао оно најбоље што су могући приступи нудили. Роман је хронолошки поделио на три целине: *Младосћ*, *Америка* и *Нови век*. Истовремено, од приповедања о раној младости у Лици, па све до предсмртних сати у Њујорку, Пишталов Тесла приказиван је и као геније и као ексцентрик, и као научник и као уметник; као ирационалан, етеричан ум, али и као несистематичан истраживач, хазардерска природа и коцкању склон човек. А изнад свега Пишталов Тесла је право чедо и симбол свога времена — откривалац дотада невиђеног, али и циркуски забављач маса, који је заједно са Едисоном, а потом и против њега, учинио да наш свет изгледа умногоне онако као изгледа сада.

С друге стране, игра је представљена као битна црта Теслине личности, који је у истом тренутку маштар и мађионичар, човек који у свом животном веку прелази пут од ствараоца електромотора са неизменичном струјом и прве хидроцентрале на Земљи, до индиректног ствараоца сижеа за стрипове. Управо због тога Тесла у Пишталовој визури постаје истински синоним модерног, електричног доба. Такође, он је лик који у роману кроз своје социјалне контакте боље него ма који други савремени српски роман пружа слику америчког друштва с краја 19. и прве половине 20. века, и то од најнижих слојева, па до тадашњих апсолутних финансијских господара овог континента и безмало света у целини. Само једном мотивском целином, Пиштало успева да симболички оцрта читав тај свет: Теслином вожњом кочијама од радничког предграђа до центра Њујорка и назад, затвара се круг од шаторских насеобина у којима као у кутијама шибица живе читаве породице, чији очеви раде за двадесетак центи дневно најтеже могуће послове, до виле Џ. П. Моргана у чије дебеле тепихе стопала посетилаца упадају до чланака. Али Пиштало из такве констелације није отворено извлачио ма какве друштвено усмерене асоцијације, већ је читаоцу препустио да кроз ту слику и многобројне брижљиво уткане исељеничке микроновеле сам дописује целовиту слику Теслиног времена у којем је Америка пролазила кроз велике ломове, светске ратове, до тада невиђена техничка откри-

ћа, али и монструозну ерозију сваке врсте морала, што је скупа роману дало ненаметљиву али уочљиву социјалну димензију.

Такође, Пишталов Тесла је избегао и замке грубе националне интериоризације, јер је природа талента овог проналазача несумњиво била таква да је превазилазила ма какав оквир, поготово оквир крви, језика и вере. (Упечатљиво описан и више пута понављан сукоб са оцем око тога чиме Никола треба да се бави најбоље сведочи о томе.) Заправо, онако како је дат у роману, Тесла се није сналазио лако у бескрајним лавиринтима међуљудских односа, тако да је у многим ситуацијама остајао недокучива тајна и за друге, али и за самога себе, те је недвосмислено да је због тога и у правом животу у мери у којој је био „неподесан” за пословне и банкарске активности, био исто тако „неподесан” и за ма какву дневнополитичку манипулацију. Наравно, све ово није по себи Теслина ни врлина ни мана, јер како нас Пишталов приповедач на много места обавештава, Тесла никада није прекидао ментални контакт са завичајем нити се њега и људи својега рода икада одерекао на ма који начин, али — и то је важно истаћи — фокус његових приватних и професионалних интересовања (који су се слили у исту реку) био је врло, врло далеко од готово свега што су његови савременици и потомци на Балкану желели. То не значи да је Тесла приказан као хладно и обезљуђено створење генијалног ума. Напротив, у Пишталовој визири Николи Тесли ништа људско није било страно (осим, можда, физичког контакта са женама), ни коцка, ни пиће, ни велики рад, ни летаргија, ни туга, ни гордост. Напросто све људске особине присутне су код Пишталовог Тесле, само су, како то већ бива са великим личностима, те особине код њих многоструко увећане. И због тога овај Никола Тесла делује врло уверљиво и стварно и нимало папирнато. У култури и литератури која је толико оптерећена *хоризонтом очекивања*, а који је готово хипостазиран када је реч о великанима из националног пантеона (сетимо се само „случаја” са позоришном представом о светом Сави или најновије полемике око филма „Свети Георгија убија аждаху”), овакав приступ, ма колико био логичан и саморазумљив сам по себи, још увек представља извесну новину, а у сваком случају јесте право освежење у области биографског или историјског романа код нас. И у том смислу је Пишталово остварење додатно значајно, а оно по чему његов Тесла многоструко надраста своје окружење и своје време, јесте његов генијални ум. И то не хладни, прорачунати, до крајности рационализован ум налик машини, већ ум генијалног човека који након јалових покушаја, често на рубу између живота и

смрти, у тренутку гототво мистичног просветљења успева да у једну тачку споји све оно о чему је годинама учио и размишљао и тако долази до решења. И ако је по ма чему овај романескни Тесла *наци* и *овдашњи*, онда је највероватније то највише по тој стихијности и емоционалности у свом истраживачком и откривалачком раду.

Владимир Пиштало је прешао пут од језичке и дескриптивне згуснутости својих раних прича, па до биографског романа у којем нарација тече хронолошким током, фокусирана на главни лик, значајну историјску личност. *Александријски* приповедач с почетка осамдесетих година прошлог века, под теретом ратне и поратне реалности која је потом уследила и на коју није могао да остане имун, постепено се преобразио у дистанцираног приповедача који је догађаје о којима пише у свом најновијем роману *Тесла, њоршретџ међу маскама* ваљано одабрао, налазећи прави однос између њих, тако да се складно у тексту смењују Лика, Будимпешта, Беч, Париз и Америка, знаци и незнани људи, чињенице и фантастички и онирички искораци, размишљање о исконским силама природе и сопственим демонима, луцидни коментари и опсервације. Читави људски животи и читави светови стали су у роман Владимира Пиштала и никоме од њих у тој кући није тесно, што је сасвим довољно да једна књига на сваки начин буде велика. И због онога о коме је написана и због онога ко ју је написао.

ВЛАДИМИР ПИШТАЛО

ДУХОВИ ГРАДОВА: АМСТЕРДАМ

Када су ратови 1990-их срушили кућу од карата у којој смо живели, пријатељи се разбежали по свету, и много их је завршило у Амстердаму. Често сам их посећивао средином деведесетих. Иза четврти црвених фењера, порнографије и марихуане открио сам буржоаски град у коме се угодно живи. Заволео сам архитектуру Амстердама, кафеа са даскама које се рибају и једноставност у облачењу. Допале су ми се дугоноге жене, модрих очију на бициклима. Још више су ми се допали бицикли. Амстердамци су возили одлично, и то сви: ћелави хомосексуалци у кожним јакнама, председници владе, чиновници, момци са цурама позади, мајке са децом, спортисткиње обучене у црно. Међу свим тим људима, неупадљиво, али упорно, бицикл сам возио и ја. Други су у Амстердам долазили да пуше пупољке марихуане. Ја — да возим бицикл. Седиште тог скромног превозног средства обезбеђивало је идеалну висину за посматрање неба — које ваздан игра по каналима. Са свог седишта сам гледао „прстен мирних вода” око града. Возио сам преко мостова и кроз улице подељене сенком.

Ја пет година нисам био у Амстердаму. Када сам недавно, у зимску зору, изашао из Централне станице, присуствовао сам плавом стварању света. Из магловите ноћи појављивале су се зграде и канали. Указала се купола „Викторија” хотела, са заставом, цркве са леве и торњеви са десне стране. Зоран и ја смо ушли у плави трамвај. Са огромним прозорима, ти нови трамваји подсећали су на лица од самих очију. На сату над „Зерро’s” баром биле су ноте уместо бројева. Други барови су се звали „Аларм”, „Два клавира”, „Double Dutch”. Возили смо се кроз уске улице, крај суринамских и индонезијских ресторана. Прошли смо станицу Марко Поло и изашли на Меркатор Плејну где се увече осветљавало клизалиште, тужно као цир-

кус, и где се продају крофне с јабукама. На Меркаторстрату, усред преварених, прерано процветалих воћки, шетали су персијски типови у кафтанима и ханумице у шаловима. У турској пекари, са суром курана на зиду, купили смо хлеб и овчје кисело млеко.

После доручка сам заспао. Пробудио сам се око три и погледао кроз прозор. Галегови су се вили над Еразмус парком. — Ко би сањао да ће ми галегови бити голубови — рекао је један амстердамски Сарајлија. Пошао сам према центру. Чинило ми се да је мало пре свануло а већ се смркавало.

Згрчене фигуре на стубовима мостова и угловима зграда биле су исклесане у „индонезијском стилу.” Камени човек на једној фасади држао је крокодила као штап. Вепар и вук су се испрсили на хотелу „Nadia”. Металне игуане пузале су по Лајце Плејну. Фантомски бабуни чучали су под кровом сецесијско-јаванске куће на Дамраку. Код паркића на улици Марникс трчао је бронзани виолиниста без лица: само трчећи капут са кутијом за виолину који на поздрав подиже шешир. Рембрантов трг сам затекао окружен светлећим натписима. Плавим: „Bavaria”, жути: „Café Lor”, црвеним: „Amstel”. Морски коњи исцртани зеленим неонем рекламирали су рибарски ресторан. Празни и тужни град под неонском маском и пријатно буржоаско гнездо од цигле — оба су постојала напоредо. Бронзани Рембрант, међу шимширима у мраку, ми је мало изгледао као несрећан случај.

Токијски неон је обасјавао четврт црвених фењера. Курве су стајале у изложима боје вишњеваче. Неке су дозивале пролазнике звуком прстена на стаклу. Неке су биле активне а друге су се досађивале и имао сам утисак да не желе муштерију у овој кишној ноћи. Хтеле су да меланхолично мисле о нечему или да са другарицом причају мобилним телефоном.

Прво сам наклоном поздрављао девојке у излогу. Затим сам наклоном одговарао на наклоне амстердамских зграда. Временом, стубови на којима су зграде направљене су се накривили, тако да зграде изгледају пијане, кокетно искошене или пак као да клањају или плешу. „Зграде су прављене да би биле и зграде и одрази”, писао је тридесетих година Карел Чапек о Амстердаму. „Правили су по два града, један горе, други одсликан у води, у једном живе људи у другом њихове сенке.” Многе од тих кућа носиле су датуме из Њутновог времена. Зграде су често биле троспратне. Имале су три реда прозора од којих би онај централни обично шикнуо увис још један спрат. Тај квадрат који штрчи стари градитељи су обавили белом жбуком и обло га спојили са остатком зграде, онако као што се коса — или осамнаестовековна перика — слива на ра-

мена. Корачајући поред кућа, гледао сам изложбу станова, обасјаних јасним а дискретним лампама. Цигле под мојим ногама биле су сложене као паркет. Сијалице су исцртале обле лукове мостова у ноћи. Присећао сам се како је настајао овај не само лепо него и лепо осветљени град.

У зору седамнаестог века, убрзо након што су основали источноиндијску компанију, Холанђани су изградили три централна амстердамска канала. У истом веку, они су стекли независност од шпанске круне и потиснули Португалце у југоисточној Азији. Једини на свету су трговали са затвореним Јапаном. Афрички дијаманти, индијски батик, новац од шећера и продаје робова хранили су амстердамску берзу. Овде је учио Петар Велики. Овде су амстердамски Адамити голи вршили службу божју у 17. столећу. Улицама где су некад шетали Адамити, те ноћи су журили бициклисти обележени трептећим светлима. И ја сам пожурио да не закасим на вечеру. Кроз мокру станицу су пролазили трамваји на којима је писало „Јава” и „Суринам.” Кад сам се вратио на Меркатор Плејн Турци су седели у жутој светлости својих берберница и причали. Нико се није шишао.

И пријатељи из бивше Југославије су се то вече распричали: О томе у којој мери демократија почива на хипокризији? У којој мери толеранција води у равнодушност? Кад су лале из Персије дошле у Турску (где се по њима звао један период)? Кад су из Турске стигле у Холандију? Пре су се моји пријатељи више идентификовали са Амстердамом. У међувремену, у Холандији је ојачала десница. Десет година нису допринели присности ех-Југословена са градом. — Зашто? — питао сам. Овлашно и компетентно су ми објаснили да: Холандска бирократија по својој крутости и спорости подсећа на бивши Совјетски Савез. Здравство и остали сервиси су лоши. Пријатељства су ритуализована. Разговори су ритуализовани. Сви су у почетку имали неке холандске пријатеље, онда су се ти холандски пријатељи некако изгубили и наши су остали са нажима. И са странцима.

Расположење пријатеља је обојило овај напис. Пре десет година Амстердам ми је изгледао весео, сада ми изгледа тужан. Пред спавање сам читао оца холандског модернизма Мултатулија. Мултатули је писао: „Сви људи су узајамно љубоморни једни на друге, само мртви ником не стоје на путу. Неправедно је ако круг оптужује угао што је шиљат. Искорењивања једне предрасуде вредно је колико стварање десет нових система.”

Сутра је освануло подрумско јутро. Облаци су летели ниско. Студена киша је зарезивала по образу. Странице би се

могле написати о амстердамској киши. Сви ти кажу: Забога, овде се и пикници одржавају по киши — игнориши је! Али и том игнорисању има граница. Како игнорисати мокре ногавице, преплављене трамвајске шине и налете ветра што стресају воду са хотелских тенди. Док су ми руке црвенеле и кочиле се, мислио сам колико су пљускова поднела ове циглене зграде и како Амстердам воли своје ретко сунце.

И онда...

Сунце је синуло. Оном улицом која пролази испод зграде Ријксмузеја пошао сам ка сјају, као кроз канал што одваја живот од смрти. Под готским сводом узбудљива хармоника је за-свирала оргуљашку тему.

Озлатила се ограда од кованог гвожђа. Чиста атлантска светлост — коју су у слике уградили холандски мајстори — обасјала је кровове и облаци су попримили боју пудера. Црвене зграде су се захвално озариле. Зграде су постале руже које се отварају.

— Никад не знаш да ли ће ти грозно јутро подарити овакав дан — прошаптао је пријатељ.

РАДМИЛА ГИКИЋ ПЕТРОВИЋ

О ЕНЕРГИЈИ ОДОЛЕВАЊА

Разговор са Владимиром Пишталом

Владимир Пиштало (1960) један је од најзначајнијих српских прозаиста. Аутор је више књига поетске прозе, међу којима су најпознатије: *Сликовница* (1981), *Манифести* (1986), *Ноћи* (1986), *Крај века* (1990), као и збирки прича: *Вишраж у сећању* (1994), *Приче из целог света* (1997) и романа: *Миленијум у Београду* (2000), (по многим, најупечатљивије фреске деведесетих). Поред ових дела, Пиштало је аутор две необичне литерарно-биографске књиге: *Александриде*, бајковите повести о животу Александра Македонског (1999), новеле *Корџо Малџезе* (1987) и *О чуду* (2002). Објавио је и три Алманаха Београдске мануфактуре снова и Статут Београдске мануфактуре снова.

Рођен је у Сарајеву 1960, а школовао се у Београду. Као већ афирмисан писац и дипломирани првник, иселио се у САД пре десет година. Тамо је магистрирао и докторирао, а на Универзитету у Вустеру (држава Масачусетс) предаје светску и америчку историју.

Најновија књига Владимира Пиштала *Тесла, портрети међу маскама* („Агора”, Зрењанин 2008) завредила је НИН-ову награду за 2008. годину. Она је заправо трилогија чији је први део *Тесла, младост* објављен пре две године. Друга и трећа књига *Америка* и *Нови век* први пут су пред читаоцима.

Радмила Гикић Петровић: *Разговор можемо заочети од Вашеј школовања, ја да се присећемо тих дана цицкајући Вашу изјаву: „У школи, док смо расли, нас су стидљиво много лагали. Лагали су о нашој социјалној историји, нашем месту у свету, нашој култури, о комунизму, џако рећи о свему.”* (Наша Борба, 21. октобар 1997) *Да ли је баш све било лаж?*

Владимир Пицићало: Нису могли *све* да нас слажу, не би успели чак ни да су хтели, по принципу „нико потпуно не погађа а нико потпуно и не промашује”. Али ипак су нас јако много лагали. Не мислим да лажу децу само код нас него свуда. То су разне индоктринације и то се државама исплати. Многи људи никад не открију шта је било погрешно у ономе што су им рекли. Неки открију, ум зна али срце и даље памти оно што су им рекли као деци.

Сви смо ми везани за „велики рам” за оно што нам друштво говори. Да би се одупрли томе потребна је велика енергија, енергија одолевања. Ја мислим да сам још за време комунизма, уз помоћ Мана и Чехова изградио алтернативни морални систем. Кад се велики систем вредности срушио, мој лични није. То је као кад имате генератор у кући, па ако у граду нестане струје а ви и даље имате светла.

Рођени сѐе у Сарајеву а школовали се у Београду. Да ли можете дефинисати ђренућак када сѐе записали прве реченице које су Вас касније ојределиле да будете писца?

Могу. То је била песмица. Изговорио сам је кад сам имао три године:

*Сунце сија, ѓићицице леће
На мало дрво сада слеће
Ту су мале ѓарабе и мала колица
А ѓокрај колица малена жабица.*

„Мајчин животић био је дубок. Мајчин животић био је тих, као ѓад дрветића у ѓори, где нема никођ да ѓа чује.” Ваща мајка желе-ла је да Ви студирасте књижевност, а Ви сѐе прво оѓицили на ѓрава, завршили их и онда радили као новинар. Рецисте нам нешто о ѓом ѓериоду Ващеђ животића.

Нисам хтео да студирам књижевност. Чинило ми се да су професори египатски балсамисти који могу да раде само са мртвим. Ти људи или никад нису имали аутентичну емоцију у животу или им није пало да је примене на књижевност. Није ми се сврставало међу оне кусаче вина којима треба дати написано какво им то вино точе као да немају непце. Сањао сам да осетим живот кроз емоцију а не кроз доктринарне анаграме. Разговори са пријатељима песницима били су сазнајно богатији него лекције на универзитету. Није ми се скакало у став мирно пред професорима. Нисам желео да ме уче систему који би ми омогућило да систематски промашим свет. Ни-

сам желео да понављам бесмислене речи које су онда биле страшно у моди, као што су „дискурс” и „парадигма” и тако прљам оно што волим. Значи нисам студирао књижевност из верности свом тадашњем појму о чистоти. У Јеванђељу по Матеју је речено: „Шта си ако добијеш цео свет а изгубиш душу. Шта би дао онда да повратиш своју душу?” То су били моји разлози. Гледано из ове перспективе, можда би било боље да сам отишо на књижевност. Однос девојака према момцима је био девет према један.

„Непријатно је причати приче, јер су судбине углавном шугне”, циљаш је из Ваше књиже Витраж у сећању. Сећимо се и текста из Времена где расправљаше о срећи: у Америци, на пример, људи очекују да имају право на срећу, очекују да буду срећни, док су овде задовољни ако успеју да избегну патњу. Приче, ипак, и причају и пишу и срећни и они са патњом...

Шопенхауер је мислио исто да је најважније избећи патњу. Да је све више од тога — размаженост. Једна глумица је у интервјуу рекла да мучни тренуци у животу чине да растемо. Додала је нешто страшно: да, будући да у то верује, својој деци због тога жели доста мучних тренутака у животу. Већина људи не мисли тако. Свако би избегао да буде мудрац и радије био срећна будала.

У Алманаху Београдске мануфактуре снова, са члановима ове радионице, рекавшиулирали сће књижевне и уметничке интересе људи који су се дружили касних седамдесетих и осамдесетих година у Београду. Једном сће рекли да је то „хроника о дивним особинама које су остале у покушају”. И: „Уишјајмо се где су ствари из оног времена, где је музика новог таласа? Где су космополијска убеђења која су ти људи делили? Где је осећај персејективе? Где је земља у којој су ти људи живели?” Да ли сада имаше одговор на ова питања?

Дивне особине јесу остале у покушају. Осећај набоја и другачије креативности се осећао у Београду 1980-их. Мислили смо, можда погрешно, да наш стварни живот није за показивање. Хтели смо нешто боље, суптилније. Хтели смо представе Линдзи Кемпа у Гаудијевом граду. Радило се о некој врсти ескапизма, али интересантног. Процес није довршен. Неки људи су отишли. Неки су се променили. Оригинална урбана синтеза је угушена традиционализмом. Нешто страшно се за многе десило са осећајем перспективе. Искуство кроз које смо прошли представљало је злочин против наде. Кад се једна ре-

лативно велика држава, са својим референцама, распадне није лако окренути крму идентитета? Мени се чини да Турци тек... сада... налазе свој профил и нови идентитет, после распада Отоманске империје. Нисам сигуран да су га Аустријанци икад нашли после распада Аустроугарске.

„Дух Београдске мануфактуре снова је био сањарски дух, дух Београда пре свега, и што космолошког Београда, али инстурисан једним архаичним светом, светом из доба дедова.” (Недељни Дневник, 3. октобар 1997). (Скуљали смо фотодографије по бувљацима од неких старих људи)

Нису то биле само фотографије већ и стари грамофони, штапови и цвикери на штисаљку. Нисам купио вергл — уз који би се одржавале књижевне вечери — само зато што га нисам нашао. Свет дедова је био као још топао кревет који је спавач тек напустио. Ето био је живот ту — у тим предметима, а одједном га нема. Са бакелитних плоча и грамофона на курблу певали су нам хорони утвара. Наравно то више није било живо, а негде је било живље од оног бестрасног живота око нас. Ми смо на бувљој пијаци скупљали фотографије људи које неко „није волео” па их је зато бадио и продао. Постајали смо прави наследници напознатих ликова са слика. Нешто слично је, независно од нас, радио стрип уметник Александар Зограф. Зограф као да је по духу припадао Београдској мануфактури снова, иако се тад није дружио с нама. И он је годинама скупљао фотографије по бувљим пијацама, нарочито Панчевачкој. Помоћу „неисцрпне колекције туђих лица и судбина” причао је причу већу од себе. При том се непрестано питао: „Ко су ти људи чије фотографије налазим на бувљим пијацама?” Такође се питао: „Каква је то сила која нас из вртлога ништавила баца у координате физичког постојања?” Једна табла његових фотографија са бувље пијаци објављена је под суштинским насловом: *Ко смо?*

Ваша дисертација, Порекло Срба у Америци, бави се српским емигрантима у Америци у периоду од 1880. до 2000. године. Старој емиграцији „инструмент је била шамбура” а новој емиграцији — хармоника. Инстурвјуисали сте многе емигранте. Да ли се може пронаћи заједничка црта, или је сваки човек „острво за себе”?

Могу се пронаћи генерацијске сличности. Разлози за емиграцију су се мењали. Мењала се средина из које су долазили и средина у коју су долазили. Српски емигранти су из Аустро-

угарске, старе Југославије, нове Југославије долазили у врло различите *Америке*. Пре Другог светског рата емигранти су били углавном прекодрински Срби, необразовани земљорадници и долазили су углавном из економских разлога, са намером да се врате. Судбина је преварила две трећине њих. Њихов инструмент је био тамбурица. После Другог светског рата долазе политички емигрант, многи од њих из Србије. Њихов инструмент је био хармоника. Од шездесет пете до деведесетих долази нови талас економске емиграције из свих крајева. Они су и даље слушали хармонику. После деведесетих долазе нови политички емигранти, високообразовани. Њихов инструмент је, ваљда, електрична гитара.

„На овом месџу се кроз векове није могло простио живеџи, већ само бежаџи и враћаџи се” рекли сџе у инџервјуу (Политика, 3. фебруар 2001) џоводом књиџе Миленијум у Београду. Ви сџе оџишли у Америку, завршили маџисџарске сџудије, докџорирали и заџослили се на факулџетџу. Мада џрећину џодине проведеџе у Беоџраду, да ли се, из десетџоџодишњеџ одсусџивовања, моџу боље саџледаџи прорене на овим прорџорима? Или, како је рекао Чарлс Симић, да о нама најбоље џовори прича о Беоџраду „о пророрчеџџу у њеџовој зџради које је неко разбио 1946. и које сџоџи незамењено” (Данас, 24—25. фебруар 2001).

Ја сумњам да је тај прозорчић разбио Чарли кад је био клинац. Прџча о прозорчићу потиче из мог првог инџервјуа са Симићем у *Времену*, негде 1993. Ту су га многи прочитали и прешао је у неку врсту градске анегдоте. Наравно све се стално мења, али.... Погледајте обџчне ствари — мостове, возове, да ли по томе видите да је боље? Купљено је много аутомобила и сад има мање варбургa и фића и лада. Ваздух у центру одвратан је и не знам више колико ми времена треба од Новог Београда до града. Раније сам тачно знао — пола сата.

Политичари мењају имена али ми се чини да су они једни другима већи пријатељи него што су нама.

А што се тиче тог бежања и враћања — није то само једна генерација одлазила него многе. Чарлс Симић је једном рекао нешто што ме је потресло: да је ситуација нормална ја и ти бисмо били пријатељи у Београду.

Кад смо сџоменули Чарлса Симића, сеџимо се да сџе заједно објавили ероџску прџчу Носталгија за златним рамом и џексџ Теологија конспирације. Ероџска прџча је о Ромеу и Јулији. Једну сџрану Ви, суџрадан Чарлс Симић. И нисџе је објавили. Збоџ дужине?

Интересантно је да знате за *Носџалџију за златним рамом*. То је читава књижица. Нисам је објавио зато што смо отезали са објављивањем. После сам је загубио кад сам мењао компјутере. *Носџалџија* је вероватно остала на једној од многобројних дискета које треба претражити. *Теологија консирације* ми је драг текст. На лето ћу за „Агору” преводити једну Чарлијеву књигу афористичне, аутобиографске поезије. Можда ћу књизи додати и *Теологију консирације*.

Писали сте некад „у дублу” и са Михајлом Панићем. Он једну страницу, а Ви сушрадан другу. Колика је драж исаши „у дублу”?

То је одлично. Писање у сарадњи са другим уметником човека изводи из себе, мења тон, уноси елемент неочекиваног. Ваше питање ме је подсетило колико то волим да радим. Назвао сам Давида Албахарија и договорили смо се да нешто радимо у дублу. Ето тако и интервјуи са писцима могу утицати на књижевност.

Михајло Панић је о Миленијуму у Београду записао следеће: „Пицталов роман је тематски ексцентричан, језички заочијан, поетички и мотивационо доследно изведен, политички коректан, ђаволски духовит, (пре)амбициозно замишљен, исто тако реализован, и, не на последњем месту, врло, врло катарзичан” (17—18. фебруар 2001), док Слободан Владушић за исту књигу каже: „У Пицталовом случају извесно је само то да Миленијум у Београду представља формални пад овог аутора и на плану стила, где својеврсне лексичке масноће тешко могу да значе било шта до недостижка лексичке масне (коју је рани Пицтал — у терминима Добросав Гајића — и те како поседовао), баш као што у аутопоетички исказ стила фрагментарности живога = фрагментарности текста више личи на панично изражење алибија за композиционо ошљавање посла, но што има било какав егзистенцијални учинак. Е то Пицталу збиља није било потребно.” (Летопис Матице српске, мај 2001) Где се, заправо, сударају два различита мишљења?

То чисто естетско вредновање има прећутану политичку компоненту чију је једну страну у том тренутку представљао Бинђић а другу Коштуница.

И у 2001. години Вац роман Миленијум у Београду нашао се у најужем избору за НИН-ову награду. Том приликом Теофил

Панчић, члан жирија, рекао је да је роман „један од најбољих у последњој деценији”.

Писац треба да ћути. Али може цитирати друге. Жан Кристоф Бишон у *Figaro*-у се сложио са Панчићем, тврдећи да је *Миленијум* „један од најбољих текстова балканских литература у последњих десет година”.

Својевремено сће пошписали своју причу Изабраник као Милорад Павић, мада је Павић тврдио да је причу написао Немања Мишровић, а да сће Ви били само сиприипус аџенс ауторске иџре. У Миленијуму у Београду Ващ нараитор се зове Милан Ђорђевић, као писник који припада пошипуно друџачијем пошипичком круџу од Милорада Павића. Присеипимо се шоџ времена.

Ти пастиши су касније постали мода. Ја сам одговорио Павићу, не сећам се више шта сам написао. Нешто духовито [смех]. Милан Ђорђевић ми је пријатељ али нисам мислио на њега кад сам давао име главном јунаку романа. Не свесно.

Занимљив је Ващ есеј објављен у Времену (30. децембар 2004) где размишљаите о минулом времену. Већ шада сће забележили оно шипо сће сада поновили приликом доделе НИН-ове награде о живошпу између две земље, у авиону, и осећају да живиите у два чамца. Међуипим, у шом есеју има добра досеипка о бувљој иијаци и „комунизаму који је досеипо на бувљак”.

Живећи стално у две земље имам утисак да негде у просеку живим усред океана. Одлазим и враћам се местима која су ми важна. Једно од тих места је бувља пијаца. Ја сам историчар а то је неформални музеј. Кад сам у време „новог таласа” ишао на бувље пијаце тамо сам налазио беле бакенбарде Франца Јозефа, цвикер и кукасти нос краља Александра. Последњи пут кад сам отворио очи — видео сам „половни свет” коме сам лично био сведок. Угледао сам Тита на бувљој пијаци. Схватио сам да није само симболички „комунизам пропао” него се казаљка померила за једну генерацију. То ме је гануло.

Роман о Тесли писали сће у Београду и у Вустеру и у Босипону и на Крфу, у Боцвани и на Куби, а иписање је шипрало око шестип година. Сеипимо се да се Тесла, младост нащао у расцеипу око НИН-ове награде, и накнадно је увршипен. Да ли сада знаите шипа се све шада доџаћало, до каквоџ је несипоразума дошипо?

Не знам.

Тесла, младост била је девети књиџа библиотеке „Премје-ра“ у издању „Народне књиџе“ и „Полиџике“ која се продавала на киосцима по цени од 300 динара. Да ли су сва ова преходна догађања имала утицаја на постојећу књиџу?

Не знам ни то. У теорији 10.000 људи је имало у рукама први део мој књиџе а одјек је био знатно мањи него овог пута. То потврђује старо правило да је мање важно колико вас људи чита него да вас чита права публика.

Миленијум у Београду је изазвао живо интересовање књижевне критике у Француској. Роман је инспирисан деценијама из нас, из времена Милошевића.

Игор Капел у *Le Canard Enchaîné* сматра да Миленијум у Београду није роман писан по правилима нити је хроника ратних година и каже: „то је фреска“! Софи Битман у *La Vie* пише да такав „прецизан портрет одбеглих илузија изгубљене генерације може бити ухваћен само кроз фрагментарну нарацију, купећи тако поразбијане делиће сећања“. *La Nouvel Observateur* каже да је: „прича комбинација освежавајући кратких поглавља, горких сцена из стварности, жучних али и лирских нежних“. Критичар *Le Monde*-а је установио да је причу испричао „јединствен српски глас, звучан, урбан и нов...“ и додаје: „срећни смо што смо нашли тако пажљивог, веома образованог писца са ироничном нотом, који јединственим, често халуцинатним маниром описује последњу декаду 20. века у граду са којим се идентификује: Београд, то сам ја!“

Миленијум је врло интимна прича. Његова тема је она страшна деценија кад земља наша „поста пустош, чудо и проклетство“ што каже књиџа пророка Јеремије.

Да нисам рекао шта мислим о томе, експлодирао бих.

Драго ми је да су француски критичари разумели ту компликовану причу. Ниједан од тих критичара није понављао фразе које су се, у земљи и ван ње, уобичајиле кад је реч о балканским ратовима.

„Прво је требало прикупићи знање, а затим сакрићи знање“ рекли су октобра 2008. поводом Тесле. Тесла је било довољно 2—4 сајта дневно сна, али, „Тесла се никад није дошакао жење“. Књиџу су писали у најмање 12 верзија. Да ли је остало нешто недоречено, нешто што бисмо волели да накнадно сазнајемо, нешто да допишемо, или су већ у некој другој, новој, књиџи?

Један зналац је тврдио да ми „знамо” да Тесла није гурнуо брата низ степеннице. Знамо, ако ништа о томе нисмо читали. Један мој драги пријатељ је тврдио да ми „знамо” да се Тесла није тукао на броду у току прелаза у Америку. Знамо, под условом да нисмо прелистали његову аутобиографију.

Иначе, моја књига није усмерена на откривање нових факата. Кључне факте о његовим проналасцима можете наћи у свакој енциклопедији.

Тесла, њорџеј међу маскама је једна лирска фантазија. Роман је морао, по сопственим законима, бити занимљив и да Тесла никад није постојао. Иначе би тај роман био сувишан. То није биографија. Ја се не сматрам још једним стручњаком за Теслу. Сматрам се стручним „за Теслин књижевни лик”. Понекад ме новинари изненаде питањем. Идући трагом тог питања ја себи објасним неке ствари. Могуће је да ћу једном та размишљања уобличити у есеј о Тесли.

После Алманаха београдске мануфактуре снова рекли сће (Наша Борба, 21. октобар 1997): „*Машинане је једна од најужбудљивијих људских активностии. Ако се њом машинарском љрисџују свеџа има шџа замериџи онда је џо извесни 'Петџар Пан комџлекс'. То је неко одбијање да се одрасџе, одбијање да се љреузму одџговорностии живоџа. Умеџник који не љревазиџе овај љериод који је Фројд назвао 'свемоћ жеља', или ако не наџе начина да џа кориџује, може љосџаџи врло несрећан.*”

Може се живети у свемоћи жеља али их не можете сматрати за факте. Људи који кажу „не дирајте моје фантазије!” самозаваравају се опасно. „Како да ситуацији погледају у очи кад су се у њој толико запетљали?” упитао би за такве Гомбрович. У другој фази мог књижевног рада сам био много спремнији да отворим очи и да, што би сликари рекли, „радим по моделу”. Верујем да *Тесла, њорџеј међу маскама* представља неку врсту синтезе тих двеју фаза.

Леџенда о настџанку Беоџрада: „Свака џенераџија Беоџраћана у мом роману настџавља да сања џај издани сан. Сањаћемо џа и у новом миленијуму, све док не научимо да се не љодсмевамо својим сновима. Тек џада наџ сан може љосџаџи наџ дом.” (Политика, 3. фебруар 2001)

Подсмевачи су ретко у праву — говорио је Иво Андрић. Човек не може рећи нешто једноставно као „волим те” а затим се извинити или подсмехнути. Извесна количина ироније је здрава али ви се не можете подсмехивати својим сновима и

истовремено их остваривати. Неправедно занемарени Зорова-вељ је написао: „Смех наш, домаћи оцат у ком се ноншалантно осећају само паприка и краставци. Наш смех, хоштаплер првог реда, увек о ленти о туђем врату... Да умрете од смеха пошто нам животворног смеха недостаје.”

Шта хоћу да кажем? Код нас се ужасна инвентивност посећује избегавању проблема. Код нас, у земљи чије је становништво пре само једне генерације било деведесет посто сеоско, реч „сељаче” представљала увреду. Највећи непријатељ је онај ко вам одузме ваш проблем и ували вам свој. А ми избегавамо своје проблеме као тореадор бика. Као стално није ово то што јесте него нешто друго. Стално смо раскежено и супериорно надређени кључним питањима које нисмо ни ословили. Мања би количина енегрије требала за решавање проблема него за домишљате лупинге његовог избегавања. Гомбрович је рекао: „Ословимо своја најважнија осећања нецеремонијално и воде хаоса почеће да се повлаче.”

Роман Тесла наџао се у ужем избору од 13 наслова за пресџијну наџраду „Фемина” за сџране романе ѓреведене на француски којих је ѓрошле ѓодине било више од 700.

Тад сам се после дужег времена сетио Цеферсонове мисли да је „Француска друга домовина сваког образованог човека”.

ПОД СТРАЖОМ РЕЧИ

Милован Данојлић, *Учење језика*, Српска књижевна задруга, Београд 2008

Милован Данојлић је писац сведеног и заокруженог тематског усмерења. У збиру тема које је он активирао у својим песничким и прозним текстовима, оне које су посвећене природи и завичају припадају најужем кругу. Иако су тематски блиски, његови се књижевни текстови по изведеним смисаоним тоновима веома разликују. Међутим, њихова хроникална природа једно је од оних доминантних својстава које читалац може лако да запази.

Попримајући облик развијене *хронике*, његови поетски и прозни текстови указују на околност да је све оно што је положено у њихову садржинску основу, на једној страни, прожето личним, појединачним искуством, док је на другој оно окренуто жељи да се буде сведок једног конкретног историјског времена. Такву изабрану стваралачку оријентацију сам писац је на једном месту у књизи *Учење језика*¹ самосвесно одредио као обликовање једне „колико личне толико и надличне хронике”. Једне повести у којој је од мањег значаја њено формативно, жанровско одређење, и у којој је њена унутрашња изоморфност која, најпре, подразумева изразиту језичку и стилску сасређеност и оствареност претежнија и, утолико, битнија. Наиме, уколико се лирска хроникалност Данојлићевих стихова огледа у „разумевању песме као гласа о неком времену и о неком простору, као нарочито сложеног сведочанства о човековим сусретима са својим временом и са својом традицијом.”², онда се исто својство у његовим прозама може препознати као настојање да се круг одабраних, референтних, тема интензивно прошири и у наративној обради са обиљем појединости садржински обогати и смисаоно продуби.

Засебан круг дела поетизоване наративне хронике Милована Данојлића интензивно је започет књигом *Година њролази кроз авлију* (1992), а настављен књигама *Место рођења* (1996), *Ослободиоци и из-*

¹ Гојко Божовић, „Природа и друштво у поезији Милована Данојлића”, у: *Милован Данојлић ђесник*, зборник, Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, Краљево 2005, 43–52.

² Новица Петковић, *Језик у књижевном делу*, „Нолит”, Београд 1975, 109.

дајници (1997), *Балада о сиромашћу* (1999), *Пустоловина или исповест* у два гласа (2002) и *Учење језика* (2008). Тако се Данојлићево описаније животоша, у низу засебних књига, конституише као целина која, будући да није обликована по принципу хронолошке следствености појединачних дела, указује на потребу концентрисанијег читалачког приступа. Мада читалац може и сваку од књига из овог наративног низа да прихвати као издвојену, репрезентативну целину у којој су садржани бројни елементи који карактеришу саму заједницу дела. Јер су у појединачним делима многи тематски и садржински елементи интензивно варијирани. Али без обзира на, за самог Данојлића карактеристичну, стваралачку репетитивност у којој се бројне тематске јединице нананово активирају у различитим, а сродним, прозним делима, књига *Учење језика* представља беоцуг којим се тај хроникални прозни ланац уцеловљује. И то на више различитих, комплементарних структурних и смисаоних нивоа.

У њој је, најпре, регресивно обликована приповедна целина на тај начин што се њен наративни субјект оглашава из перспективе одојчета. На почетку књиге он ће се присетити спољних догађаја из свог живота у „десетом месецу боравка на земљи”. А тај детаљ је за хронолошко склапање приповедног низа до сада недостајао. У том интензитету он до тада у другим књигама из овог хроникалног круга није био тако пластично предочен. Мада је књига *Учење језика* обликована тако да је у њој тачка гледишта постављена веома динамично, па се тако приповедни субјект у њој оглашава проспективно, слободно се крећући по осми захваћеног времена. А време у коме започиње приповедање у самој је књизи на више места именовано као друга половина двадесетог века. Будући да се становиште приповедача у њој може повезати са чињеницама из биографије писца, то је сасвим логично. Али је и само приповедно становиште додатно динамизовано симултаним настојањима наративног субјекта да описиване догађаје посматра полиперспективно: и као млад и као зрео човек. На тај начин се, у појединим деоницама, време приповедања веома приближава приповеданом времену. Отуда је *евокација* у овој прозној Данојлићевој књизи констатуисана као базични наративно-структурни принцип. Из те изабране позиције јунак-наратор чији глас и став у књизи посредује његов „остарели двојник-записивач” (6) највећма, самосвесно обликује свој исказ. Тако ће он једном приликом, легитимишући своју позицију, казати: „Сада када је све прошло, када су сви отишли са света, па је на записничару остало да скупља прашину из затрпаних кутака сећања” (32), а потом ће констатовати како „првобитни догађаји су се срили са накнадним искуством, отелотворили се у касније наученом језику” (33).

То наративно „отелотворење” у касније „наученом језику” индиректно указује на процес развоја и сазревања наративног субјекта. Процес у коме се једном, на почетку, усвојено осећање времена, света

и живота зачело и тако одредило природну позицију јунака-наратора, није подстакло његову измену кроз време, без обзира на чињеницу што се друштвено, политичко и социјално окружење у коме је он започео живот видно и битно, чак драматично мењало. Због тога је један слој његовог приповедања обликован миметички. Историјско време и прилике могу да се у њему распознају кроз обиље карактеристичних, објективно датих појединости, али је удео имагинативног у склапању целине књиге веома велик и за конституисање њеног значењског и симболичког слоја, претежнији. О томе карактеристично сведочи једно место у књизи у коме, сликовито описујући месечев сјај, наратор индикативно констатује: „Не знам, могућно је да се онај сјај мени причињава као што не треба искључити могућност да све ово, што записујем, у доброј мери измишљам, то јест, да много више наслућујем него што видим.” (117) А нешто раније приповедајући о возу, једним од стајних топоса књиге, он је самосвесно истакао: „О машиновођама знам оно што сам измислио, а измишљам према искуствима које сам са људима, и са собом, досад стекао.” (76) Оживљене слике и призори сећања, обавијене „измаглицом слутњи” (147), односно предочене у поетско-асоцијативном сфумату, језиком који се од стандардног прозног, најпре, разликује „*осетношћу своје констџрукције*”,² премрежиле су целокупни представљени предметни свет у књизи. Управо због тога, онда, може да се разуме како се то у наведеном исказу наратора, који садржи јасне аутопоетичке назнаке, предочени приказ налази „под стражом речи”, као и због чега га оне „боље разумеју од мене, смелије га именују.” (147)

Највећим својим делом књига *Учење језика* на тим је стваралачким принципима конституисана. А поступак исповедног описивање објективне и унутарње стварности јунака-наратора, постао је у књизи предмет поетске манипулације разним врстама нарације.³ И баш се у таквом обликовању тог њеног структурног сегмента, исказује поступак поетизације прозног исказа. Ако се поезија самоодређује „посебним начином служења ријечима”,⁴ онда је у формирању структурне целине Данојлићеве књиге *Учење језика* интензивно стваралачко посезање за тим „посебним начином” видно прожело њене странице и, на тај начин, доминантно определило њену вишеструку жанровску и структурну природу, која се постојано исказују и кроз одређену супротстављеност елемената који их чине.

Жанровска амбивалентност у којој се прозна основа и поетска стилизација уједињују у један стваралачки систем у најтешњој су сагласности са самим садржајем који је и сам сачињен од супротставље-

³ Ралф Фридман, „Природа и облици лирског романа”, у *Савременик*, Год. XIV, књ. XXVIII, св. 12, Београд 1968, 492.

⁴ Миливој Солар, *Књижевни лексикон*, „Матица хрватска”, Загреб 2007, 289.

них чинилаца. И управо је та структурна и наративна вишеструкост и напетост у обликовању приповедног света и израза у овој Данојлићевој књизи, у којој је могуће да јунак истовремено буде „одушевљен” и „погружен”, и у којој у видокруг и опис наратора симултано улазе: „приземна стварност и црна тајанственост, опипљива материјалност и вртоглава недокучивост” (87), истовремено и уверљиви показатељ његове поетички освешћене *муке са речима* којом је, најпоследње, опредељено њено најдоминантније својство — сликовита поетичност. А она се најинтензивније исказује онда када је, формалистички схваћена, *самовредна реч* у опису „отргнута од предмета или од деловања”. Тада она својом асоцијативном снагом аутора, па и читаоца, сугестивно „заводи у свакојаким правцима” (80) и исказује се у својој доминантној, поетско-симболичкој функцији.

Међу таквим *самовредним* лексемама које имају нарочиту функцију и вредност у прозном тексту, реч „воз” заузима повлашћен статус. Она је ознака за непрекидну, нарастајућу жељу младог јунака-наратора да се отргне из затеченог, затвореног егзистенцијалног круга — жеђ за слободом, чему је у књизи посвећена цела 15. глава. Она је „реч која се отима од света” и као таква репрезент и симбол јунакове и, шире, човекове тежње за путовањем, за даљинама. У тој тежњи за савладавањем простора и докучивањем удаљеног плавичастог обзора, читалац може да препозна на који начин писац мотивисано активира један стандардан књижевни мотив. А поготово како му, у сопственој поетизованој интерпретацији, прибраја и додатне симболичке атрибуте. Посебно оне који могу да посведоче о досезању метафизичких квалитета у књижевном опису. На тај се начин, у тексту ове Данојлићеве књиге, јунакова „моћ призивања слика које су у слабој вези са стварношћу” (39) додатно наративно самоосмишљава и исказује као једна од нуклеусних тачака из које се генерише целокупно ауторово идејно и стилско настојање да се од слика, описа успомена обликује заокружена и целовита приповест коју је писац још у књизи *Година пролази кроз авлију*,⁵ у једном од бројних симболизованих исказа који имају аутопоетичку вредност, означио као „повест о дрхтајима и прожимањима”. (6) Истичући, потом, свест о јасном разликовању два света/„језика” која се у уметничком тексту „прожимају”. Тако он казује да: „живот има свој језик, а уметност свој”. Та два света, два „језика” и у овим се његовим *лирским казивањима*⁶ плодотворно сусрећу и прожимају, творећи јединствену, препознатљиву наративну целину која, на најбољи начин, наставља модернистичку традицију српске

⁵ „Српска књижевна задруга”, Београд 1992.

⁶ Момчило Настасијевић је, „како сведочи Н. Петковић, своју приповедну прозу у једном „Аутофрагменту” из 1927. године оквалификовао као „лирска казивања”, у: *Сабрана дела Момчила Настасијевића*, III, 841—844.”. Наведено према: Љубиша Јеремић, *О српским њисцима*, „Српска књижевна задруга”, Београд 2007, 55.

поетске прозе, али и која, истовремено, доноси неке сасвим конкретне, актуелне и ангазоване тематске и садржинске акценте.

Посредујући изражајни „језик” живота Данојлић је у својим лирским казивањима, у наставку наративне хронике о детињству, у књизи *Учење језика*, нарочито издвојио неке тематске јединице. Међу тим повлашћеним темама читалац овог круга његових књига, свакако може да препозна ону која је најдиректније везана за стицање идентитета јунака-наратора, а тиче се његових првих еротских искустава. Поред авантуре привременог бежања од куће, што је само припрема за оно што ће у каснијем јунаковом животу да уследи а у којој је железничка „штација” још један важан топос у овој прози, еротска авантура, која је и започела на самој „штацији”, други је важан, иницијални чин на путу јунаковог отискивања у свет. За овај тип Данојлићеве прозе само увођење у тематску основу отворених љубавних догађаја, и њихива умерено експресивна, поетизована наративна обрада, велика је новина и знатан помак.

Напоредо са љубавном тематиком у пуритански уређен свет ове Данојлићеве прозе, са очигледном тенденцијом, уведене су и теме живота и стања на селу, као и теме супростављеног односа села и града. Тако да се спасоносна вредност лика и обличја природе у овој прози јасније истиче, спрам поремећених односа у друштву. Како оном из педесетих година минулог века, тако и овом сасвим савременом. Због тога се шумадијски сељак и наметнуо као један од јунака његове књижевности. А он је представљен као понижени губитник у савременом друштву у коме, једино он, инокосно чува и брани наслеђене моралне вредности.

Данојлићево приповедање о селу и сељаштву, шире узев, део је његовог веома критички ангажованог казивања о стању у српском народу. О изазовима и кризама са којима се у новом времену сусреће. По томе је он као један од ретких наших савремених писаца који се том важном темом интензивније бави, заправо, својеврстан књижевни антрополог. По тој сталешкој приповедној оријентацији⁷ Данојлић се стваралачки надовезује на књижевни и укупни друштвени ангажман Милована Глишића који је и сам у својим приповедним и драмским делима ангажовано стао у заштиту српског сељака и, у великој мери, прихватио и подржао његова идеолошка, вредносна становишта.

Тежећи да захваћену стварност види у целини, Милован Данојлић је у *Учењу језика*, кроз призму измењивог наративног идентитета, што је последица самосвесне ауторске воље за динамизованом измене приповедне перспективе, реалистично и поетизовано одсликао интензивни доживљај стварности једне нарочито осетљиве наративне су-

⁷ Душан Иванић, „Грађење приче” у *Свијет и прича*, „Народна књига”/„Алфа”, Београд 2002, 196 и даље.

бјективности. Отуда је у тексту ове хронике наглашено присутан субјективан однос према предмету приповедања, а нарочито према одређеним животним састојцима и вредностима, какве су неспутана *чулност* и *слобода*. Таквом наративном избору одговара и тон стишане меланхолије, којим се многе од страница ове евокативне прозе обојене. А када се томе додају нарочито чист, сликовит и звучан, народни (вуковски) језик и, по једноставности и животности, узоран стил, онда се слика о вредности ове књиге чини потпуном.

Учење језика је књига у којој је концентрисана и *summa* Данојлићевих стваралачких поступака, којима се овај веома плодни писац служио у обликовању своје, у неколико књига дате, наративне хронике о детињству. За потпуније разумевање његових идејних и иделошких основа са којих је обликована наречена целина, као и бројних техничко-поетичких њених одлика, читаоцу ће нарочито бити од користи три завршне главе ове књиге. У њих су уписани бројни, јасно исказани пишчеви ставови о савремености и књижевности. Посебно је то видно у 20. глави под насловом *Исјовест* у *шуми*. У њеним, дневнички одређеним и, каткад, сентенциозно исписаним реченицама дат је поетички сажетак његовог укупног бављења овим типом прозе. Као што је и, такође сажето, у закључку оглашена горка дезилузионистичка спознаја и прекор наративног субјекта због тога што: „Нисам говорио кад се за то тражила превелика храброст, и нисам ћутао када је то налагала мудрост.” (234) Због чега је касно дошао у посед општијег сазнања да „вредимо онолико колико се опиремо.” (234)

Ова је књига ауторска последица тих откривалачких сазнања и репрезентативни доказ једог личног, самосвесног уверења и настојања да се, књижевним обликовањем животне, судбинске приче, човек смисленије опире инерцији живота и неминовности скончања у „провалији историје”.

Милеџа АЋИМОВИЋ ИВКОВ

КЊИЖЕВНО ДЕЛО, ИГРА, ПОЕТИКА ТРАДИЦИЈЕ

Светозар Петровић, *Појмови и чишања*, САНУ (Огранак у Новом Саду)— „Фабрика књига”, Нови Сад—Београд 2008

Читајући пету у низу књига Светозара Петровића (1931—2005) објављених у последњих неколико година (*Проблем сонета у стараријој хрватској књижевности*, 2003; *Природа кришке*, 2003; *Облик и смисао*, 2003. су поновљена издања, док су *Сјиси о стараријој књижевности*, 2007. уз *Појмове и чишања* састављене од текстова који су сабрани у облику књиге појављују пред читаоцем први пут), књигу која се за

разлику од прве три састоји од текстова претходно штампаних само у периодици и зборницима, уз неизбежну радост што из карактеристичних и препознатљивих реченица еманира дух покојног професора (евоцира се онај лик тихог, ненаметљивог човека, који готово стидљиво изриче своја размишљања на различите теме), наметала нам се непрестано и мисао о некој врсти „неузвраћености”, осећање да његово дело није добило пажњу коју заслужује. Нетачно би било, свакако, тврдити да интелектуална и академска јавност ондашње, послератне Југославије није препознала врхунски таленат, ерудицију и рад овог историчара и теоретичара књижевности (већ прва његова објављена књига *Криџика и дјело* била је награђена) а све што је објављивао у земљи или у иностранству изазивало је дубоко поштовање његових колега и студената, и што га је свакако уврстило међу најугледније учењаке — оне који носе титулу академика. Можда је немогућност да се одупремо таквом утиску била подгрејавана једном незаборављеном тврдњом из уводне речи за „култну” књигу студената књижевности новосадског Филозофског факултета 70-их и 80-их година прошлог века — књигу под насловом *Природа криџике* (Загреб 1972), у којој њен аутор, присећајући се реакција на *Криџику и дјело* (1963) дословно каже: „Ефекат шока имало је прије свега сазнање да од десетак приказивача, у тој јединој публици о чијем је искуству са књигом нешто више од тада могао сазнати, само двојица, евентуално тројица, разумију (а од осталих половица ни приближно не слуте) о чему је уопће била ријеч у тој књизи о којој су неки написали и по десетак, двадесетак углавном похвалних страница” (*Природа криџике*, 30). Ова реченица блеснула је у свести и много касније, када смо — преводећи са енглеског језика једну такође омиљену књигу поменутих генерација студената књижевности, велику синтетичку оригиналну студију о „литератури као систему” Канађанина Нортропа Фраја — у уводу у *Анатомију криџике* наишли на једну на први поглед нескромну ауторову тврдњу: да ће се дуго чекати на критичара „који би био сасвим квалификован да се ухвати у коштац са предметом ових есеја” (*Анатомија криџике*, Нови Сад 2007, 41). И данас, када читамо текстове сабране у књизи *Појмови и читања*, а сећајући се ових аналогних песимистичних увида двојице великана теоријске мисли о књижевности као високе свести о ограниченој рецепцији властитог дела, неизбежно се суочавамо са питањем: могу ли се они генерализовати до претпоставке да већина капиталних дела (било да се ради о теорији књижевности, филозофији или некој другој области којом се креће људски дух), без обзира на углед који стичу и утицај који врше, остаје заправо непрочитано?

Читаоцу књиге Светозара Петровића, већ од прве студије која представља приступну академску беседу и носи наслов *Књижевно дјело као игра* (1992), јасно је, чак и ако није познавао аутора, колико је овај био лишен испразне таштине, али не и свести о значају изрица-

ња властитих идеја (излажући се ризику „субјективности“), верујући да се „захтјев да се властито становиште јасно и изричито прикаже као властито” (8) у науци о књижевности више схвата као благослов него као проклетство. Објашњавајући свој концепт књижевног дела као игре, књижевног дела које није предмет него *однос* (што је концепт изложен најпре у циклусу предавања на Загребачком свеучилишту 1959. године, а затим и у низу текстова објављиваних пре свега у часопису *Књижевник* 1960. године и сабраних у поменутој књизи из 1963), Светозар Петровић сведочи о својим пионирским напорима да се оспори теза о делу као језику, „о уметничкој језичкој структури која постоји објективно и којој ни писац ни читалац нису иманентни” (9). Ухвативши се пре свега у коштац са научним догматизмом стилистичке, односно, како је он назива аналитичке критике, која је, борећи се (истим интензитетом са којим је то чинио позитивизам) са комплексима хуманистичких наука, и желећи да, по угледу на оне егзактне, и у проучавању књижевности установи „универзално ваљан теоријски и методолошки модел” (16), Светозар Петровић сагледава књижевно дело као јединство трију димензија: писца, језика и читаоца, димензија које су променљиве и међусобно зависне, и које се у целину интегришу на исти начин само тренутно, у констелацију која се заправо никада у потпуној подударности не понавља. За неке младе читаоце ова идеја данас изгледа као саморазумљива и очигледна чињеница. Међутим, тек упознавши и сагледавши контекст, време у коме је та идеја искристалисана и формулисана, биће нове генерације у стању да схвате колико је Светозар Петровић ишао испред свог времена, колико је концепт књижевног дела као игре тих раних шездесетих година пробио постојећи „хоризонт очекивања”, да се послужимо овим Јаусовим термином (о чему свакако сведочи и цитирана опаска аутора о хвалама без суштинског разумевања). (Помињање Ханса Роберта Јауса у контексту „превладавања антипозитивистичке побуне” уместо је и утолико што се и у овом поређењу доказује колико је овај немачки романиста и историчар књижевности — покушавајући да са једне стране избегне марксистичка упрошћавања историјског развоја књижевности а са друге да превлада антиисторизам стилистичке критике, што су крајности између којих се пробијала и мисао Светозара Петровића — каснио за нашим теоретичарем. Имамо наравно на уму да је отпочињући каријеру на универзитету у Констанцу приступну своју беседу под насловом *Историја књижевности као изазов науци о књижевности* Јаус одржао 1967. године.) Неизбежно се и овим поводом поново намеће питање шта би било да је Светозар Петровић исту тезу тада изнео у јавност као Американац, Енглец, Немац, Француз? Оно је свакако тесно повезано са веровањем да проблеми теорије или науке о књижевности, осим ако у одређеном времену нису били идеолошки проблематични, у нашој средини (мисли се на просторе бивше Југославије) нису имали онај значај који су теоријске теме, па са-

мим тим и аутори што су се са различитих позиција укључивали у решавање питања приступа истраживања литературе, имали у неким од поменутих култура. Другим речима, да ли смо схватили тада, и да ли схватамо данас, колико је идеја Светозара Петровића о неизбежном враћању контекста у проучавање књижевности, односно идеја о делу као посебном ентитету условљеном везама које овај успоставља са временом свог настанка и временом у којем га читамо и тумачимо, била оригинална, револуционарна, и колико је њоме антиципирано све оно што данас обухватамо појмовима постструктурализам, постмодерна, итд., а што у суштини може да се сведе на уверење да је немогуће доћи до коначних, заувек важећих истина и да је свако људско знање исторично. Када у тексту *Књижевност као комуникација* (1988) Светозар Петровић каже да су у расправи о књижевности „сва фундаментална питања увијек отворена” (24), када се са позиције скептика пита није ли победа става у који се уклапа и његово виђење књижевности заиста победа једне нове концепције или „само победа једног логичног противстава”, онда је јасно колико је наш аутор свестан неизбежности поновног промишљања истих проблема (па макар та новина увек имала обележје опозитне реакције), свестан „привремености” важења уверења о књижевној методологији која дели једна „интерпретативна заједница” фишовским језиком речено. Колико је Светозар Петровић близак овом америчком теоретичару, неопрагматисти, који је 80-их година 20. века иницирао читаву серију расправа које оспоравају концепт теорије као упутства, као начина да се пропише метод успешног тумачења књижевних дела, види се из једне тврдње изречене у раду под насловом *Тумачење њојског шекспира* (1982) у ком наш аутор констатује: „Мада не може бити сумње да наша теоријска разгледаност — наше разумијевање и најапстрактније неке теоријске расправе — помаже да се са поетским текстом у чину тумачења суочимо бар свјеснији себе и свог поступка, и зато квалифицираније и зрелије, тачно је такође да се у више случајева *важност теоријских закључака за њихову интерпретацију може показати сасвим скромна*” (32). Па шта нам онда ово заправо говори? Није ли домаћа интелектуална јавност била толико супериорно генијална, те је своју немарност према теоријским увидима утемељила управо на овој скепси о њиховом домету и важности за конкретне интерпретације? И каква је то занесеност натерала Стенлија Фиша и Светозара Петровића да, упркос сумње у теорију, наставе са бављењем проблемима тумачења феномена књижевности на теоријски начин? Ако се у овом тренутку присетимо тврдње још једног филозофа и теоретичара прагматистичке оријентације Американца Ричарда Рортија, који је, бавећи се деконструкцијом и генерацијом њених заговорника на Јејлу, устврдио да је у новој констелацији снага, када је аналитичка филозофија изгубила примат у тзв. хуманистичким наукама, њено место, по озбиљности и дубини увида, заузела ни мање ни више него књижевна крити-

ка (критика као укупно бављење литературом, оно што се код нас зове, рецимо, „наука” о књижевности), тек тада нам, у ствари, бива јасно какве је домете имала мисао Светозара Петровића, колика је његова свест о нужности једне радикалне промене у теоријском дискурсу тзв. хуманистичких дисциплина, и то свест која није била дошла „из друге руке”, већ као нужна консеквенца једног оригиналног начина размишљања. (О недораслости, игноранцији домаће јавности према свему овоме не треба говорити. Бројна помодна бомбастичка позивања на постмодерну као нову „парадигму” бивала су последњих деценија много више изговор за слободу која је израз незнања, покриће које се добија упрошћеним увидом да је продор до коначних истина немогућ, те да је најбоље оканути се „ћораво посла” и заронити у дивни импресионистички, идеосинкразијски свет науке као таштине, у којем је све повод да се говори искључиво о себи.)

Иако је оштро нападао амбиције аналитичке критике да сведе књижевно дело на језик да би се изнашао метод који ће претендовати на општу важност, Светозар Петровић први није узмицао пред „правим” научним бављењем књижевношћу — нарочито мислимо на његово бављење проблемима стиха. О томе сведоче и текстови у овој књизи: *Ојкорачење у српскохрватском усменом сџиху* (1988), *Сонетне ѓрадиције у књижевносџима на српскохрватском*, *Може ли сџрој ѓреводиџи ѓоезију* (1959), *Новија лиџература о ѓеорији сџиха* (1962), *In memoriam: Jiřı Levıı* (1926—1967) (1967) и *Сџих друге ѓоловине деветнаесџоћ века In memoriam: Zdenko řkreb* (1904—1985) (1985). Оно што представља кључно питање при избору оваквог приступа је исто оно питање које је, по Светозару Петровићу, одсудно када тексту прилазимо било са које стране, када полазимо са позиције знања која датом тексту нису инхерентна. Према нашем аутору, „до тумачења дјела и долази зато што је у разговор о дјелу потребно унијети нешто што у његовом тексту није садржано”. Отуда, и формалистичка подела на спољашње и унутрашње приступе не може да стоји, а сва знања су у игри догод „служе потпунијем разумијевању појединачног текста као особитог умјетничког дјела” а ми се бавимо послом који се легитимно може назвати тумачењем песничког текста. „Ако се та знања у нашем проучавању нађу међутим у функцији узрочног или другачијег објашњавања дјела његовим изворима, свођења дакле дјела на нешто што није оно само (при чему је неважно хоће ли то бити животна ситуација из биографије или идеја жанра из поетике), наше ће проучавање можда још увијек бити легитимно (и вриједно као, рецимо, психолошка или књижевно-теоријска студија) али неће више бити тумачење поетског текста” (33). Отуда, према Светозару Петровићу, и стилска анализа која је сама себи сврха нема никакве начелне предности у поређењу са излагањем биографије која је сама себи сврха.

Са таквим императивима — тумачење које служи бољем разумевању дела и избегавање сваке симплификације — приступао је Свето-

зар Петровић и у теоријском разматрању компаративних тема (*Појам оишће књижевности*, 1973, *Стајтус шишолошког проучавања књижевности*, 1977. и *Јакобсонова концепција ујоредне словенске књижевности као оишћа идеја*, 1997) и проблемима тзв. теорије историје (*Поешика традиције: „уицејај народне поезије” у једној прегршић ренесансних текстова*, 1972, *Индијска књижевност и историја књижевности*, 1984, *Нови и стари историзам у историји књижевности*, 1986. и *Појам парадигме у проучавању књижевности*, 1990). Представљајући схватања о „општој књижевности” или као историјски оријентисану теорију или као теоријски оријентисану историју”, Светозар Петровић компаративно проучавање типолошких сродности сматра могућим само у оквиру оног проучавања „које историју књижевности и друштва види као процес опћи, свјетски, и као развој законит, и то стадијалан” (49). Иако овој концепцији признаје заслуге за превладавање кризе концепта компаративне књижевности као трагања за „утицајима” (што су подразумевала и позитивистичка упрошћавања у тумачењу настанка књижевног дела његовим свођењем на неки спољашњи узрок), наш аутор очигледно у овом тексту гаји према њој и извесне резерве и то превасходно из два међусобно повезана разлога. Какво је Петровићево виђење књижевне историје (из којег ће наравно произаћи и одговарајући методи компаративног изучавања) читаоцу бива јасније након читања текста о „поетици традиције”. Тада је много јасније и откуд резерве према типолошким изучавањима. Нашем аутору је, видимо, много више од тзв. „историјске поетике” ближа „поетика традиције”, при чему се прва „оснива на претпоставци о стадијалности друштвеног и, доследно, књижевно историјског процеса”, па се тако историја књижевности види као смена одређених епоха или периода, док у оквиру друге концепције „испитујемо састав и организацију оне визије књижевности унутар које су нам књижевна дјела неке прошлости разумљива, унутар које их препознајемо као вриједности” (83). Уместо стадијалности историјског времена које омогућава поделу на затворене епохе, епистеме, парадигме (или ма како се идеја о књижевном периоду називала), и на делу које је у оваквој констелацији увек на неки начин „производ” таквог мање-више затвореног система контекстуалних односа, приклонио се наш аутор једној иманентној идеји књижевне историје коју је назвао „поетиком традиције”. Изјаснивши се за јасно истицање вредности кроз променљив систем који зовемо традицијом (те тиме и за једну елиотовску, формалистичку, синхронистичку идеју о чврстом али променљивом поретку), Светозар Петровић нам није дао само кључ своје аверзије према типолошким проучавањима. Иако проширују проучавања на чинове мање од генералских, она нам не дају одговор на аксиолошка питања: „Оно, међутим, по чему нам је Shakespeare значајан, није са становишта типолошког описа специфичност ни одступање ове врсте него појава, за то становиште, непрозирна дакле случајна. У практичним проуча-

вањима постоје појединачни покушаји да се резултати типолошког описа некако примјене на тлу праве, вредносно означене књижев-но-историјске карактеризације, али на систематску и једнозначну такву примјену, при данашњој развијености типолошких проучавања, не може се озбиљно ни помишљати” (55). Опредељење за тумачење вредности опет је својеврстан доказ непоколебљивог начела којим се наш аутор руководи, а то је да сви наши покушаји интерпретације треба да служе делу, односно његовом бољем разумевању. У том свом опредељењу Светозар Петровић остао је опет на свом оригиналном путу; онај који је позивао на враћање контексту, онај који је видео ограничења теоријског мишљења, није се повео за разноразним „новим историзмима” за које питање вредности књижевног дела више не постоји (осим као концентрација социјалних напетости и противречја) нити за имаголошким и родним теоријама, по којима је књижевно дело само документ о идеолошким искривљавањима што погађају одређене друштвене групе.

Ширина и надмоћ Петровићевих увида у односу на време у којем су настајали (увек оригинални и никад резултат повођења за мишљењем већине или мишљењима великих ауторитета — било да се радило о опирању које је добијало конотације идеолошког или научног) засигурно су биле и последица његове изузетне ерудиције, знања што су му давали компетенцију у опсегу којем није дорастао ниједан наш мислилац. Мислимо свакако на његове студије о усменој поезији, о књижевности ренесансе и барока, али и на његово познавање индијске књижевности што га је чувало од замки европоцентричности (којима нису могли да побегну ни великани попут поменутог Нортропа Фраја). Текст под насловом *Индијска књижевност и историја књижевности* отуда је вишеструко значајан као део приче о нужности превазилажења идеје о историји књижевности као смени затворених епоха или периода (о којој говори и текст о појму парадигме). У овом свом раду Светозар Петровић развејава опште предрасуде о индијској култури као култури коју карактерише одсуство историјске свести, док му се примена искључивих концепција линеарног односно цикличног времена на индијски случај (будући да ова опозиција, по његовом мишљењу, само тривијализује и сакати „обични” нефилозофски доживљај времена, одсудан, према овом аутору, за сваку расправу о књижевности) чини готово комичном. О одсуству историјске свести у индијској култури закључивало се пре свега што се ова историографија, према нашем аутору, није држала визије историје као стадијалног развоја. Историјска упрошћавања својствена Западу видела су неисторичност управо тамо где је постојала и постоји једна виша свест о комплексности историјског времена, свест што надилази типолошке генерализације организоване око идеје периода: „Нису ли раније побројани недостаци традиционалне индијске историографије, нпр. одсутност поузданих датирања и хронологије, само површне и според-

не, мада несретне, особине нечега што није неразвијена свијест о времену и прошлости него свијест, напротив, врло развијена али развијена према мјери историјске ситуације у којој комплексност историјског времена није могла избјећи запажању проницавог посматрача ни у епохама које су претходиле постанку модерне врсте историјског смисла?” (99). Отуда, наш аутор, ризикујући да отежа перцепцију прошлости (у смислу у којем је она савременом човеку олакшана поделом на епохе) не захтева потпуно укидање идеје периода већ одговорнији приступ финесима и сложеностима што их стадијално виђење историје пренебрегава или у потпуности укида: „Ствар је у томе да се у историји књижевности запази паралелно и не нужно синхронизирано трајање различитих књижевних традиција, запази разноликост односа којима су те књижевне традиције историјски одређене не само међусобно него свака од њих и према књижевној прошлости, запазе различити типови перзистенције вриједности и форми, запази сва разноликост историјски одређених социјалних позиција које у неком тренутку у повјести представљају могуће полазиште некога непоновљивог индивидуалног поетског чина” (97).

На почетку изнета теза о недораслом читаоцу којег превазилази грандиозна мисао Светозара Петровића потврђује се на крају и у некомпетентности приказивача ове књиге да се понесе са текстовима о усменој књижевности и о теорији стиха. Свакако, јасно нам је да је рад о Јакобсоновој идеји упоредне словенске књижевности јединствен на нашим просторима, и да свакако захтева неку врсту одговора којим би га савременици прокоментарисали. Такође, на крају, али не као и најмање треба поменути и текстове које је Светозар Петровић посветио својим колегама: сећањима на Јиржија Левија, Зденка Шкреба, Алберта Лорда, Сретена Марића, Данка Грлића. О поштовању и озбиљности са којом је приступао другом, било да је то био угледни колега, било да се радило о студенту који је писао своју магистарску тезу, о том дару да *слуша* (данас нам се чини да је у томе био можда и најусамљенији) не морамо да сведочимо само ми који смо имали ту част да га познајемо, ту привилегију да нам посвећује време, дарује искуство, поучава и води (али и у томе умерено, скромно и готово стидљиво). О томе говори, између осталих, и текст који је заправо приказ књиге његовог колеге, академика Светозара Кољевића *Посићање еја* (Нови Сад 1988) не само бројем својих страница (има их 30-ак) већ и увек истом страшћу, пажњом, знањем, свешћу о томе шта је речено и који је смисао онога што се о реченом говори, дакле свим оним чиме се сви његови текстови и књиге одликују и што га разликује од писања других.

Иако је речено да је на ученицима да превазиђу своје очеве и учитеље, то се, у случају професора и научника Светозара Петровића, још није догодило. Колико ћемо на то још чекати, вероватно зависи и од мере у којој ће читаво друштво, а пре свега интелектуална јавност,

досегнути свест о томе *кога смо њо имали*. А да би се то десило, треба се прво потрудити да га заиста *прочитамо*.

Горана РАИЧЕВИЋ

ОТКРИВАНИ ДОСИТЕЈ И ЗАБОРАВЉЕНИ СТВАРАОЦИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ 18. ВЕКА

Боривоје Маринковић, *Заборављени брајтшвеници њо њеру и Трагом Дошћеја*, „Службени гласник”, Београд 2008

1.

Када је Боривоје Маринковић студирао југословенске књижевности и српскохрватски језик на београдском Филозофском факултету, на катедри на којој је студирао није се слушала нити полагала српска књижевност 18. века, а књижевност романтизма била је у програму студија, али Милан Богдановић није држао предавања, није потписивао индексе нити се код њега полагало. Дубровачка књижевност се слушала код особењака и великог научника Петра Колендића. Средњовековну књижевност је предавао отмени господин, поуздани научник и изврсни педагог Драгољуб Павловић, а књижевност усмене предаје (народну) по много чему занимљиви Видо Латковић. Реализам је предавао Велибор Глигорић, код кога се полагало само на дипломском испиту. Он је предавања читао нимало занимљиво. Војислав Ђурић је започео предавања опште (упоредне) књижевности, а слушали су га и филозофи, међу осталима Света Лукић, Никола Милошевић и Иво Тартаља. У генерацији Боривоја Маринковића били су Божидар Ковачек, Предраг Палавестра и Милорад Павић (тројица од њих били су професори Филозофског факултета у Новом Саду). У време њихових студија још није основан новосадски Филозофски факултет. Он је са радом почео у време када је Боривоје Маринковић служио војску. У тој години почео је да излази *Зборник Мајице српске за књижевности и језик* на коме је убележено да је прва књига објављена 1953. године. Тада су обновљени и *Прилози* Павла Поповића, а убрзо, 1958, покренут је и *Ковчежић* Вуковог и Доситејевог музеја. У *Прилозима* и *Ковчежићу* објављивани су текстови Боривоја Маринковића од 1958, а од 1959. и у *Зборнику Мајице српске за књижевности и језик*. Текстови су му потом објављивани и у многим часописима, зборницима, *Годишњаку Филозофског факултета у Новом Саду*, *Књижевним новинама* и другде.

Боривоје Маринковић је одувек држао до књига, а ипак дуго, предуго рекло би се, није подарио историји књижевности своје текстове сакупљене у књигама. Расути, његови текстови захтевали су на-

пора да буду прочитани и коришћени, а били су драгоцени. Чак је и његова докторска дисертација о Емануилу Јанковићу (*Живот и књижевни рад Емануила Јанковића*) дуго стајала помало затурена у *Годишњаку Филозофског факултета у Новом Саду* (књ. 13—15, 1970—1972). Следио је по томе Петра Колендића. Није сасвим јасно да ли су њих двојица веровали да им је била дужност да напишу и дају да се објави, или им је било тешко да се још једном сретну са оним што је већ објављено.

Знао је Боривој Маринковић, добро је знао, да су целине неопходне и да су незаменљиве. Да у то није веровао, да у то није био уверен не би сабрао и беспрекорно објавио корпус песама грађанске поезије расуте по рукописним и штампаним песмарицима и тек делом објављене у научним публикацијама и књигама (*Српска грађанска поезија*, књ. 1—2, Београд 1960). Био је и те како уверен да ће те песме тек сакупљене на једном месту и само уз узорне коментаре омогућити да буду сагледане и, још више, да постану и остану предмети изучавања и важан део историје књижевности. Исти такав однос имао је и према Доситејевим песмама, раним текстовима написаним у Далмацији и Србији на крају књижевног рада, као и његовим писмима које је два пута приредио за штампу. Сасвим исти однос имао је и према Хаџи Рувиму чије је записе приредио за штампу (Ваљево 1990).

О томе колико је држао до књига још једно сведочанство. На књизи Теодоре Петровић *Из историје српске књижевности* (Нови Сад 1974) није речено, а ваља знати да ју је приредио Боривоје Маринковић. Према његовим исписима начињена је за ту књигу и библиографија радова аутора, а и то нигде није речено.

Мирјана Д. Стефановић објавила је необјављене рукописе Владимира Ђоровића (*Scriptora minores*, Ваљево 1998), а белешке и напомене изишле су из руку Боривоја Маринковића.

Скоро невероватну књигу, ваљда јединствену и у свету, *Скривени свет Владимира Ђоровића* (Билећа—Гацко 2006) написао је Боривоје Маринковић онако како је само он умео и могао. Они ретки који познају Боривоја Маринковића знају од колико је записа она настала. Знају и како он чита и како ствара. Њему је одувек било јасно да се на памћење не може ослонити. Знао је да исписивање у свескама само отежава послове, или још боље да је то исписивање узалудно. И знао је, најважније, да је исписивање на картицама једино решење, јер их је увек могао да слаже по темама и хронологији. Упоран у записивању није дозвољавао да било шта прескочи. Формирао је тако онај његов непоновљиви брзопис којим је пунио картотеке. Постао је тако, рекло би се, суров радник. Суров дабогме највише и једино према себи. Само такав могао је објавити записе и коментаре о Хаџи Рувиму и само такав није умео да избегне писање књиге *Скривени свет Владимира Ђоровића*. Тешко ће бити да постоји и једна белешка и још који помен Владимира Ђоровића да су измакли Боривоју Маринкови-

ћу. А ваља рећи и ово: није се Владимир Ђоровић могао надати да ће имати таквог тумача каквог је добио у Боровоју Маринковићу.

О систематичности и упорности Боровоја Маринковића пре ере компјутера чуло се и знало се. Затражено је од њега да и од својих исписа начини библиографију о старом српском штампарству. Не без напора, наговорен је Боровоје Маринковић да начини такву библиографију, а он је поред ње написао изузетне студије о старом српском штампарству (Џетиње—Нови Сад—Београд 1988—1992).

Служећи српској књижевности сваким делићем свога живота и рада Боровоје Маринковић је приредио и две књиге својих текстова: *Заборављени брајтштивеници йо йеру и Трађом Доситејеја*.

2.

Необично је и неочекивано је то што се Боровоје Маринковић упутио у изучавање српске књижевности 18. века. Та књижевност се није изучавала на београдском универзитету између два рата и дуго после Другог светског рата. У школама се додуше поклањала пажња Доситеју, а уз Вука је помињан и Јован Мушкатировић као први приређивач српских пословица. Могло би се одговорно рећи да је интересовање Боровоја Маринковића за Доситеја било иницирано оснивањем Вуковог и Доситејевог музеја. Није за сумњу ни то да је Доситеј био на почетку интересовања Боровоја Маринковића за српску књижевност 18. века. Доситеј му је одмах постао загонетка, не по вредности и дOMETИМА, схватио је да он није могао бити усамљен, изузетак. Брзо је схватио да је српска књижевност 18. века припремана у Рачи крај Дрине крајем 17. века. Калуђерима из Раче било је суђено да крену на север Угарске у сеобамa и да онде наставе свој калиграфски рад, али и да започну књижевно стваралаштво у веку који је наилазио. Случај Рачана закупио је интересовање Боровоја Маринковића, али су му они били негде у прошлим временима. Српску књижевност 18. века видео је он по свему у Европи. Учено српско стваралаштво 18. века било је повод да Боровоје Маринковић напише текстове о Јовану Мушкатировићу, Алексију Везелићу, Павлу Јулинцу, Емануилу Јанковићу, Дионисију Новаковићу, Михајлу Максимовићу, Партенију Павловићу и другима којима је заједничко било то што су били сви учени и сви Европејци. Нису му измакли ни мање учени којима је књижевност била блиска и који нису могли да је избегну. И једни и други утемељивали су нову српску књижевност по оновременој моди. Био је то раскид са дугом књижевном традицијом. Нова књижевност, по духу и моди просветитељска, није могла да траје дуго. Већ је Доситеј наговестио нове токове српске књижевности која ће убудуће бити подложна модама времена.

Студија о Доситеју Боровоја Маринковића *Трађом Доситејеја* сведочанство је да им је поклањао највише могућну пажњу. Нико до њега није толико писао о Доситеју и нико више од њега није налазио ре-

шења и за ситна и крупна питања његовог стваралаштва. Доситејево стваралаштво било је од почетка у живи интересовања Боривоја Маринковића, оно га је највише заокупљало и највише му је поклонио пажње. О Доситеју се писало и писаће се. За све будуће студије о Доситеју изучавања Боривоја Маринковића биће незаобилазна. Било је вредно написати их.

3.

Боривоје Маринковић је најплоднији међу историчарима српске књижевности 18. века. То, дакако, није једини и најважнији његов квалитет. Више но ико он уме да користи оно што зна, а он зна изузетно много и још више уме да решава замршене проблеме стваралаштва. Он не воли импровизације и домишљања. Све што ради производ је мерења, посматрања са свих страна. Он прецизно рачуна. Понаша се као најпоузданији математичар. Ако у понечему није јасан или је недоречен није реч о његовом незнању или грешкама, него о недостатку грађе. То што није могао да реши, мораће да реше други, ако буду имали среће да дођу до нових података.

Српска књижевност 18. века има у Боривоју Маринковићу одавног истраживача. Он несумњиво води писце и стваралаштво 18. века. И оне учене, али и оне који живе са грађанском поезијом. И једно и друго држи да је у служби духовног живота, и једно и друго је у служби лепе писане речи и једно и друго чинило је да духовни живот и стваралаштво Срба изиђе из уских граница традиције. То је, биће, и најважнији наука Боривоја Маринковића због којих је вредело да буду историчар и тумач књижевности која у разноврсности и околностима, које јој нису биле увек наклоњене, траје већ више од три века. Почетак тих векова узбудљив је, понекад неочекиван и загонетан, а увек европски и свој. Настајао је путописима у Свету земљу, ламентима над напуштеним, а у школовању по европским школама и универзитетима и заборављан. Боривоје Маринковић је стварао српске књижевности 18. века видео увек у драматичним приликама. У томе највероватније није грешио, а добро је, најбоље је, што им је поклонио свој несвакидашњи дар и живот.

Лазар ЧУРЧИЋ

ПОРОДИЧНА ЧИТАНКА О НАСТАНКУ УМЕТНИЧКОГ ДЕЛА

Мирко Ковач, *Град у зрцалу*, Самиздат Б92, Београд 2008

Све срећне породице личе једна на другу, свака несрећна породица несрећна је на свој начин.

Л. Н. Толстој

Почетком XX века, тачније 1901. године, светлост дана угледао је роман *Буденброкови* Томаса Мана. Поднаслов дела *Пропадање једне породице* био је нека врста омажа Толстојевом остварењу *Ана Каренина* из друге половине XIX века (1873—1877). Прва деценија XXI века доноси нам роман *Град у зрцалу* Мирка Ковача чији поднаслов *Обишљески ноћурно* асоцира на поменуто остварење Томаса Мана с почетка прошлог века. Зашто сматрам да је то тако?

Термин „ноћурно” (франц. nocturne, нем. Nokturne, Nachtmusik, итал. notturno) јавио се у XVIII веку и означавао је инструменталну композицију која се изводила ноћу, на отвореном простору, углавном у парковима и дворским вртovima. Овај назив прешао је касније у књижевност да би означио лирску песму медитативног карактера чији елегични тонови проналазе одговарајући амбијент у ноћној тами и миру. У нашој књижевности писали су га Дучић, Црњански, Матош, Назор и други. Видимо, дакле, да је овај термин када се ради о књижевности карактеристичан углавном за поезију. Употребивши га у прози, Ковач је једноставно желео да нагласи лирски, исповедни карактер романа о коме овога пута говорим.

Према томе, с обзиром на чињеницу породичне теме и важности ноћурна релација Ман—Ковач намеће се веома јасно. Не треба заборавити ни чињеницу да Ман пише о распадању једне породице а, с друге стране, термин ноћурно указује на музику која се изводи ноћу (јасна је асоцијација на крај, односно свршетак), те можемо рећи да и Мирко Ковач пише о крају једне породице.

Друга половина живота, када човек већ зађе у зреле године, ревервисана је (тако кажу) за сређивање ствари и свођење рачуна. Време је да се заувек раскрсти са прошлoшћу и помири са садашњoшћу, да би се потом кренуло у какву-такву будућност. У овом контексту треба ишчитавати и роман *Град у зрцалу* Мирка Ковача. Наиме, с једне стране пред нама је исповест човека који жели да раскрсти с прошлoшћу коју чине породица и пријатељи, док с друге стране пред собом имамо исповест писца који надахнуто пише о проблемима који настају приликом стварања уметничког дела. „Дуалистички” карактер своје исповедне прозе, нагласио је и сам Ковач већ у првим поглављима романа: „Ову сам књигу започео као обитељску хронику, не знам је ли то и остала, али сам је више пута прекидао и одлагао, бје-

жао од ње и враћао јој се, а у свим селидбама носио те папире и биљешке као да су какве драгоцености, губио их у чудним околности-ма и налазио их на мистериозан начин.” (30)

Окосницу породичне хронике чини пишчев однос са оцем. Природно, тај однос био је саткан од неразумевања и боли. Отац, сањалица и боем пун мана и порока био је далек сину, писцу и режисеру. Међу њима, присности није било, чак ни онда када се писац као дванаестогодишњи дечак први пут обрео у великом граду (Дубровник) тражећи оца који се данима није јављао. Дечак том приликом више ужива у заманим страстима које му пружа боравак у магичном граду него што доиста тражи оца (као да му је на неки начин свеједно да ли ће га уопште пронаћи). Ситуација се понавља и на самом крају романа, када писац као већ одрастао човек одлази у санаторијум да посети болесног оца и затиче га у дружењу са дечаком који тада има онолико година колико је имао и он када је јаз између оца и њега већ био непремостив. Тек сада, свестан неминовног краја, отац је схватио да му недостаје син чије одрастање није адекватно пропратио, те дружећи се са болесним дечаком покушава да надокнади пропуштено. То је уједно био и последњи сусрет оца и сина, те је књига *Град у зријалу* на неки начин и пишчев покушај да се коначно приближи оцу, макар то било и након његове смрти.

Однос писац—отац чини основни приповедни оквир романа у који су, онда, смештене краће или дуже епизоде посвећене осталим члановима породице. Пред нама је, стога, роман-мозаик компонован као нека врста каледиоскопа ликова где сваки лик представља засебну епизоду. Прва таква прича посвећена је пишчевој мајци, друга стричевима Благоу, Николи и Анђелку, трећа теткама Весели и Пави, четврта бабама и дедама, пета учитељици и тако редом. Лик самог писца-наратора је нека врста везива које поменуте епизоде сједињује у романескно ткиво, и то на тај начин што нам кроз сваку епизоду исприча понешто о себи.

Тако причу о његовом односу према женама склапамо читајући епизоде посвећене мајци Тузи и учитељици Јосипи. Оне су за њега биле једно, и мајка и сестра и драгана — спој пријатељства, љубави и поверења, а напослетку и најтврђи штит од бројних недаћа спољњег света. Посебно се издваја пишчев однос са учитељицом Јосипом који се од почетка кретао на маргинама благог еротског наговештаја а који је до самог краја остао само то, наговештај који распаљује машту дечака у коме се тек буде еротски нагони. Учитељица је за писца била фигура, у појединим моментима, узвишенија и од саме мајке, јер она је уствари била та која је истанчала његов укус и развила отпор према кичу. Научила га је да воли слободу понашања и негује индивидуалност, и напослетку, показала му је шта је то љубав у сваком смислу речи. Епизода с очевом најстаријом сестром, тетком Веселом, у мно-гоме је одредила пишчево поимање телесне ружноће која узрокује не-

миновно изопштење из друштвене заједнице: „Ја сам волио гледати ружно лице те изопћенице, тетке Веселе, премда нисам знао зашто ме привлачило, али бих се ушуњао к њој и увек јој донио бомбон или какву слатицу, вољела је рахат-локум, остао бих дуго с њом и зурio у њезино лице, причајући свакакве гадости и лажи.” (46)

Углавном сви мушки чланови породице желе да забораве своје порекло, да затру све трагове и закораче у неки нови, можемо слободно рећи, туђи живот. Најстарији стриц Благо отишао је у Италију где је завршио медицину и оженио се Италијанком чије је презиме Турчини почео користити као своје. Млађи стриц, Никола, отишао је у Америку да се више никада не јави, а најмлађи Анђелко настанио се у Француској где се оженио Францускињом и отворио сопствено експорт-импорт предузеће. Попут својих стричева, и писац жели да затре све трагове детињства, дечаштва и младости: „...а када завршим ову књигу, онда ћу читаво племе заборавити, али до тада се још морам верати по обитељском стаблу и њихати гране с којих ће, док траје ова авантура, падати трули плодови.” (76)

Остаје питање да ли је тако жељени раскид с коренима могућ? Књига је ипак писани документ који чува сваку мисао, реч па и звук (тон), те тешко да је остварив потпуни раскид са породичном историјом. Да ли ће аутор моћи да одоли да никада више не прочита оно што је написао о лицу и наличју живота своје породице?

Као засебан лик романа јавља се град — Дубровник. Први сусрет писца и града догодио се још у његовој раној младости, имао је само дванаест година када се обрео у том великом граду, у потрази на оцем. Ту је први пут остао истински опијен лепотом — снажан утисак на дечака оставила је млада девојка која је требало да се уда у палати Спонза: „Дакле, и људска љепота има своје чари и омамљује исто тако узбудљиво као и сјај епоха. Сјећам се да су ме жмарци подишли и да сам као опијен зурio у ту красотицу и ћутио њезин мирис што га је ширила посвуда околу.” (184) Дубровник ће након овог догађаја, за јунака постати (и остати) чудесан град чудесних сусрета. Много година касније, као одрастао човек и успешан позоришни редитељ, обреће се поново на улицама овог бисера Јадрана. У исто време, у истом граду, нашла се и група лекара из Италије. Да ли је судбина умешала прсте и уприличила сусрет писца са стрицем Благом кога се уопште није сећао, остаће мистерија и за самог аутора романа. У сваком случају, нека тајна магијска сила овога града почела је да делује.

У тесној вези са мотивом града је и мотив огледала (да подсети-мо, пун наслов Ковачевог романа је *Град у зрцулу*). Старо је веровање да одраз у огледалу и његов узор стоје у чврстој магијској вези. Стога, огледала могу да задрже душу и животну снагу особе која се огледа, те отуда потиче и обичај да се приликом смрти неке особе застиру огледала — на тај начин души покојника онемогућава се везивање за посмртну собу и обезбеђује јој се несметан прелазак на онај свет. У

том смислу, и Ковач овим романом жели да омогући својој прошлости да мирно оде на онај свет, у овом случају — заборав. Једино што је и сам писац, овом приликом, заборавио да ћутањем прекрије огледало већ је писаном речју везао прошлост за себе и омогућио јој трајање.

Мотив огледала јавља се у роману као нека врста најаве важних сусрета, о томе сведочи учитељица Јосипа: „Зрцало је идеално мјесто за сусрет с другим; она тај сусрет очекује, стога и устрајава у мистерију огледала, покрива га и пред њим негује своје стрепње.” (153) Учитељица уствари очекује смрт јер јој је установљена неизлечива болест. С друге стране, када писац тражи оца у Дубровнику, непосредно пред очекивани сусрет са њим (до кога ипак није дошло), седећи у ресторану, посматра у огледалу сопствени одраз: „Већ је и то било довољно да ме дрхтавица још јаче обузме, а када сам при дну ходника, заправо предворја ресторана, угледао свој лик у великом зидном огледалу са златним оквиром, те јадне ’женске ципеле’, страх на својем лицу, тај преплашен поглед, желио сам што прије некамо шмугнути и притајити се док не прође трема, јер натраг више нисам хтио...” (188)

Радња романа смештена је у, можемо слободно рећи, „Бермудски троугао” који чине Требиње, Дубровник и Никшић, са малим искорак у војвођанско месташце Клек код Зрењанина. Сама чињеница да се већи део радње одвија на историјски и политички турском подручју подразумева да ће управо тај историјски оквир бити доминантна компонента радње. Међутим, Ковач поменути контекст ставља у други план, и тек понеком успутном напоменом наговештава нам да говори углавном о времену за време и непосредно после Другог светског рата. Када говори о оцу, тек у понеку „фусноту” приче о простодушном бојуму, пажљиво уметне чињеницу да је он био активан на фронту, када говори о стрицу Анђелку тек онако успут провуче информацију да је исти припадао самом комунистичком врху, а када пише о „поратним” временима његово излагање најчешће поприма помало шаљив тон: „Наиме, комунисти су донијели закон да се у нашем крају искоријене козе јер брсте пуполке и уништавају шуме; ускоро ћемо имати све саме голети ако их што прије не потаманимо.” (224)

У Далмацији и Херцеговини, увек актуелна тема о односу православања и католичанства (поменимо овом приликом неизбежну приповетку *Пилијенда* Симе Матавуља) код Ковача је вешто маргинализована. Константну напетост, нетрпељивост и неразумевање међу људима који припадају двема основним струјама хришћанства, аутор ће споменути само једном када у возу професор вербално нападне калуђерицу Марију која је помогла пишчевој мајци да на свет донесе своје друго дете: „’Под тим крижем почињена су велика зла, ви то добро знате, часна сестро! Макните га и оставите у торбу. Ако то не учини-

те, ја ћу га бацити кроз прозор', узвикнуо је професор дрхтавим гласом, а и лице му се бјеше посве изобличило." (264)

Друга велика тема којом се у роману Ковач интензивно бави, везана је за проблеме стварања који заокупљају углавном сваког уметника, те није неопходно посебно наглашавати њену актуелност у дугој књижевној традицији (то се на неки начин подразумева). Већ у уводном поглављу писац наглашава да се роман појавио двадесетак година након што је због ружног сна повукао прву верзију рукописа из штампе: „Сваки писац мора имати један незавршен рукопис на којему ће стално радити и исправљати га, јер писање је интима, блудни чин, па ћу овај рукопис задржати за блудничење следећих година!" (7)

Овако постављену тезу аутор ће развијати кроз читав роман, помињући успут и своје прве литерарне радове (приповетку *Чекајући оца* за коју је 1962. године добио Политикину награду осмислио је још као дечак када је у Дубровнику узалуд тражио оца) и догађаје који ће му касније послужити као инспирација. Као дете, у Дубровнику, био је сведок догађају кога ће се живо сећати и као зрео човек — видео је невесту како скаче са литице у море: „Оно што сам више пута испричао јест лет те прекрасне птице у лику невесте, а то се не заборавља. И о тому ћу причати док год сам жив." (195) Јасна је асоцијација на легенду о скочидевојци, која је попут данас Ковача, крајем XIX века опчинила још једног писца с „онијех простора" Стјепана Митрова Љубишу који је написао приповетку истоветног наслова (*Скочићевојка*).

Причу о проблемима стварања аутор завршава помало у духу старог, опробаног клишеа — сећа се да када је, након неуспешне везе са Мађарицом Евом поново дошао у Београд, бацио у реку торбу са стварима и рукописом романа *Цвијет без корена*, да би се касније могао разметати чињеницом да су му најбољи рукописи завршили у водама Дунава...

Пред нама је роман који се чита у једном даху, јер је и писан на исти начин — реченице су јасне а стил лепршав, проткан колоквијалним говором. Како сам аутор наглашава, ово дело можемо читати на два начина, као исповест и као породичну читанку. Додала бих још и као сведочанство о рађању уметничког дела. Да је то тако, сведочи и чињеница да је Ковач за роман *Град у зрцалу* ове године овенчан босанскохерцеговачким признањем из области књижевности, наградом „Меша Селимовић".

Свејлана МИЛАШИНОВИЋ

ИНТЕРЕС МАЂАРА ЗА КУЛТУРУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

Шандор Пал, *Мађарски поглед на Балкан. Јужнословенске теме и личности у мађарским листовима, часописима и белетристичким књигама 1780—1825*, „Historiae”, Бечеј 2008

Књига *Мађарски поглед на Балкан 1780—1825* Шандора Пала припада истраживању сусрета двеју култура, мађарске и српске/југословенске, односно истраживању начина на који је српска/југословенска култура опажана у мађарским периодичним публикацијама и белетристици у периоду између 1780. и 1825. године, односно припада оном типу научног истраживања које подразумева успостављање слике другог. При том та слика (представа) другог представља податак и о култури која слику успоставља и о култури чија се слика ствара. Мађарска и српска/југословенска култура стваране су отада историјско памћење сеже једна уз другу, на истом географском простору или на просторима који се додирују — у том су смислу блиске. Стваране су те две културе на језицима врло различитим — у том су смислу различите. На граничним просторима тих култура егзистирале су културе других народа и других језика (неопходно је поменути бар латински и немачки), и снажно на њих обе утицале. Све овде речено (иначе познато) казано је с намером да се укаже на то да се Шандор Пал прихватио важног и тешког задатка.

На неке тешкоће свога посла указао је аутор у *Уводу* своје књиге, на неке друге у *Белешки за крај*. Од овог последњег треба започети приказивање књиге. Наиме, сада већ далеке 1988. године Шандор Пал одбранио је докторску дисертацију *Јужнословенске теме и личности у мађарским листовима, часописима и белетристичким књигама 1780—1825*; књига *Мађарски поглед на Балкан 1780—1825* незнатно је измењена и допуњена та докторска дисертација. У две деценије, колико је протекло од настанка студије до њеног објављивања, геополитичке околности драстично су измењене, што може да доведе у питање рецепцију књиге, почевши од њене терминологије, посебно од назива политичко-културног простора, имена језика и књижевности. Аутор се исправно (мислим) определио да унесе само мање измене, указујући на то да би накнадна фрагментација (рецимо издвајање само слике о Србима) била „фалсификат” (термин ауторов) и с обзиром на својевремено спроведена истраживања и с обзиром на то да су „Мађари крајем XVIII и почетком XIX века тај простор видели као јединствен у својој разноликости, и тако га доживљавали.¹

¹ Неком приликом, не оптерећујући ову књигу, тим суштинским и у терминологију утиснутим проблемима ваљало би се посебно позабавити. Овом приликом треба рећи да ни назив *Балкан* не покрива подручје истраживања ове књиге (није у њој реч о Грцима и Бугарима, нпр.) нити би назив *јужнословенски* могао да то учини (књига се није бавила Бугарима, нпр.).

Шандор Пал врло је јасно и научно засновано определио подручје и намере својих истраживања: „... са циљем да се утврде димензије и резултати интереса Мађара за културу Јужних Словена, њихов језик и књижевност, од првог листа на мађарском језику (1780) до почетка мађарског романтизма (1825). Желели смо заправо да детектујемо културну, политичку и друштвену свест Мађара о југословенским народима.”

Представа Мађара о југословенским народима истраживана је у временском распону од 1780. до 1825. године, на основу грађе коју су чинили листови, часописи и белетристика, односно онај материјал који је био „у јавној комуникацији, који је имао стваран утицај” (како каже аутор). Хронолошке границе истраживаног периода у култури реципијенту одређене су од првих новина на мађарском језику (*Magyar Hírmondó*) до краја епохе просветитељства, дакле у једном заокруженом културно-књижевном дискурсу. Изучавано време југословенских култура у датим границама, у овој књизи понешто непрецизно одређено као предвуковско, свако није могло да има исте границе епоха (иако се оне у мађарској и у српској култури делом поклапају), али је — будући да је овај период мање изучаван — већи значај откритих података о српској култури.

У епохи мађарског просветитељства, онаквој каква се она показивала у периодичним публикацијама и белетристици, Шандор Пал издвојио је неколико целина, према доминантним тематским интересовањима аутора који су се бавили југословенским стварима: I. *О преромурским Словенцима у мађарској шtamпи и периодици*, II. *Аустријско-шурски рат (1788—1791) и теме са јужнословенског штерна у мађарској шtamпи и периодици крајем XVIII века*, III. *Јужнословенске теме у мађарској шtamпи и периодици крајем XVIII века*, IV. *Први српски устанак и мађарска драма о Карађорђу*, V. *Интересовања првих деценија XIX века*, VI. *Јужнословенске теме у мађарској белетристици*. Овакав тематско-хронолошки распоред знатно доприноси прегледности излагања.

Почетак бављења мађарске публицистике јужнословенским питањима (у првом годишту излагања првих новина на мађарском језику, *Magyar Hírmondó*) обележен је невеликим чланком у коме је реч о књигама (религијским) штампаним за прекомурске Словенце. У овом првом покушају аутор овог чланка нашао се пред проблемима именована народа, његове етногенезе и језика. Од 1780. године све до тридесетих година XIX века траје у мађарској периодици расправа о покренутим питањима, која се обогаћује етнографским описима живота и обичаја, а проширује и покретањем питања о тзв. Великој сеоби народа. Шандор Пал до у најситније детаље прати и коментарише ову расправу, стављајући је у контекст ондашњих културних и политичких прилика и дајући неопходне податке о листовима и ауторима.

Импулси који су изазвали нови интерес мађарске штампе за просторе Србије, Срема, Славоније и Босне (делом и за њихове ста-

новнике) дошли су од Аустријско-турског рата (1788—1791). Шандор Пал прати многобројне написе у листовима *Magyar Kurir*, *Magyar Hírmondó* и *Hadi és Más Nevezetes Történetek*. Овај последњи и основан је управо због нараслог интересовања читалачке публике за рат који се дешава на њеним границама и у којима и сама учествује. У написима који се односе на рат извештава се о ратним операцијама и њиховим војсковођама, али и о земљама и градовима обухваћеним ратним дејствима. Шири се тако круг интересовања и ка темама које су само посредно повезане са ратом, на њиховим маргинама има и нешто података о животу и обичајима Срба.

Истовремено, упоредо са извештавањем о рату, појављују се рана, предвуковска интересовања за нашу народну поезију: Ласло Казинци, војник у Аустријско-турском рату, шаље 1789. свом много познатијем брату Ференцу мађарски прозни превод једне српске лирске народне песме (*Ој на брду, на борову, бор се зелени*); Ференц Казинци не следи братовљев савет да на ову тему напише песму, али исте године преводи *Хасанаџиницу* (што је добро познато); у штампи се појављују написи о Марку Краљевићу, настали делом из усмених, а делом из писаних извора, у којима се овај јунак назива српским Херкулом и пореди са мађарским епским јунаком Миклошем Толдијем. С ослонцем на ранија истраживања, Шандор Пал износи мишљење да су ови написи подстакнути, с једне стране, општим интересовањима за ратно подручје, а с друге, Хердеровим идејама и његовим издањем народних песама. Могло би се ово закључивање и допунити. Мешају се овде две рецепцијске струје: класицистичка (која у Марку Краљевићу види Херкула) и предромантичка, хердеровска (са својим интересовањем за егзотичност усменог предања). Напоредо трајање и преплитање књижевних праваца, као карактеристику и српске и мађарске књижевности, Шандор Пал је истакнуо у поглављу о јужнословенским темама у мађарској белетристици, али је није потврдио на рецепцији народних песама, а она је управо овде на делу. У сваком случају, овим чланцима ударени су темељи „српском маниру” у мађарској књижевности.

Крајем XVIII века, када се дешава и стагнација у развоју мађарске штампе, извештава се о народно-црквеним саборима и свему што их је пратило, уређењу школа (у том је контексту поменут Доситеј Обрадовић, али његова дела нису изазвала никакав интерес), догађајима у Београдском пашалуку. Међу тим, дужим и краћим, понекад врло прецизним, за историјско-географске студије значајним чланцима издвајају се написи у публикацији *Magyar Könyvház*, занимљивом часопису чије су интенције биле приказивање књига о прошлости народа који живе у Угарској, њиховим обичајима и знаменитим личностима. Године 1783. овде се појављују прикази неколиких књига: приказ Фортисове књиге *Viaggio in Dalmacia*, у коме су издвојени етнографски описи, а који је проширен писањем о Фаусту Вранчићу, па

затим приказ књиге *Spicilegium Observationum Historico-Geographicarum de Bosniae Regno*, у којој је реч о историји Рашке и Босне и Матије Петра Катанчића *Dissertatio de Columna Militaria ad Eszecum reperta*. Након десетогодишњег прекида излажења у *Magyar Könyvház-у* појављују се написи о Зринскимa, Франкопанима, о пропасти Босне и погубљењу краља Стефана Котроманића, о пребезима на угарску страну, о бану Ивану Деренчину. У чланку *Joannovits Arsenius* пише се о српским повластицама добијеним од царице Марије Терезије, о народно-црквеном сабору 1798. у Карловцима, о Ђирилу и Методију. Часопис *Sokféle*, сличног профила, објављује чланке о пореклу и досељењу Хрвата, о Јаношу Хуњадију и опсади Београда, о устанку Пере Сегединца и Јанусу Панонијусу. Шандор Пал, резимирајући ове налазе, констатује да постоји континуиран интерес за јужнословенске теме, да се он креће у распону од непознатог до оних збивања која су се непосредније тичала државе Угарске.

Први српски устанак инспирисао је посебно интересовање, које се одвијало на два различита, али узајамно повезана нивоа: с једне стране, у периодичним публикацијама штампају се вести о борбама, дипломатским мисијама, трговачким последицама буне (отварање царина) и протагонистима ових догађаја, а са друге, та збивања појављују се као књижевна тема: Иштван Балог (1790—1837), један од најзначајнијих мађарских глумаца свога времена, пише и изводи драму о Карађорђу. Доследан свом приступу, Шандор Пал пажљиво бележи све написе о револуционарним догађајима на југу Угарске, од којих неки могу да буду и историјски извор, а главну пажњу посвећује драми *Cerny Gyuró vagy Belgrádnak megvétele a Törököktől*. Најпре је реч о околностима које су погодиле настанку драме: комади са темом борбе против Турака почетком XIX века налазили су се већ на репертоару пештанских позоришта; аутор драме о Карађорђу, рођен у Барањи, врло је вероватно још у младости научио српски и године 1813. учествовао је у извођењу Коцебуове *Крешћалице* у преради Јоакима Вујића. Следи затим подробна анализа написа у периодичним публикацијама који су могли бити извори за драму, те указивање на разлике између три рукописне верзије дела. На основу детаљног поређења Балоговог и Вујићевог текста, Шандор Пал закључује да интервенције српског писца не задиру у структуру драме, не мењају ни заплет ни однос између ликова, те да се Вујићев текст има сматрати коректним преводом (мерено ондашњим мерилима), а не посрбом. И све три мађарске верзије и српски превод припадају оном жанру који се назива „комад са певањем”: укупно има 18 различитих песама, од којих се само три налазе у свим верзијама. Налазећи да су песме из Балоговог комада најстарија мађарска позоришна музика и прилог бољем познавању српске грађанске поезије, аутор *Мађарског погледа на Балкан* доноси њихове текстове и установљава њихове изворе и варијанте тамо где је то било могуће. Реакције публике, која је одушевљено прихва-

тила пештанска извођења Балогове драме, прате се на основу сећања аутора комада и глумице која је била носилац главног лика, на основу одлука цензора који су представу оцењивали те на основу дојава полицијских агената. Упркос забрани, Балогова драма често је играна у унутрашњости Мађарске, а свакако посебан куриозитет је Вујићево извођење представе 1815. године, у Новом Саду, надомак Петроварадинске тврђаве, у којој је Карађорђе био заточен.

У наредном поглављу своје књиге Шандор Пал прати интересовања за прилике међу Србима у првим деценијама XIX века, које се односе на црквене прилике (нпр. посвећење епископа) и на школство. Међу овим потоњим издвајају се вести о Карловачкој гимназији, посебно оне које је слао директор ове школе Карл Руми. Следи затим низ мањих прилога о појединим личностима различитим поводима, историјски важним и ефемерним: архимандрит Синесија Радовић одликован је Леополдовим крстом; некролози Јовану Апостоловићу, епископу Павлу Авакумовићу, епископу Петру Јовановићу Видаку, професору хирургије на пештанском универзитету Александру Милуновићу, епископу Стевану Авакумовићу; повратак Карађорђа у Србију и убиство; избор митрополита Стратимировића за члана Гетингенског ученог друштва; бискуп Максимилијан Врховац поклатио Мађарском националном музеју човечју рибицу, а имање историчару Мартону Ковачу, одредио наследника. О српским књигама се пише ретко; помињу се *Совершен винодјелац* Прокопија Болића и *Римљани славенстивовавши* Павла Соларића. Подробније податке о језику и књижевности доносе два написа. Шандор Пал претпоставља, насупротив раније изнетим мишљењима, да је чланак *Az Ó-Hitű Magyar Irókról* (1817) написао Јован Витковић, парох будимски и цензор српских књига, а не његов брат Михаило (како се наводи у неким радовима). У сваком случају, аутор потписан псеудонимом Е. В. Ј. износи низ података о Србима који су штампали на мађарском језику: Василије Алексовић, Никола Анђелић, Стеван Мишколци, Арон Георгијевић, Јован Мушкатиновић и Григорије Јакшић. Неки од њих или нека од њихових дела непознати су српској књижевној историографији, како показује истраживање Шандора Пала. Михаило Витковић сматран је погодном личношћу да информише о српском језику и књижевности. Његов напис *A Rász Nyelvrül* (1819), настао у време када је Вук Караџић већ формулисао неке од својих ставова, Шандор Пал овако оцењује: „... види се да је истицање песама [публикованих као илустрација лепоте језика, оновременом мађарском графичком] и неправда у односу на целокупни текст. У њему је (унаточ свим недостацима, који се лако уочавају) мађарски читалац први пут добио колико-толико поуздану слику о стању и перспективама нашег језика, илустровану поезијом која је у том тренутку била оно највредније што смо имали.” Овоме би се могло додати: Витковићев напис, са свим својим грешкама, добро илуструје српски језички проблем у првим деценијама XIX века.

Два написа о српским народним песмама закључују посматрани период и отварају простор за нову рецепцију српске усмене традиције у мађарској књижевности. Прве три књиге тзв. лајпцишког издања *Народних српских њесам* опширно су приказане 1824. године у листу *Hasznos Mulatságok*. Непотписани аутор (вероватно уредник Иштван Кулчар) позива се на похвално мишљење Јакоба Грима. Чини заправо исто што је учинио и Вук Караџић, који је у своме предговору првој књизи у целости навео Гримов чланак објављен 1823. године у часопису *Göttingische gehlerte Anzeigen*. Реченоме ваља додати следеће: мађарски текст у зависности је од Гримовог, како је установио Владан Недић (поговор *Сабраним делима Вука Караџића IV*, Београд 1975, 635), јер се тек у таквом рецепцијском низу открива значај књижевности посреднице (немачке). Бавећи се доста опширно песмама, лирским и епским, аутор овог чланка неке од њих преводи, а за неке доноси прозни превод, што му Шандор Пал замера, називајући овакав приступ „необичном презентацијом песама”. Међутим, то исто чини и Грим у своме приказу (и чини се до дана данашњег).

Године 1825. у истом часопису поново је реч о српским народним песмама, овога пута у контексту покушаја да се дефинише балада.

У завршном поглављу своје књиге аутор је себи поставио задатак да представи „прелазак српских тема из периодике у белетристику”, наглашавајући да су информације о овој теми потпуније истражене и доступније. Од веће је важности комуникација у троуглу Мушицки—Витковић—Казинци, која је овде прегледно представљена. Казинци је написао оду Витковићу, па је, залажући се за останак Витковића у српској књижевности, истом написао оду Мушицки, па је одама почастиовани Витковић узвратио Мушицком. Овај „ланац међусобних даривања одама” (како духовито каже Ш. Пал) праћен је преписком тројице актера и вестима у штампи, а показује како класицисти трагају за националним идентитетом књижевности, на начин тако различит од Вуковог.

У сведеним закључцима *Мађарског њогледа на Балкан* резимирају се мотиви настанка испитиваних текстова: а) важни политички и историјски догађаји на јужнословенском терену, б) значајна литерарна и културна достигнућа Јужних Словена, в) жеља за упознавањем суседних народа, г) личне везе и познанства и д) поруцбина. Сама књига нуди, међутим, још неке могућности: тежња да се јужнословенска култура (у једном свом делу) посматра као део мађарског државног пројекта, потреба да се неки проблеми сопствене културе реше изучавањем друге која је у истом или сличном положају, страни подстицаји. Основне карактеристике успостављене представе о Јужним Словенима (највећим делом Србима) аутор ове књиге набраја овако: 1. континуитет, 2. изузетан обим, 3. разноликост, 4. разнородна интересовања постепено прерастају у специфично књижевна, 5. толерантност, 6. зближавање, 7. покретање новог листа. Спроведено

истраживање, прегледно предочено, све то убедљиво потврђује. Оно чиме се књига није могла бавити јесте изостављено, оно што се у култури српског народа сматра важним, а није побудило никакав интерес или је тај интерес био незнатан. Као илустрација тога може се навести одсуство писања о Доситејевом делу или одсуство помена о Мушкатиновићевим књигама пословица (међу којима има и латинских и мађарских). Дакле, и специфична селективност карактеристика је ове рецепције.

Књига *Мађарски поглед на Балкан 1780—1825* врло је значајна, а корист од ње вишеструка је. Неки од њених налаза и проблема у вези са њима били су већ предмет научних истраживања; Шандор Пал скрупулозно наводи резултате својих претходника и одређује се према њима. Међутим, овом књигом добили смо целовиту слику о рецепцији наше културе у мађарској, али и знања о једном специфичном виду мађарске културе. Низ нових података који се овде налазе, као и њихова интерпретација, од користи су за различите облике истраживања: књижевну историју, етнографију, публицистику, политичку историју.

На крају, овој доброј књизи могу се ставити и неке замјерке, надам се добронамерне јер Шандор Пал рачуна на добронамерне читаоце. Једне од њих аутор је и сам био свестан и назвао је „деталем техничке природе”. Цитата у изворном облику у књизи има много и неретко су опширни — то је добро и корисно јер је мала (рекла бих и никаква) шанса да ће још неко доћи у прилику да прође тегибан истраживачки пут Шандора Пала и прочита све те раритетне публикације, а стоји и разлог да ти цитати доприносе „занимљивости, документарности и аутентичности” (како каже аутор). Проблем је, међутим, у томе што већина читалаца ове књиге цитате на мађарском језику не разуме (судбина малих језика какви су и мађарски и српски!). Они су интерпретирани, али је у неким случајевима радозналост читаоцу та интерпретација недовољна, а у неким је и изостала.² Дакле, не ради се о детаљу техничке природе. Други детаљ је одређење да се имена наводе у изворном облику — то такође има своје оправдање, али је било потребно да се наведе и српска транскрипција тих имена, опет због читалаца који не познају мађарски језик. Та је транскрипција могла бити дата у именском регистру.

Марија КЛЕУТ

² Шандор Пал могао би се искупити за овај грех када би направио један избор превода дела који цитира. Уверена сам да би он имао захвалне читаоце.

ПРВА СТУДИЈА О ПЕСНИШТВУ ЈОВАНА ХРИСТИЋА

Драган Хамовић, *Лето и ципаји. Поезија и ђоеџика Јована Христића*,
Завод за уџбенике, Београд 2008

Средином 2008. године појавила се нова књига Драгана Хамовића, истакнутог песника и есејисте, прва студија о песништву Јована Христића. Хамовић је познат књижевној јавности по својим књигама поезије (*Мракови, руђе*, 1992; *Намешћеник*, 1994; *Мајична књиџа*, 2007; *Албум раних сћихова*, 2007) и есеја, углавном о српској поезији XX века (*Песничке сћвари*, 1999; *Последње и ђрво*, 2003; *С обе сћране*, 2006). Већ из ових пуких библиографских података јасно се види извесна сродност са Јованом Христићем, зацело једним од наших најзанимљивијих есејиста и умних песника. Песничко и есејистичко нераздвојни су и код Христића и код Хамовића.

Из летимичног прегледа садржаја студије *Лето и ципаји*, с поднасловом *Поезија и ђоеџика Јована Христића*, пада у очи да је рад врло тематско-проблемски разуђен, рашчлањен на тематско-проблемске целине, и да је пратио, с једне стране, хронолошки принцип и, с друге стране, принцип појединачних дела. Истицањем сличности и разлика између појединих дела дат је поглед и на промене у Христићевом опусу, или — како би то Хамовић, асоцирајући на песника, рекао — у Христићевој песничкој генези.

Књига је рашчлањена на следеће делове: *Увод или о јединству различитих облика, Улазак у књижевност или увод у ђенезу ђесника, Мишљење или ђевање или муке са крићиком, И ђесник и крићичар или ђесничка самојровера, Улис у соби или скрајнући ђочеци, Расћрава са Улисом или о изласку из собе, Александријска шћола или наћена шћрадиција, Есеј као модерна форма или ђоезија у есеју, Доцији ђеснички радови или ђовраћак оћћћим месћима и Закључак или драма сћварања*.

Природно је да је у оваквом раду Христићево драмско стваралаштво морало бити изостављено, као и његова позоришна критика. На тај део Христићевог стваралаштва се повремено подсећа; тај део се има у виду и подразумева кад се пише о поезији, посебно о Христићевом односу према антици.

У уводу се оцртава разноврсност Христићевог поетског и интелектуалног дела. Христић је иза себе оставио значајан песнички и један од најзначајнијих есејистичких опуса у српској књижевности, потом озбиљно драмско и драгоцено преводилачко дело. Као уредник најбољих едиција и професор универзитета такође је ставио снажан печат на српску културу.

Посматрајући дело једног писца као целину, а Јована Христића као интегралну стваралачку личност, Хамовић види његову поезију, заједно са Иваном В. Лалићем, као изузетно важну стваралачку ди-

мензију, присутну „и онда када је не уочавамо у првом плану”. Различити видови и облици Христићевог стварања се допуњују чинећи јединство. То од истраживача захтева да јединство различитих облика стварања уочи и опише, да одреди однос Христићеве поезије према филозофији, међусобни однос поезије и есејистике и Христићево схватање односа стварања према животу. У Христићевом „вишесмерном подухвату” поезија је један „замишљени стожер” у којем се згушњава сам живот, односно комплетно животно, што ће рећи и интелектуално искуство.

Хамовић подсећа на ране оцене Борислава Михајловића Михиза и Петра Цадића Христићеве поезије и на предвиђање, готово пророковање његовог будућег есејистичког рада, па се потом осврће на контекст у којем се јавља Христићев песнички првенац и на Христићево трагање за традицијом као „прапостојбином читавог света”. Потом се разматра Христићево постављање и решавање односа мишљења и певања и указује се на неспоразуме његових песничких књига са критиком. Христић уноси особен интелектуални сензибилитет у наше песништво, другачији од онога који смо већ добили са Миодрагом Павловићем. Отуда оптужба песника за „хладни интелектуални” став према животу — што је неспоразум. Зоран Мишић је успоставио једну сродну линију у српској поезији: Стерија, Мушички, Његош, Миодраг Павловић, па би ту линију могао наставити Христић.

Иако је био песник-критичар, Христић се залагао за критичара-научника. Он је видео задатак поезије у изазивању емоција и њиховом подизању на виши ниво, али у њиховом преливању у живот. У тој тежњи за једначењем поезије и живота близак је Душану Матићу, који је и сам писао необичне поетске есеје. Хамовић се бави Христићевим поетичким ставовима изложеним прво у књизи *Поезија и критика поезије* па онда и у књизи *Поезија и филозофија*. Христић инсистира и на прецизној емоцији израженој у поезији, и на прецизној мисли која обавезује. Христићева поезија и есејистика се међусобно осветљавају. Овај песник је не само био врхунски есејиста, већ и теоретичар есеја. Аутор налази да су нераздрожност вредности и интегралност личности постале Христићев стваралачки, па и животни идеал.

Хамовић прати Христићев песнички и књижевни развој кроз време, почевши од *Дневника о Улису* (1954). Аутор прецизно описује и вреднује прву Христићеву књигу, водећи рачуна и о пишевом, доцнијем њеном превредновању. Соба је поприште Улисове модерне пустоловине. Христић обликује „профил модерног урбаног усамљеника” и разбија тему човековог странствовања у свету, што Хамовић с разлогом доводи у близину Камијевог *Странца*, односно *Миша о Сизифу*. Ова књига, али и целокупно Христићево стваралаштво, доводе се у присну везу са Душаном Матићем.

Значајан корак у Христићевој песничкој еволуцији јесте његова књига *Песме 1952—1956*, основ његове доцније канонске књиге коју ће допуњавати и дорађивати. Хамовић препознаје море и лето као песникове опсесивне мотиве, а цитатност као један од најзначајнијих песникових поступака. Песникова лектира је снажно и плански присутна у његовој поезији. А Христић је био велики читалац и зналац; ерудита који није волео ту реч, јер је више волео право на избор и могућност избора него „свезнање”. Христић је, наравно, и песник ироније и аутоироније, што је у складу са интелектуалношћу његове поезије.

Мада рад није насловом компаративистички усмерен, бројни су и изванредно леви компаративни проблесци и тренуци овога рада. Хамовић успоставља песников однос према антици, класицизму, симболизму, надреализму, односно авангарди. Драгоцени су налази о присуству Дантеа, Паскала, Декарта, Бодлера, Пола Валерија, Сен-Цон Перса, Стерије, Матића, Кавафија, Камија и других у подтексту Христићеве поезије. Компаративни увиди се не осамостаљују као посебна поглавља, већ су у функцији тумачења и интерпретације Христићевих песничких књига *Песме* и *Александријска школа*. Хамовић истиче песникову тежњу за „присним, једноставним разговором”, спонтаним ритмом и напором да велику истину саопшти што је могућно природније и једноставније. Пишући о Христићевом стиху, Хамовић се позива на анализе Новице Петковића поезије Матића и Христића и скреће нам пажњу на хексаметар Христићевог типа, који се темељи на броју акценатских целина.

Песничка књига *Александријска школа* јесте потврда нађене традиције до које се долази песничким и интелектуалним напором. Христићеве есеји о Стерији и Лази Костићу приближавају обојицу песника хеленству, али хеленством и међусобно, чак и више него што њихова разнолика поезија допушта. Ова песничка књига се показује изузетно важном за разумевање Христићевог односа према хеленству, Средоземљу и традицији уопште. У Александрији се у једном тренутку стекло цело Средоземље, а Средоземље је мера ствари. Ту се слило и хеленско, односно пост-хеленско искуство, поредиво с нашим. То је био град књиге, библиотеке. Отуда и актуелизација Кавафија као „магистралног маргиналца” и дијалог с њим. Цело поглавље књиге *Александријска школа или нађена традиција* написано је бриљантно. Извршена је анализа песме *Mezzogiorno*, али и успостављена веза између ове песме и есеја *Човек Средоземља* и *Тераса на два мора*.

Врло важно поглавље у књизи је *Есеј као модерна форма или ђоезија у есеју* у којем на значају добијају судови Николе Кољевића. Есеј је дијалог усамљеног човека — писца — са усамљеним човеком, читаоцем, још од Монтења. Хамовић убедљиво показује зашто је есеј модерна форма и зашто је Христић модеран и врхунски есејиста. Христићев есеј се доводи у везу са поезијом и са причом. Есеј је форма

„мешања облика”: за Христића је неодржива подела књижевног стварања на поезију као примарну и критику као секундарну активност. Критика је, можда — мисли Христић — основни тип модерне књижевне делатности. Есеј показује чудесне способности модерног духа.

Христићеви доцнији песнички радови — поновни повратак поезији — показују и његов повратак „општим местима” односно универзалном, при чему се лето, море и цитати показују као тематске и стратегијске поетичке константе. Завршни Христићеви песнички акорди могу се разумети као отпор деструкцији.

Закључак књиге је написан као релативно самостално важно поглавље којим се, с једне стране, допуњава већ успостављена слика о стваралаштву Јована Христића као песника и есејисте и — идући трагом Христићевих аутопоетичких исказа — тематизује се стварање као драма и, с друге стране, синтетизује се и заокружује истраживање. Христић се показује као песник високе стваралачке самосвести и аутокритичког односа према сопственом делу, као песник самопревазилажења и интелектуалац широких интересовања, високих домета и изузетне књижевно-филозофске културе.

Књига *Лето и ципаји* је студија која има значај пионирског и откривалачког подухвата. Иако се то из садржаја и наслова појединих поглавља не види, књига је донела низ изванредних компаративних интертекстуалних увида и налаза. Аутор је показао врло коректан однос према литератури о Христићу, која је претходила овом раду, коректно је цитирао и селективно се према њој односио. И по увидима у вредности појединачних Христићевих књига, и по праћењу његовог критичког, есејистичког и песничког дела, и по посматрању Христићевог опуса у целини, и по разматрању песниковог развоја у времену, и по опису компаративног контекста, књига *Лето и ципаји* Драгана Хамовића представља иновацију и доприноси бољем познавању и разумевању српског песништва друге половине века.

Јован ДЕЛИЋ

(ИПАК) ПРОБИРЉИВИ ОЗНАЧИТЕЉ

Ђорђе Деспић, *Порекло њесме (Пошеницијал инштершкстјуалности у њоезији Миодрага Павловића)*; „Агора”, Зрењанин 2008

Порекло њесме, трећа књига Ђорђа Деспића (*Аксиолошки изазови*, 2000. и *Сирални тирагови: есеји и кријшике о српском њесништву*, 2005), резултат је синтезе ауторовог критичко-интерпретативног искуства и теоријског знања. Иако тумачи поетски опус песника чије је полувековно стварање било подстицај многим критичарима и књижевним

историчарима, Деспић поезију Миодрага Павловића посматра у светлу новијих књижевно-теоријских сазнања, уз уважавање али и надограђивање већ постојећих ставова изречених од педесетих година двадесетог века наовамо.

Поред структуралистичких (познати текст Ролана Барта *Од дјела до шекста*) и „мреже” постструктуралистичких, рецепционистичких и компаратистичких текстова (Дубравка Ораић-Толић, Мишел Рифатер, Зоран Константиновић, Гвозден Ероп, Ханс Роберт Јаус итд.), Бахтинове теорије двогласности текста, те новијих приступа литератури и социолошким наукама (Марија Тодорова), као и студија о постмодернизму (Линда Хачион) и многих других извора, књига Ђорђа Деспића, речено терминима Дубравке Ораић-Толић, цитатну релацију успоставља и са текстом Славка Гордића *Песник њовести и културе*, који наведеном атрибуцијом указује на огромно богатство суодноса Павловићеве поезије и њеног културно-историјског контекста (подручје „изванесететске цитатности” или, према Мишелу Рифатеру, „социолект”), односу, према Деспићу, суштински цитатном.

Док структуралистички критичари (барем у тренуцима када се одричу иманентног приступа тексту) под интертекстуалношћу подразумевају, „универзално и апсолутно својство текстова”, које, према мишљењу Лубомира Долежала, „поништава не само оригиналност, већ и историчност књижевних текстова”, каснији представници теорија интертекстуалности не поричу да текст често не губи на читљивости уколико се не идентификују све његове цитатне релације. Ипак, Долежал закључује да, открићем имплицитног цитата, значење текста бива „оплемењено”.

Илуминативни тип цитатности, који Дубравка Ораић-Толић дефинише као „ново виђење или очуђење туђег текста у оквиру својега”, (за разлику од илустративног типа цитатности који је „препознавање или аутоматизација”), постаће један од „носећих” теоријских термина Деспићевог приступа поезији Миодрага Павловића, виђеној као „поетска усмереност ка спознаји, ка певању и промишљању човековог свеукупног културно-историјског искуства”. Павловићева поезија, даље наводи Деспић, намеће и архитектсуални приступ, будући да се „интертекстуалне везе, односно у поезији присутни ’интертекстови’ често јављају као предмети који привлаче његову (Павловићеву, прим. Д. Б.) есејистичко-интерпретацијску мисао и свет”. Деспић не занемарује ни Павловићев рад на Антологијама (*Анџологија српског њесништва од XI века до данас*, *Анџологија лирске народне њоезије* и *Анџологија савремене енглеске њоезије*), указујући на плодну и суштински двосмерну кореспонденцију између стваралачких импулса једне личности: песника с једне стране и преводиоца, антологичара и критичара, укратко, читаоца са друге; како су песме заступљене у антологији (нпр. усмене песме *Изједен овчар*, *Браћа и сестра*, *Планинска слика* Јована Грчића-Миленка итд.) имплицитно или експлицитно „призва-

не” у Павловићево песништво, тако је и сложени тематско-мотивски склоп Павловићевих песама условио специфичан и истанчан укус антологичара и критичара.

Пошто је у уводном делу одредио појам интертекстуалности и мотивисао посматрање поезије Миодрага Павловића у светлу нитертекстуалних истраживања, Деспић уводи још један, за објашњење Павловићевог интертекстуалног потенцијала веома важан термин, а то је *анџислика*, виђена као „аутопоетичка фигура односа према миту и историји”, али тако да „оспорава прилагођену психологију свакодневице, навикнуте облике осећања, устаљене реакције па и устаљене идеале”. Деспић у поезији коју тумачи проналази не само отпор увреженим формама мишљења — што је, генерално, одлика модерног песништва — већ и савремени приступ историји, коју Павловић, попут теоретичара новог историзма али и постмодерних писаца, види не више као готову датост, већ као процес наративизације прошлости, „стваралачки неповерљиво”.

У поглављу под називом *Анџички мит и књижевност*, у којем испитује многобројне, пре свега тематско-мотивске цитатне релације са античким митом и литературом, Деспић посматра песничке циклусе *Млеко искони* и *Orgia sacre*, иако не искључује ни имплицитно присуство античког мита и Хомерових епова у осталим Павловићевим књигама. Међу посебно надахнутим тумачењима истиче се анализа песме *Персефона*, чији је подтекст, тј. митска представа од које песник полази следећи: „јунакиња” песме је љупка девојка, кћерка богиње плодности, Деметре, али и господарица мрачног подземља, увек уз Хада. Оно што Павловић уочава у митском подтексту, а Деспић у Павловићевој поезији, јесте, како дуализам Персефонине природе, тако и еволутивни потенцијал ове јунакиње, њена моћ трансформације и читалачке неверице коју та трансформација доноси.

У изузетно захтевном за тумачење и понекад загушеном могућним значењима, но тиме не и мање интересантном штиву Библије, Павловић, према Деспићевом тумачењу у поглављу *Библијска књижевност/хришћанство*, налази пре свега текст са којим успоставља песнички дијалог, никако „априорни вредносни оријентир, који би подразумевао, рецимо, Христово тематизовање кроз призму религијске, институционализоване догме...” У књизи *Дивно чудо*, која „кроз различите поступке цитатности у себи укршта текстуалне слојеве античког и библијског мита са српском усменом поезијом, укључујући при том и одређене референце које упућују на уметничку поезију”, Павловић амплифицира значењске импликације текста који се, бременим узajамностима, може представити Бартовим цитатом Новог Завета: „Моје име је Легија, јер ми смо многи.”

Уметничка поезија и модерна литература представљају такође богато исходиште и ону традицију коју је Павловић надоградио својим индивидуалним талентом, али и реинтерпретирао двосмерношћу

цитатне релације. Прва његова песничка књига, *87 њесама*, инаугурише дијалoшку условљеност стихова, кроз експлицитно и имплицитно позивање на Лотреамона, али и на Бодлера (естетика ружног), Хелдерлина, Елиота, Јејтса, Паунда, Кавафија и многе друге песнике. Док је у деловима студије посвећених интертекстуалним релацијама Павловићеве поезије са митом, античком књижевношћу, усменом и старом српском литературом непрекидно имао на уму књиге *Поетика жривеног обреда*, *Огледи о народној и сјарај српској њоезији* итд. дотле при интерпретацији сложеног дијалога са светском, пре свега англосаксонском поезијом, Деспић повезује Павловића са песницима које је у *Анџологији савремене енглеске њоезије* превео и приредио.

Исцрпне, аргументоване, теоријски осмишљене и богате изворима, Деспићеве анализе настављају се и у откривању интертекстуалних релација са српском поезијом, при чему је посебна пажња посвећена стваралаштву Ивана В. Лалића, Десанке Максимовић, Ђорђа Марковића-Кодера. Обимност студије свакако је условила мању заступљеност цитата из домаће поезије те би се — с обзиром на релативно дуг стваралачки период Миодрага Павловића — истраживање интертекстуалних релација са другим српским песницима, (понајпре специфичног песничког дијалога са Васком Попом), могло предложити аутору *Порекла њесме* као ново истраживачко подручје.

Читљивим, јасним, и истовремено теоријски уверљивим стилем Деспић је спојио досадашња релевантна тумачења Павловићевог песничтва, а нека од њих аргументовано оспоравао. Уочивши, између осталог, аутоцитатност, аутореференцијалност и метатекстуалност наведене поезије, он, не одричући јој модерност, у њој истовремено види заступљеност (чак антиципацију!) савремених књижевних теорија (нпр. стих „И то је језичка моћ; означитељ није пробирљив” из песме *Улазак у Кремену*), што ову поезију, поред модерног третмана историје, приближава постмодерном дискурсу. Тако, рецимо наслов *Хододарје* Деспић види као кованицу која представља „не само (ауто)поетичку *реалносћ* ове Павловићеве књиге, већ и ону препознатљиву и осведочену упућеност и условљеност његовог стваралачког нерва цивилизацијском множином и разноврсношћу интертекстуалних релација”.

Уколико се Павловићева поезија тумачи као означитељ који, многобројним и разноврсним релацијама и цитатним сигналимa, означава мноштво текстова као и ширу културну баштину, онда се и те како мора проблематизовати наведена „непробирљивост” о којој сама пева (као и, уосталом, свака максима или пословица у поезији чијом се „тачношћу” и „истинитишћу” бави понеки критичар); баш као што је Миодраг Павловић песник илуминативне, очуђујуће цитатности, који, дакле, брижљиво бира цитате за своје песме, тако се и Ђорђе Деспић књигом *Порекло њесме* потврђује као тумач и критичар истанчаног укуса, који, пробирљив и пажљив у приступу грађи и одабиру књи-

жевних термина, својим знањем и интерпретативним талентом, успева да у свести читаоца реминисцира библијску, хелдерлиновско-хајдегеријанску, свакако цитатну, тезу о заједничком пореклу речи (песме) и човека.

Драгана БЕЛЕСЛИЈИН

ОПШТИ СУДОВИ И ЛИЧНИ ДОЖИВЉАЈИ

Горан Станковић, *Лишаније*, Народна библиотека „Стефан Провенчани“, Краљево 2008

Нова књига Горана Станковића представља необично чврсту целину. Није реч само о стилској доследности и сличности појединачних песама. Сасвим је оправдано поставити питање да ли је ово збирка песама или нешто друго, могу ли се песме читати одвојено или су то само сегменти дела које се мора читати као целина. Чини се да се до већине значења па и до самог естетског учинка може доћи само читањем књиге у једном даху. Враћати се накнадно на појединачне делове није довољно, укупност њиховог значења није у њима.

Прво што пада у очи је да се књига састоји од два, међусобно преплетена циклуса, односно низа песама. Један чине оне које су насловљене као *Лишаније 1—21*. Други ненасловљене песме. Не постоји строга правилност у њиховом смењивању. Сам наслов књиге *Лишаније*, као да занемарује ненасловљене песме. Оне као да су смештене у други план или као да чине допуну насловљеним песамама. Тако се песма без наслова која следи насловљеној може читати и као њен други део.

Тешко је утврдити критеријум по коме су песме одвајане у ове две групе. Насловљене песме су углавном дидактичке, али не увек. Често су писане у другом лицу, али јавља се и треће и прво. У њима преовладава песимизам, али има и светлијих тонова. Мисли изражавају уопштено, али и у њима често има личног доживљаја.

Приликом читања, међутим, јасно се уочава разлика између једних и других песама. О чему је овде реч? Чини ми се да би ова два низа требало посматрати као два низа музичких тема која се свирају на различитим инструментима. Теме, тачније лајтмотиви се понављају из песме у песму. Оне најчешће остају у оквиру једног или другог низа, међутим, временом долази до преплитања. Један низ преузима лајтмотиве другог тако да до краја збирке граница ова два низа изгледа сасвим другачије.

Најуочљивији су детаљи који се понављају у појединачним низовима. Нешто што је само наговештено у једној песми развија се ка-

сније у сложенију слику, и обрнуто, слике из претходних песама се морају призвати у свести да би се песма разумела. На пример, у ненасловљеној песми после *Лишаније 2* налазе се стихови: „Још увек патим за цигаретом, за житаном, / у углу дворишта, / на клупици. Испод платана. Једног јединог.” У ненасловљеној песми после *Лишаније 8* овај утисак се допуњава: „низ пусти дрворед туја, док седимо / на манастирској клупици, када се присетимо / дима цигарете, дима који тако, тако годи, / и не пожелимо, ту у тишини, ништа више.” На сличан начин се допуњава стих; „јер биће времена, за тебе, као и за мене” (*Лишанија 5*), стиховима: „време пролази и све је касније, / за тебе, за нас, касније и за мене” (*Лишанија 7*) Рекло би се да је ово алузија на *Пројоведника*. То је, међутим, алузија на *Љубавну џесму Ц. Алфреда Пруфрока* Т. С. Елиота. Уопште, цела књига је пуна књижевних алузија, често јасно уочљивих. Када је о Елиоту реч постоји и занимљивија алузија. Мислим на стих из *Пусте земље* (заправо парадразу Дантеа): „Никада не бих помислио како смрт покосила толико их је”. Станковић овоме додаје: „Колико људи! Потражиш своје име а већ ту је / маса унесрећених, / умрлих, најављених, / насмејаних, непознатих. И сви са твојим именом” (*Лишанија 17*). Мало шта се може упоредити са овим песимизмом. Уопште, цела збирка је једна од најпесимистичкијих у савременој српској књижевности.

Осим лајтмотивских веза појединачних низова постоје везе између суседних песама које припадају различитим низовима. У *Лишанији 8* се каже: „Или ти је дато тако мало, / на длан једне руке би стало, / и лаким, топлим дахом, одувано.” У следећој ненасловљеној песми налазе се већ цитирани стихови о дуванском диму. Тај мотив, дакле, успоставља лајтмотивску везу са удаљеном песмом из истог низа али контрастира, или одговара на стихове суседне песме другог низа.

Како се збирка развија ове везе постају сложеније. Ненасловљена песма после *Лишаније 15* садржи стихове: „Ни човек ни жена, не могу да погледају на / новорођенче, а да им / не буде драго.” У *Лишанији 17* овај мотив се понавља у другом, песимистичком окружењу: „Негде је све изгубљено, иако човек не може да се не осмехне / кад угледа новорођенче.” *Лишаније* су обично песимистичке, док ненасловљене песме имају оптимистички призив. Ствар се, међутим, до краја књиге мења. У *Лишанијама* је све више оптимизма, у ненасловљеним песмама све више песимизма. Може се рећи да су у питању два тока, две свести које се развијају. Једна изражава опште судове. Друга личне доживљаје. У току књиге долази до измене погледа на свет из те две перспективе — поглед на свет уопште постаје ведрији, на личну судбину мрачнији. Као да се појединцу умањује значај, док се универзалном поретку придаје већа важност. То је питање теодицеје или одговор који Бог даје Јову: „Гдје си ти био кад ја оснивах земљу? Кажи ако си разуман” (Јов, 38, 4).

Ипак, Станковић тешко да долази до неког оптимистичког ставништа. Закључак, и један од лајтмотива, јесте потреба за одласком. О ком је одласку, међутим, реч? То може бити одлазак изван живота: „Човек и добро да живи, умре” (*Лиџанија 15*). Међутим има и других могућности: „Неко светло ти већ / блиста, зеницама прија. Неким другим језиком / већ говориш. Друга сунца неће овако сијати, / ледено је са њима. Негде већ спремају / вино у рано јутро, бистро море и доручак под / маслинама, а цип је у сенци. Овде је све / прашњаво и некако тужно. Остајте ми овде.” Као у случају са Елиотовим стихом, и Шантићу је додата већа доза песимизма. Истовремено се, коришћењем алузије, ствара двоструко значење. „Овде” у Шантићевој песми представља родну земљу, али „овде” где је све „некако тужно” је „долина плача”, дакле живог. Чини се да се нека конкретна одлука, упркос дидактичкој интонираности многих песама, не може одредити. Мада завршни стихови говоре о одласку, тај одлазак не би требало тумачити само на основу ње. Књига говори целим својим током, непрестаним развојем и супротстављањем мотива. Односи тих мотива, које сам само назначио, необично су комплексни, што због њиховог броја, што због многострукости њиховог повезивања. Станковићева књига отуда отвара могућности различитих читања, па чак и тражи да буде изнова читана.

Никола ЖИВАНОВИЋ

ИНСОМНИЈА И АПСУРД

Пол Остер, *Човек у мраку*, „Геопоетика”, Београд 2008

После *Пушовања у Скрипторијум*, која нису наишла на баш сјајну рецепцију код шире публике, Остер се враћа својим познатим темама у старом маниру. Иако му се препознатљивост у односу на остале не може порећи, овај роман задржао је нешто од духа претходног, штавише задржао је атмосферу *Пушовања*, па чак и неке метатекстуалне сигнале који их повезују.

Најновији Остеров роман, *Човек у мраку*, развија мање-више ауторове пређашње тенденције, на један додуше, широкој публици, заводљивији и привлачнији начин, од *Пушовања у Скрипторијум*. (Иако, мора се признати, његов претходни роман, упркос својој херметичности, представља прави изазов за истинске фанове Остеровог дела.) Дакле, ту су елементи његових медитација о филмској уметности (*Књиџа Ојсена*), дистопијском свету (*У земљи последњих ствари*), политици (*Левиаџан*), приче у причи (лајтмотив скоро свих досадашњих романа).

Оквирна прича се центрира око Огиста Брила, седамдесетдвогодишњег књижевног критичара, пострадалог у саобраћајној несрећи, који има потешкоће с кретањем и живи у кући са ћерком Мирјам и унуком Катјом. Све три генерације ове породице претрпеле су огроман губитак и покушавају да наставе живот и преброде несаницу. Свако на свој начин. Брил смишља приче. Мирјам чита мемоаре заборањене књижевнице из 19. века, Роуз Хортман. Катја гледа филмове. Брилова супруга Соња умрла је од канцера, Мирјам је напустио муж, а Катјин момак Тајтус убијен је као жртва неуспеле отмице и уцене од стране терориста у Ираку. Прича, коју замишља/прича Брил, човек у мраку, да би пребродио инсомнију, представља нам Овена Брика, младића, који се буди у алтернативном, паралелном свету. У том свету 11. септембар у Америци се није ни десио, нема рата у Ираку, али је зато у току грађански рат. Шеснаест држава се одвојило од савеза, Њујорк је бомбардован, преко осамдесет хиљада људи је настрадало. Брик се затиче међу сецесионистима. Да би читав догађај био још бизарнији, припадници овог алтернативног универзума свесни су да су плод маште извесног писца, који је уједно крив и за хорор рата који преживљавају. Мађионичар и забављач, Овен Брик, излази из рупе у коју га је Брил сместио у војничкој униформи са чином каплара. Иако посеже за логичном интерпретацијом догађаја (мора да је изгубио памћење услед неког пада или сл.), објашњење које долази од наредника је посве нелогично. Наредник Тобак му објашњава да се налази у једном од паралелних светова (позивајући се на Брунијеву теорију о могућим световима), и да је кључна личност за окончање рата. Наводно, Брик је одређен да убије творца поменутог света. Свест о себи, као о књижевним творевинама, нимало не узбуђује житеље паралелног универзума. То је њихово природно стање, и директан контакт са њиховим творцем, који је могућ, указује на везу са осталим Остеровим делима, а нарочито *Пушовањима у Скријпторијум*. Заправо и име самог творца упућује на поменути роман. „Нисмо чак ни сигурни како се зове. Може бити Блејк. Можда Блек. Или Блок. ... Тобак није добио најновији извештај обавештајца. Дуго смо мислили да је Бленк наш главни осумњичени, али онда смо га скинули са списка. Брил је тај.” (име гл. јунака из *Пушовања* је господин Бленк). Тако Остер поставља једну занимљиву констелацију, ако се узме у обзир да је Бленк нека врста Остеровог алтер ега. Дакле Бленк је, донекле, одговоран за Брилово постојање, јер је то фиктивни свет који живи у Остеровом роману. Брил је одговоран за Бриково постојање и патњу, јер његову причу користи као инструмент у борби против несанице. Интересантна је и симболика имена Остер-Огист (у енглеском Auster-August), Брил-Брик-Бленк (енгл. blank, што значи празно). У *Пушовањима* писање је приказано као вечито мучење и похођење душа оних чији је живот унесрећен. Тако и у овом роману, књижевни ликови спремају се на побуну против свог творца, но по-

што је моћ у његовим рукама, њихови напори остају узалудни, Брик гине не стигавши до Брила, а шта се даље дешава у паралелном свету вођеном Бриловом несаницом, читаоцу остаје непознато. Наравно, читава ова прича може се ишчитати као парадигма света који је ојађен апсурдом живљења у константном револту у односу на свог творца, па и кад је проглашен мртвим, човечанству остаје узалудност као Сизифов камен да га и даље котрља узбрдо. Овакав камијевски и кафкијански подтекст суштински се експлицира у Бриковом разговору са супругом (по повратку из паралелне стварности и у време припрема за убиство Огиста Брила) „— И шта онда да урадим? — Ништа. — Како то мислиш ништа? — Настављамо да живимо. Ти радиш свој посао, ја свој. Једемо и спавамо и плаћамо рачуне. перемо судове и усисавамо стан. Правимо бебу ... Настављамо, душо, да живимо наш мали живот. О томе ти говорим. Ништа.” Трагични догађаји који су задесили породицу Огиста Брила и Овена Брика не могу бити промењени и њима не остаје ништа друго до *ништа*, живот се наставља онако како мора, било да се неко у камијевском маниру жестоко буни против тога (као Брик, који се у једном моменту, одлучивши да не прихвати мирно судбину која му је зацртана, одлучује на суицид, иако му то не полази за руком) или даје себи могућност, у кафкијанском маниру да види светло на прозору у даљини, као Брил. За Брила јутро ипак свиће, и предлог његовој унуци Катји да путују, односно да једноставно оду на богат, фармерски доручак, указује на то да је нешто од љубави према животу ипак задржано, да се може извући испод дна и најдубљег бунара очаја.

И тако, на крају, стих Роуз Хортон, осредње, заборављене пеникиње, постаје лајтмотив и суштина не само романа, већ и читаве филозофије живота. „И док свет чуднолики даље ходи.” И упркос свему живот се наставља. Како год.

Бранислава ВАСИЋ РАКОЧЕВИЋ

У СЕМАНТИЧКОМ САГЛАСЈУ КОЖЕ И КОРЕ

Славица Гароња, *Мој прдеак је дрво*, Књижевно друштво „Свети Сава”, Београд 2007

Неко је давно написао, и биће да је то био неко из света књижевности, да је песник по много чему сличан дрвету: са егзистенцијом (телом) на земљи, коренима у архетипском и предачком, духовним стремљењима и визијама у небеском. Дрво, као и песник, умире усправно, и њихова смрт не може остати неопажена. Она доноси извесне потресе у животном миљеу култура којима припадају. Наравно,

оних култура које имају свест о пунини и дијалектичком јединству животних и духовних потенција, свест о *вертикали* и *целини*. Сложили се ми или не са овим аналогијама, Славица Гароња је онтологију свог песничког текста у новој књизи повезала и умрежила (у једном његовом слоју, додуше) са *миџологијом* и *поетиком* дрвета, са његовом *освећовљеном повесницом*. На путу за своју Аркадију, како песникиња каже, она „среће” и ускрсава свог моћног, вечног претка, и у досегнути песнички код читава и семантизује своје суђајно дрвеће (пагански храст Лужњак, словенска липа...) као једину достојну попутбину, као својту и сапатнике, исписнике и дуговечнике, и успут „разговара” с њима као са истосудбеницима са (истог) крстопутног тла и из истог поднебесја, трагајући за својим „двојником”, за „тајном постања” и оним што је записано на кори као на кожи. Кора и кожа оваплоћују се тако у тело текста, и што је на кори од века уписано — то је и на дерми. Кора се чита као кожа, и обратно. На целу цивилизацију „навучена” је једна кожа, на тело флоре — једна кора. Овде као да смо на трагу Рилкеа и оне његове чувене филозофеме о ружи, и у случају наше песникиње то би гласило: *једно дрво, све дрвеће у ствари*, или: *један човек, сви људи у ствари*. А у крајњој кристализацији и духу ове поеме о дрвету, можда би најтачније било рећи овако: *једно дрво, сви људи у ствари*. Хроника оваплоћеног тела улива се у неоваплоћени дермиј (и обрнуто) и отеловљује поетику *уцелињеног разnobразја*. Свет флоре овде се антропоморфизикује и трансформише у поетске и културолошко-цивилизацијске симболе који су задржали и свој пагански патос и етос, али и „прихватили” новозаветна значења и смисао: „Мој предак је дрво / Што старим, све више враћам се биљу, / мудрости трава, / миру корења. / Вечном поретку ствари. // Изгубити се у шуми. / У потрази за двојником. / Живот је ионако само сан / кроз који треба протрчати / на врховима прстију. ... Трагати за тајном записаном / на кори. / Разговарати без речи с дрвећем, / прецима, / ћутати са травама. / Исповедати се пупољцима. ... Боже, да ми је још једном да положим главу / на оне цветне баште / моје Аркадије, / где безбрижно спава мој златни век. ... Само ви уливате утеху, дајете поверење, / да све људско је грешка / и пролазно, моји родови и годови / а ви остајете, врхови моји вечни. ... Корење ми је у вама, / Храпава кора ми је кожа, / Глава ми је у крошњи, / у вечности.”

Лепу песничку морфологију дрвећа (*шумских ускличника*, заправо) васпоставила је Славица Гароња у својој насловној песми, у којој пева дрво завичајно; дрво (из) детињства; дрво испред куће; дрво у гробљу; дрво покрај пута; дрво испред цркве; дрво на црквишту; дрво на Слобоштини; дрво у Бузети, од кога је сатворена древна црквица у овоме месту (код Глине, на Банији); крсно дрво; дрво са Космета (оно жалобито дрво из народне песме, *дрво вечности*); *шумовићко дрво* из народних збегова и сеоба, што ће рећи *пovesно (дoлдoјшкo) дрво*; а у

најдоњим слојевима овог текста своју крошњу сеновито и наткриљујуће шири и еденско дрво, *дрво изгона*. Помало у духу *вишменовске* религиозности и митологије природе из старих списа, ова поема сва је од антрополошких и повесних иктуса лирско-химничне нерватуре који извиру из два правца — личних евокација на плану дихотомија и аналогија прошлост/садашњост/будућност, и трагања за универзалним симболима којима би се *јесења* егзистенција човека до краја обујмила и прожела *јролејћном* семантиком дрвета.

Остале четири песме (поеме) *Староеџийајска молишва*, *Парусија*, *Марија из Магдале* и *Doroti Parker blues за мога драгоџ*, са архетипске матрице општих културолошко-цивилизацијских симбола упућују магијско-избавитељски знак на индивидуално и лично. Тако древна риданица са обала Нила о вечној дилеми (трагичној немогућности) благовременог препознавања и разабирања правог и неправог чињења, мудрог и немудрог избора, добра и зла, невиности и греха, вере и сумње, среће и несреће, задобија своју ововремену и свевремену, оваплоћену индивидуализацију у песниковом гласу. Онај стари рапсод, (или је то пре какав праведник, наш ближњи, можда, кога смо давно отерали од дома својега!) гле, нариче нашим гласом са нашег прозора (или испод нашег пенџера) и гле, глас му је млад и свеж, млађи и свежији од нашега! Он риди, сећајући се нас: „... Немам више жеља да себи пожелим срећу, а од / несреће немам где / да се склоним... .. Добра већ дуго варају, а лоше не могу избећи. ... Где сам то, Боже, заборавио и затурио / себе? ... Дај ми, о Боже, да ме виде у мислима и на / небу, свакога дана, / Они који ме нису довољно волели!”

Марија из Магдале у знаку је песникињином бдења и ишчекивања, у *Васкрсној Ноћи Свећа*, да се догоди сусрет са Логосом, да се пројави *оложшено* и изнова се оваплоте *Сјас*, *Пуш* и *Ошкровење* у помрчини људског меса, у свакоданом и свакидашњем, у верничкој нади, у песникињиној сумњи и слабости, у греху и покајању, у Слову и Чину, у радости и жалости, у прегнућу и болести. А Логос ће се јавити само онима који су спремни за то, према бескрвној жртви вере њихове: „... Иако све је исто као и пре / и не види се ништа. / Ал у непојмљивом мом Бићу све је / другачије. / Тамо, где скривен је / и од мене саме, сусрет с Тобом...”

Парусија је досезање литургијске суштине песме, *догледање* задушне светлости поезије, епифанија, помен вечном животу у (земаљском) исходу: „Парусија, ово је реч из које извири / песма, тај највиши рад духа. / Парусија, све више се односи и на / моје драге који више нису / на овом свету. ... Парусија, са последњом / годином овог века / отишла је и она. / И сви су отишли са њом. / А темељно је збрисана / и земља по којој сам ходила / и на којој су / некада давно сви они / рођени...”

Doroti Parker blues за мога драгоџ је дијалектичка апотеоза љубави, мали лирско-философски трактат о немогућности љубави, рекви-

јем телесним (животним) плинама и осекама, поема о налажењу и губљењу (*и губљењу као налажењу*), о задобијању и лишавању. Сва од одрицања и негација које у светлостима властитих супротности обнављају свој виталитет, своју покретачку силу, ова поема у основи, ипак, слави љубав, уздиже њене укривене реверзибилне моћи, њену божанску енергију која се не губи, већ само мења свој облик чију појавност (*биће*) човек није увек у стању да препозна. А песник је ту да помогне то препознавање: „...Све сличности су се претвориле / у разлике. / И хиљаду врлина претворило се / у хиљаду мана. ... Све друго и даље живим сама. / у мом батргању кроз живот, / тако те мало има у мом свету. / Јер, хиљаду врлина претворило се / у хиљаду мана. / Још си ми леп у оку, / још ме желиш, пожелим те, / благосиљам и час кад те сретох, / ал не волим те, не волим те, драги! ... Ал миље ме сада осваја, / док изговарам реч „драги”, / иако то одавно ниси. / Таворимо тако, забављени својом ћутњом / и године проведосмо у ћутању! / Ал тако ми прија ова реч „драги”, / никад ти пре изговорена, / чије значење сам заборавила, / затурила, драги. / Иако то одавно ниси. / Иако поред тебе сам, / и не желим никог другог. / Реч која ми замењује све / што ми недостаје с тобом. // Ако си ти у себе дубоко сакрио / ову нашу песму, ако она још у нама постоји / ја сам та која ће да је каже, / која мора да је каже...”

Славица Гароња написала је песничку књигу снажне лирске интонације са химничним патосом и молитвеним узнесењима, даровала нас је поезијом евокативних опсервација, пресека и сажимања у којој се укрштају лично и опште и где се повесно и савремено преклапају и једначе у објекцијама песничке спознаје света, нудећи нам стварност апсолутних увида у њеној чистој есенцији.

Анђелко АНУШИЋ

ШТА НАСТАЈЕ ОД ОНОГ ШТО ПРОЧИТАМО?

Боривој Везмар, *Ноћ у чиишалицију*, СКД „Просвјета”, Загреб 2008

Мало који феномен књижевног изражавања је, попут интертекстуалности, након првих дефинисања у теорији, постао у тако великој мери препознатљив знак модерне литературе. Чини се понекад сувишним, каткад и неизводљивим, истицати при приказу све међутекстовне релације које покреће или на којима почива тумачено дело. Без намере уласка у такав таксативни низ, свакако би ваљало указати на природу интертекстуалних односа који се, у виду какве смисаоне „мреже”, постављају у основе нове књиге песама Боривоја Везмара — *Ноћ у чиишалицију*.

Може се учинити, пре приступања самим песмама, да стратегијом именовања збирке и оба циклуса (*Грађа ноћи*, *Маје*), аутор повлачи особену нит дослуха између симболичке вредности издвојеног времена (ноћ), насловне синтагме првог циклуса (у којој се поменути симболички набој вишесмислено преклапа са „грађом”, литературом), и наговештене тежње за препознавањем „мапа”, својеврсних смерница у потенцијално несагледивом пољу литерарних подстицаја. Потоњи мотив, пак, затвара асоцијативни круг везом са хронотопом у наслову — свет књиге песама *Ноћ у читалишћу* израста на тематизацији читалачког акта, обједињујући заводљиве странпутице са смисаоно прегнантним могућностима разумевања и аутономно—поетичке „употребе” прочитаног.

Већ уводна песма у прози (*Речи из сна, њројодајући орао — Вега*), потврђујући наведене слутње, наговештава и особени поступак селекције и ресемантизације тема и мотива из литературе пробране по аутопоетички самосвесној логици. Наиме, Везмарево инсистирање на поетској прози од које је, осим неколико изузетака, сачињен први циклус, није случајно: задржавајући могућност становите везе са искуственим полазиштем, што донекле омогућава дискурзивна страна одабраног жанра, аутор уводи најчешће мотиве временски удаљених, или чак мистичким интересовањем обележених књижевних извора; при томе, преузимањем инстанци излагања које су пореклом из призваних литерарних (неретко и митских) предлогака, песник подрива лаку препознатљивост ауторског гласа, из песме у песму га утапајући у колоплет различитих исповедно-лирских позиција и гледишта. Поменута прва песма у прози донекле и успева да очува оделитост читалачког чина као иницијалне ситуације („Прочитах, прелиставајући древни часопис”) и садржаја интонираних ненаметљивим патосом као посредником до етерично-митских, орфичких мотива („Некада целом Хеладом владаше цар, не ходећи по земљи, не додирујући тла, на крилима птице небесне, пропадајућег орла, летећи”). Са лирско-наративним остварењима која следе, песнички субјект одражава једну од естетски најубедљивијих последица успостављања интертекстуалних „мостова” до дела Сведенборга, Доментијана, Данијела Андрејева, или пак до предања о Агхарти — из текста у текст, од једне до друге поетско-прозне минијатуре, постаје све јасније да су гласови лирског Ја заправо амалгамни резултати сусрета фрагментизованих говора (понекад) загајених књижевно/митских извора, и оновременог духа, пасионираног приступа свету и литератури, који врло често мимикрично проговара из, како је већ казано, инстанце подобне контексту дела на које се алудира.

Песма *Над Доментијаном*, једна од најефектнијих у збирци, формално срасла од два сегмента, лирског и поетско-прозног, добрим делом репрезентује наведени поступак. Иако наслов чува извесну дистанцу између лирског Ја („у руху” читаоца) и тематизованог литерар-

ног исходишта, увек остављајући могућност демистификације преузимања тона блиског делима познатог хагиографа, истанчаном лирском техником укрштају се перспективе савременог читаоца/лирског Ја, склоног утапању у духовни обзор дела на која се алудира, и гласа призваног средњовековног аутора, интимизованог, „посавремененог” до спорадичне сраслости са позицијом песника данашњег доба: „Рећи — *благодаран, светиљник, чудосни*, / Казати: *омио* (сузама) / Казати: (јасније од снега) *убелише се* / Поменути *шојле хлебове* / *Ненајојену са вишњих висина* (земљу) / Срицање о *чудоносном* / о *йренебесним селима* / о *месџима светиљим*, и о *царском мерџику* / *Созерцање зрака источних* — // могу о бујности, пребујности тела, о преобимним водама што / преливају сасуде / о вишку материје, о рециклажи, о страховном, непропадљивом вишку који се сваким даном умножава, о згушњавању простора, земних и небесних улаза од којих сам све даљи.” Из интертекстуално устројеног језгра песме умножавају се сегментирани рефлексивни импулси о језику, свету, дилеме „уписане” и у позицију аутора житија, и у полазишта савременог лирика.

У распону, дакле — од огољене цитатности, чак ускраћене за развијенији лирски коментар, при чему непосредна напоредност наведених садржаја продукује аналогне/контрастивне смисаоне везе (нпр. у неименованој песми у прози сачињеној од цитата брошуре из 1945. године, *Да ли је било йочейка и да ли ће биџи краја светиа*, и *Празничке вечери* Исака Самоковлије), до маниристичке промене интонације, ритма, мотива, у зависности од мистичко-филозофског прототекста — циклус *Грађа ноћи* се остварује као низ лирско-прозних минијатура/тематизација погледа на свет који себе одређује у саодносу са неретко херметичним литерарним полазиштима.

Док први циклус настаје као такав след фрагмената, лиризованих гласова често тешко прозирне повезаности са својим полазиштимма и адресатима, други низ песама, *Маје*, иако делимично задржава особине потоњег поступка, ипак се може читати као циклус постојанијег композиционог решења. Формално се удаљивши од песме у прози, Везмар ствара лирске записе који залазе дубље у ванлитерарно искуство, у свакодневицу, у доживљаје најближег окружења. Уводни ненасловљени триптих, импресионистичко-парцелизоване стилизације израза, репрезентује неке од најсугестивнијих момената *Маја*: „Шapati, чари, Saint-Saensov Swan, Она, / Дар, нови живот — само / ћути, слушај, посматрај. // Autumn, растанак, Faureova *Elegie*, / златно лишће, Wald, гњило воће, сенке и шумови / старог царства. // Остају њини трагови, / месечева бића, риђокоса / челисткиња — јесен, Јесенска, / Ирина Јесенска.” У наставку циклуса, истрајавајући на две наслућене тематско-мотивске линије, једне испредане интертекстуалним односима, и друге, са приближавањем краја збирке све опсежније, услед реферирања на детаље из стварности (*Враџа Дунава*, *Предвечерје у Крњачи*, *Моје ћерке*), Везмар обликује вредну лирску књигу

предано грађеног сензибилитета, нестандартне употребе цитатности и међутекстовних веза, ненаметљиво реактуелизујући проблеме природе певања, и односа субјекта и света.

Враћајући се на крају на питање у наслову овог текста, постаје јасно да Везмарова поезија пре скреће пажњу на заводљивост литературе, и на ерос упознавања мање познатих традиција, аутора, митова, него што настаје у служби помало анахроне глорификације песничке вештине, у овом контексту — способности преиначавања литерарне грађе зарад издвајања у први план нових књижевних резултата. Резервисана према коначним одговорима и стишане интонације, ненаметљиве интимизираности тематизоване грађе, поезија аутора *Ноћи у чийалицију* није позиционирана на српској песничкој сцени у складу са својим естетским статусом; али, деловање на маргини делимично се може реконструисати из стихова овог песника и као својеврстан метапоетички став. Остаје да, задржавањем сугерисаних врлина, новим књигама Везмарова поезија постане уочљивија у корпусу савременог српског песништва, као плод непретенциозног, али свакако драгоценог лирског гласа.

Горан КОРУНОВИЋ

ЛЕГИТИМНОСТ ФИЛОЗОФИЈЕ И ЈЕЗИК ИДЕОЛОГИЈЕ

Владимир Милутиновић, *Постидеологије*, „Утопија”, Београд 2008

Владимир Милутиновић осветљава порекло идеолошких фигура јавног говора, промовишући разложен језик јавне комуникације и вредност филозофске аргументације. Злоћудно бујање постидеолошког говора подстакнуто је достигнућима савремене епистемологије колико и вредносним држањем модерног човека. Детективском истрагом у језику, медијима и филму, Владимир Милутиновић открива порекло језичких конфузија и филозофских заблуда, откривајући да наоко баналне логичке грешке (као што је *argumentum ad hominem*) имају нерашчишћено залеђе.

Нормативизам истине

После смрти великих идеологија које су обележиле двадесети век, долази до појаве постидеолошког дискурса који, између осталог, оспорава филозофији право на постојање и важење. Порекло идеологије аутор налази у негирању услова истине као такве, чиме идеологија негира сваки рефлексиван став и са подозрењем се односи према филозофији.

Како је до тога уопште дошло? Становиште Владимира Милутиновића почива на промишљеној критици догми савремене филозофије, а једна од њих је веровање у радикалну разлику између *добра* и *истине*. После укидања дискурса апсолутне истине, унутар постмодерне дошло је до укидања било какве истине, што је довело до псеудоаргументативне компетенције над светом живота, верује аутор. Развој критике идеологије на начин повезивања реалности говорника са његовим мислима је на крају криво схваћено као објава краја истине. А та објава „није никаква објективна истина, већ је једна *ипрактична одлука* да наше партикуларне сазнајне моћи више не желе да сарађују и тако напредују, пошто не налазе да им је ишта заједничко, већ желе да се међусобно уништавају узajмним денунцирањем”.

Излаз из те софистичке конфузије аутор налази у нормативном схватању знања, чиме у први план доспева један другачији однос према теоријском знању и теоретичности уопште, у смислу проналажења предмета филозофије у људском свету а не у свету „чистих идеја”, што за последицу има промену дисциплинарног односа унутар филозофије и напуштање парменидовског дискурса знања. Хјум, пише аутор, чак више од Сократа тврди да знање у себи садржи пукотину која га спречава да се устолочи као апсолутно знање. Аналогија између Хјума и Сократа је значајна и дубока, а ми ћемо то демонстрирати једноставним заменом термина „знања” у „(не)знање”. У једном од кључних дијалога платоничке традиције (*Хармид*) Сократ врлину (софросине) одређује антиномијски као „знање знања и незнања” (синтеза два подједнако важна става „знам да ништа не знам” и „врлина је знање”). У знању постоји пукотина незнања, иначе би у супротном, парадокс скупова оборио сваку рефлексивну замисао која почива на „знању знања” или на парменидовском идентитету.

Међутим, Сократа су, баш као Хјума и Канта, схватили идеолошки а не антиномијски. Сократ није желео да покаже немогућност знања, него да из немогућности апсолутног знања, више следи могућност постојања коначног знања, него негација самог знања. Постојање релативног знања, према Владимиру Милутиновићу, такође не искључује тежњу ка универзалној истини, поготово када универзално није исто што и апсолутно: „Јер универзалност је само знак да смо норме сазнања подредили жељи да спречимо да наше разлике произведу онолико истина колико има и људи”, што води недвосмисленој афирмацији филозофије морала и то онако како су то видели Хјум, а касније и Кант. Филозофија морала не говори о ономе *шита* *јесие* него о ономе *шита* *шреба*.

Сазнање зависи од базичних ставова „или базичних норми постоје којих га формирамо”, а то значи да је сам *apriori* нешто промешљиво, а понекад иза те промене крије нека научна револуција. Норме могу бити објективно боље или горе, односно Владимир Милутиновић верује да се у погледу норми може поставити питање: „Да ли је истина да је ово добро”. На основу тог питања може се извести

јасна разлика између филозофске и идеолошке норме. Да би препознали неку идеологију није потребно емпиријско знање о карактерима, њиховим особинама и интересима, још мање да знамо тајне радње актере, него је потребно да знамо основне норме филозофије. Идеологија узима нешто емпиријско, партикуларно и придаје му особине универзалног, а у филозофији универзалне су само најопштије идеје — истина, добро, смисао.

Критеријуми разлике идеолошког и неидеолошког говора

Према Владимиру Милутиновићу, структуру неидеолошког говора карактерише схватање истине као нормативног појма, истина је једна и непристрасна. Испод истине налази се мноштво других критеријума, а на последњој лествици је примена ових критеријума на целокупно поље чињеница кроз које се добијају различите вредносне оцене. Структура идеолошког говора је сасвим другачија. На њеном врху је нека материјална инстанца чији се интереси бране, а испод врховног принципа је селектован скуп критеријума који дају позитивне оцене о субјекту чији је интерес први принцип. Критеријуми који дају негативне оцене и неповољне чињенице се једноставно не помињу. На крају стоје вредносне оцене, које говоре у прилог неког субјекта а против оних који су доводили у питање те оцене и зато се у оквиру идеолошког говора наглашава чињеница да је свака истина условљена субјектом који је тврди (*argumentum ad hominem circumstantiae*).

Структура идеолошког говора аналогна је обрнутој вредносној хијерархији, где је „доли што би гори”. Према Максу Шелеру, савремени човек је човек ресентимента, који из тога што сам не може достићи вредност *x*, закључује да је вредност *x* ирелевантна. Пошто је у логици та вредност *истина*, первертирана вредносна преференција има своје епистемолошко оправдање (а важи и обратно). Идеологија, како се чини, вешто плете своју мрежу око тог вредносног пропуста, инситуирајући на контексту истине више него на самој истини, фокусирајући се на субјекта а не на оно што он тврди и заступа.

Филозофију доследно оспоравају они који бране свет изграђен на лажима и неистинама, верује Владимир Милутиновић. Пошто је лаж „свесна неистина” (Августин), однос норми и вредности није нешто што би се могло оставити по страни, без проблематизовања и испитивања. Свакоме ко живи у своме времену, а стало му је до филозофије, вреди препоручити ову књигу.

Срђан ДАМЊАНОВИЋ

АНБЕЛКО АНУШИЋ, рођен 1953. у Градини код Велике Кладуше, БиХ. Пише поезију, прозу, есеје и књижевну критику. Књиге песама: *Човјек њева на радном мјесту*, 1980; *Предикајно сјање*, 1987; *Међуљад*, 1989; *Зимзелен и олово*, 1992; *Некршћени дани*, 1994; *Штај од њисмена*, 1996; *Крст од леда*, 2000; *Лишурђија за њоражене*, 2003; *Мислиш у злату, чиниш у сребру*, 2003; *Сребро и шамјан* (избор), 2004; *Ова чаща*, 2007; *Пахуља/Snowflake*, 2007; *Слава и њоруѓа*, 2008. Књиге прича: *Христ са Дрине*, 1996; *Приче са марѓине*, 1997; *Одблесци*, 1998; *Усјомене из њакла*, 1999; *Прекодринчеви зајиси о Косову*, 2004. Романи: *Силазак сина у сан*, 2001; *Адресар изљубљених душа*, 2006. Књига публицистичких и новинарских текстова: *Да мршви и живи буду на броју*, 2002. Књига есеја: *Мркаљев ламенј*, 2002. Књига мемоарско-дневничких записа: *Заљребацке ефемериде*, 2003. Приредио више песничких антологија.

МИЛЕТА АЃИМОВИЋ ИВКОВ, рођен 1966. у Богатићу код Шапца. Пише поезију, есеје и књижевну критику. Књига песама: *Дно*, 1995. Приредио: *Уска сјаза у забрђе* јапанског класика Мацуа Башоа, 1994; *Хајдук Сјанко* Јанка Веселиновића, 1996; *Најлејше њриче Драѓо-слава Михаиловића*, 2003.

САВА БАБИЋ, рођен 1934. у Палићу код Суботице. Критичар, преводилац и теоретичар превода. Објавио је преко осамдесет књига превода с мађарског језика, добитник више значајних награда. Објављене књиге: *На длану*, 1971; *Неусјео њокушај да се шарабе оборе*, 1979; *У сенци књиге*, 1981; *Како смо њреводили Пејтефја — исјорија и њоешिका њревода*, 1985; *Разабрајши у њлешиву — есеји о њреводилачком чину*, 1986; *Превесеји*, 1989; *Љубавни јади младог филозофа Ђерђа Лукача*, 1990; *Пеј више њеј — њоршрејши њеј сриских и њеј мађарских њисаца*, 1990; *Милорад Павић мора њричати њриче*, 2000; *Библиографја Саве Бабића*, 2003; *Поводзиви — друји о Сави Бабићу*, 2004; *Хармонија и дисхармонија Пејтера Есјерхазија*, 2007.

ДАНИЛО Н. БАСТА, рођен 1945. у Зрењанину. Пише радове из правне и политичке филозофије, преводи с немачког (Кант, Фихте, Шелинг, Ниче, Келзен и др.). Објављене књиге: *Фихте и Француска*

револуција, 1980; *Право под окриљем ушћоје*, 1988; *Право и слобода*, 1994; *Неодољива привлачност историје*, 1999; *Вечни мир и царство слободe*, 2001; *Пет ликова Слободана Јовановића*, 2003; *Мрвице са филозофске шћезе*, 2004; *Самошћовање и ћузавост — текстови с ћоводом (2002—2007)*, 2007.

ДРАГАНА БЕЛЕСЛИЈИН, рођена 1975. у Новом Саду. Пише књижевну критику, објављује у периодици.

ДИНО БУЗАТИ (DINO BUZZATI, 1906—1972), један од најважнијих прозних писаца Италије друге половине XX века. Поред писања бавио се и сликарством и цртањем стрипова. Радио је као новинар за дневни лист *Corriere della Sera*. Његова најпознатија дела су романи *Пустинја*, *Једина љубав*, као и збирке прича *Продавница џајни*, *Седам ѓласоноца*, *Тешке ноћи*, *Седамдесет прича* и др. (О. Х.)

РИСТО ВАСИЛЕВСКИ, рођен 1943. у селу Наколец на Преспанском језеру у Македонији. Пише (на српском и македонском) поезију, прозу, есеје и књижевну критику, преводи са македонског, турског, португалског, албанског, румунског, руског, бугарског и словеначког. Књиге песама: на српском *Шайућања*, 1968; *Временија*, 1970; *Давање облика*, 1981; *Лисћање времена*, 1984; *Болна кућа*, 1984; *Ошћићи у Пресћу*, 1986; *Играње ѓлавом*, 1997; *Летћојис хиљадудеветћосћоследње*, 2000; *Тканица зла*, 2001; *Храм, ићак храм*, 2003; *Фреска од речи*, 2005; *Искојине*, 2006; *Сушћи (словосћев)*, 2007; на македонском *Толкување на ићојој*, 1973; *Големи и други работћи*, 1974; *Жићиетћо на Коле Ф.*, 1984; *Моринки*, 1986; *Плодоред*, 1991; *Попалби на адотћ*, 1993; *Огледала*, 1998; *Игри и пофалби* (избор), 2000; *Храм, сећак храм*, 2002; *Фреска од зборови*, 2005. Роман за децу у стиховима: на српском *Новчаникова чудбина*, 1998; на македонском *Чудбинаића на едно кесе*, 1991. Стручна монографија: *Од ћерћича до фасадe*, 1975. Приредио више књига и антологија.

БРАНИСЛАВА ВАСИЋ РАКОЧЕВИЋ, рођена 1977. у Новом Саду. Пише есеје и критике, објављује у периодици.

МЛАДЕН ВЕСКОВИЋ, рођен 1971. у Земуну. Пише књижевну критику и есеје. Објављене књиге: *Размешћање фићура*, 2003; *Местћо вредно ићрче. Размешћање фићура II*, 2008.

РАДМИЛА ГИКИЋ ПЕТРОВИЋ, рођена 1951. у Врбасу. Пише прозу и есеје. Објављене књиге: *Ошворитће Јеленине ићрозоре*, 1978; *Намасће*, *Индијо*, 1984; *У Фрушћкој гори 1854*, 1985; *Милица-Вук-Мина*, 1987; *Разгвори о Индији*, 1989; *Прейиска Милице Сћојадиновић Срићкиње са савременицима*, 1991; *Искусћва ићрозе — разгвори са ићрозним ићи-*

сцима, 1993; *Токови савремене прозе — разговори са прозним њицима*, 2002; *У пошрази за главним јунаком*, 2003; *Српскињи круж кредом*, 2006; *Библиографсја радова о Милици Стојадиновић Српкињи*, 2007; *Ликови у Дневнику Анке Обреновић*, 2007; *Дневник Анке Обреновић*, 2007.

СРБАН ДАМЊАНОВИЋ, рођен 1968. у Новом Саду. Професор филозофије, пише филозофске и текстове из теорије уметности. Објављене књиге: *Мали речник грешака*, 2005; *Медиалогике — време филозофије и разоноде*, 2009.

ЈОВАН ДЕЛИЋ, рођен 1949. у Борковићима код Плужина, Црна Гора. Пише књижевну критику и есеје. Објављене књиге: *Критичареви парадокси*, 1980; *Српски надреализам и роман*, 1980; *Пјесник „Пајетице ума“ (о пјесништву Павла Појовића)*, 1983; *Традиција и Вук Стефановић Караџић*, 1990; *Хазарска прозма — шумачење прозе Милорада Павића*, 1991; *Књижевни погледи Данила Киша*, 1995; *Кроз прозу Данила Киша*, 1997; *О поезији и поезици српске модерне*, 2008.

МИЛОСАВ ЂАЛИЋ, рођен 1944. у Лопашу код Трстеника. Пише поезију, прозу, есеје и књижевну критику. Књига поезије: *Тако ми селаци*, 1974. Књиге приповедака: *Кора земаљска*, 1976; *Љубав све преваходи*, 1991; *Брош са крстом*, 2006. Романи: *Ван своје љуштуре*, 1977; *Ђавољи њејео*, 1984; *Светлосић слике усјомена*, 1988; *Изаов пророде*, 1996; *Трејерење душе*, 2002. Књига есеја и критика: *Сјоне*, 1993.

МИХАИЛО ЂУРИЋ, рођен 1925. у Шапцу. Бави се проблемима филозофије, социологије и права, члан САНУ и Европске академије наука и уметности. Објављене књиге: *Идеја природног права код грчких софиста*, 1958; *Проблеми социолошког метода*, 1962; *Социологија Макса Вебера*, 1964; *Хуманизам као политички идеал*, 1968; *Стихија савремености*, 1972; *Ушоија измене света*, 1979; *Ниче и метафизика*, 1984; *Изаов нихилизма*, 1986; *Филозофија у дијаспори*, 1989; *Мит, наука, идеологија*, 1989; *Пушеви ка Ничеу*, 1992; *Искусиво разлике — суочавања с временом*, 1994; *О потреби филозофије данас*, 1999; *Порекло и будућност Европје*, 2001; *Крхко људско добро*, 2002; *Рацка беседа*, 2003; *Србија и Европја између прошлости и будућности*, 2003; *Сведочења и шумачења — ауторизовани текстови усмених излагања*, 2006.

НИКОЛА ЖИВАНОВИЋ, рођен 1979. у Крагујевцу. Пише поезију, есеје и књижевну критику, преводи с енглеског. Књиге песама: *Алеја часовника* (коаутор А. Шаранац), 1998; *Нарцисове љубавне њесме*, 1999.

МАРИЈА КЛЕУТ, рођена 1943. у Београду. Проучава народну књижевност и књижевну историју. Објављене књиге: *Лирске народне*

йесме у *Лейџојису Маџице срјске*, 1983; *Иван Сењанин у срјскохрвајским народним йесмама*, 1987; *Из колебе у дворове госйодске — фолклорна збирка Милице Стојадиновић Срјкиње*, 1990; *Срјско „грађанско йесништво“*, 1991; *Песмарица карловачких ћака*, 1991; *Народне йесме у срјским рукојисним йесмарицама XVIII и XIX века*, 1995; *Библиографија срјских некролога* (коаутори М. Бујас, Г. Раичевић), 1998; *Срјска народна књижевност*, 2001; *Гледајући Нови Сад — йосћильонске оде Јована Јовановића Змаја*, 2003; *Реликвије из сћарине — огледи о срјским ейским народним йесмама*, 2006; *Научно дело од истраживања до сћтам-йе — шехника научноистраживачког рада*, 2008.

ГОРАН КОРУНОВИЋ, рођен 1978. у Јагодини. Пише поезију и есеје, објављује у периодици.

БРАТИСЛАВ Р. МИЛАНОВИЋ, рођен 1950. у Алексинцу. Пише прозу, поезију и књижевну критику. Роман: *Пошок*, 2001. Књиге песама: *Јелен у йрозору*, 1975; *Клајно*, 1980; *Неман*, 1987; *Балкански йевач*, 1995; *Враћа у йолу*, 1999; *Cîntăretul balcanic/Балкански йевач* (двојезично), 2001; *Силазак*, 2004; *Мале ламје у шамнини*, 2006; *Нейџиребан лейџојис/The Unnecessary Chronicle* (двојезично), 2007.

СВЕТЛАНА МИЛАШИНОВИЋ, рођена 1980. у Суботици. Бави се српском књижевношћу XX века. Објављена књига: *Чишћање савремене йрозе* (коауторка Г. Сапожниченко), 2008.

РАЈКО ПЕТРОВ НОГО, рођен 1945. у Борију код Калиновика, БиХ. Пише поезију, критику и есеје. Књиге песама: *Зимомора*, 1967; *Зверињак*, 1972; *Родила ме шейка коза* (за децу), 1977; *Безакоње*, 1977; *Планина и йочело*, 1978; *Колиба и шейка коза* (за децу), 1980; *На крају миленија*, 1987; *Лазарева субошја*, 1989; *Лазарева субошја и дружи дани*, 1993; *На кайџама раја*, 1994; *Лирика*, 1995; *Мало документарних дешаља*, 1998; *Нек йада снијеж Госйоде*, 1999; *Најлейше йесме Рајка Петрова Нога* (приредио Ђ. Сладоје), 2001; *Недремано око*, 2002; *Није све йројало*, 2004; *У Виловоме долу* (изабране и нове песме), 2005; *Јечам и калойер — глоса*, 2006; *Не шикај у ме*, 2008. Књиге критика, есеја и студија: *Јеси ли жив*, 1973; *Обиље и расај мајерије*, 1978; *На Вуковој сћязи*, 1987; *Сузе и соколари*, 2003. Приредио више књига и антологија.

МОМЧИЛО ПАРАУШИЋ, рођен 1934. у Боану код Шавника, Црна Гора. Пише поезију, прозу, есеје и књижевну критику. Књиге песама: *Кућа воде*, 1972; *Луција*, 1972; *Креће йросћор*, 1976; *Мађеланова кћи*, 1982; *Мир на међама*, 1992; *Облачење Весне*, 1994; *Сува суза*, 2005. Есеји и критике: *Склони се са сунца*, 1985; *Месечина*, 1995. Књи-

га прозе за децу: *Моје друго ја*, 1989. Роман: *Илија Бакула*, 1998. Књига приповедака: *Шуљикави дани*, 2002.

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, рођен 1935. у Косору код Подгорице, Црна Гора. Лингвиста, објавио је око 300 радова у којима се највише бавио испитивањем српских дијалеката и више књига од којих су најзначајније: *О ѓовору Змијања*, 1973; *Говор Баније и Кордуна*, 1978; *Школа немушћоѓ језика*, 1996; *Сумрак срѓске ћирилице*, 2005. Као научни редактор приредио је књиге: Јован Кашић, *Трађом Вукове речи*, 1987; *Речник бачких Буњеваца*, 1990; *Именослов бачких Буњеваца*, 1994; Павле Ивић, *Целокуйна дела* (четири тома), 1994—1998, Александар Белић, *Изабрана дела* (два тома), 1999; *Речник срѓских ѓовора Војводине I—VIII*, 2000—2008.

ВЛАДИМИР ПИШТАЛО, рођен 1960. у Сарајеву, БиХ. Пише прозу. Објављене књиге: *Сликовница*, 1981; *Манифестии*, 1986; *Ноћи*, 1986; *Корћо малћезе*, 1987; *Крај века*, 1990; *Вићраж у сећању*, 1994; *Приче из целођ свећта*, 1997; *Александрида*, 1999; *Миленијум у Беођраду*, 2000; *О чуду*, 2001; *Тесла, младосћ*, 2006; *Тесла, ћорћирей међу маскама*, 2008.

ГОРАНА РАИЧЕВИЋ, рођена 1964. у Новом Саду. Бави се теоријом књижевности и српском књижевношћу XIX и XX века, преводи с енглеског и француског. Објављене књиге: *Чићтање као креација*, 1997; *Библиографиија срѓских некролођа* (коаутори М. Бујас и М. Клеут), 1998; *Лаза Лазаревић — јунак наших дана*, 2002; *Есеји Милоща Црњанскоѓ*, 2005.

ДЕЈАН СИМОНОВИЋ, рођен 1960. у Врању. Пише прозу. Романи: *Кројач из Улма*, 1987; *Неодољива драж ћозива*, 1992.

БОРЂО СЛАДОЈЕ, рођен 1954. у Клињи код Улога у Херцеговини, БиХ. Пише поезиију. Књиге песама: *Дневник несанице*, 1976; *Велики ћосћ*, 1984; *Свакодневни ућорник*, 1989; *Трейћтник*, 1992; *Плач Свећтоѓ Саве*, 1995; *Дани лијевањани* (избор), 1996; *Петћозарни мученици*, 1998; *Далеко је Хиландар*, 2000; *Ођледалце срѓско*, 2003; *Немој да ме замајаваш — ћесме за садашњу и бившу децу*, 2004; *Мала васкрсења*, 2006; *Пођлед у авлију* (избор и нове песме), 2006; *Манасћирски бащћован*, 2008.

ДРАГАН СТОЈАНОВИЋ, рођен 1945. у Београду. Пише поезиију, прозу, бави се књижевном теоријом и преводи с немачког. Књиге песама: *Олујно вече*, 1972; *Сл. — четћири ћесме о Сл.*, 1992; *Године*, 2006; *Није ћо све*, 2007. Књига приповедака: *Свећска књижевносћ — научно ћроверене ћриповесћии у којима се износи исћина о разним ћићтањима*, а

нарочићо о љубави, разврстанае у четири књиже, 1988. Романи: *Двојеж*, 1995; *Злочин и казна*, 1996; *Бензин*, 2000; *Океан*, 2005. Студије: *Фемелологија и вицезначноћ књижевног дела*, 1977; *Чићање Достоевског и Томаса Мана*, 1983; *Иронија и значење*, 1984; *Рајски ум Достоевског*, 1994; *Лейа бића Иве Андрића*, 2003.

БОШКО ТОМАШЕВИЋ, рођен 1947. у Бечеју. Књижевни теоретичар, прозаиста, песник и критичар, члан Европске академије наука и уметности. Важнији теоријски радови: *Бићно џеснићтво*, 1988; *Карћезијански роман*, 1989; *Из искућтва бићка и џевања. Нацрт за једну онћологију џеснићтва*, 1990; *Саморазорне теорије*, 1994; *Бесконачна замена. Фундаментална онћологија као теорија џоезије*, 1997; *Конначна теорија књижевноћти*, 2000; *Поезија и мићљење бића. Књижевнокритички џрстћуй џоезији са сћановићта фундаменталне онћологије*, 2001; *Песнићтво, књижевна теорија, ејзистенција*, 2003; *Бићно џеснићтво*, 2004; *Галилејевска џоећика — огледи о џисању и џејовим меттафорама*, 2004; *Херменеућика нејрозирног — џеснићтво, онћологија, херменеућика*, 2006. Роман: *Закаснели извешћтај једној академији*, 2000. Књиге песама: *Карћезијански џролаз*, 1989; *Чувар времена*, 1990; *Целан-сћудије и друје џесме*, 1991; *Видело жићка*, 1992; *Свејлост за иској*, 1992; *Понављање и разлика*, 1992; *Cool memories*, 1994; *Ујарци*, 1994; *Предео с Вићгенщтајном и друје рућевине*, 1995; *Преисћивање извора*, 1995; *План џовраћка*, 1996; *Друја исћорија књижевноћти*, 1997; *Разјовор у Хајделберју*, 1998; *Сезона без Госјода*, 1998; *Сћудија шестаменћа*, 1999; *Чисћина и џрсућносћ*, 2000; *Пусћиње језика*, 2001; *Нијде*, 2002; *Лейо моја језика*, 2002; „Paul Celan”, 2002; *Курелук моја незадовольсћтва*, 2004; *Нова узалудносћ*, 2005; *Археологија џрага. Фукоова заосћавщћина — џоема археологија*, 2008; *Плодови џохода*, 2008.

РИСТО ТУБИЋ, рођен 1932. у Орашју код Љубиња, БиХ. Филозоф, бави се моралном и политичком филозофијом, филозофијом историје и антропологијом, пише есеје, огледи и расправе и преводи с енглеског и пољског. Објављене књиге: *Брићанска филозофија морала*, 1977; *Књижевноћ и исћорија*, 2003; *Огледи из моралне и џолићичке филозофије*, 2003; *Аријадна без конца*, 2004; *На обалама Хераклићове ријеке*, 2005; *Улоја зла у исћорији*, 2005.

ОТО ХОРВАТ, рођен 1967. у Новом Саду. Пише поезију и преводи с мађарског, немачког и италијанског. Књиге песама: *Где несћтаје шума*, 1987; *Зјрущавање*, 1990; *Горки листови*, 1991; *Фоћојрафије*, 1996; *Канада* (изабране песме на немачком, превод М. Ланганке), 1999; *Дозвола за боравак*, 2002; *Пућоваћи у Олмо*, 2008.

ВОЈА ЧОЛАНОВИЋ, рођен 1922. у Босанском Броду, БиХ. Пише прозу, есеје и преводи с енглеског. Књиге приповедака: *Оседлаћи*

међаву, 1958; *Леџенде о старим јайанским јунацима*, 1967; *Мирис промацаја*, 1983; *Осмех из црне кућије*, 1992; *Начело неизвесности* (избор), 2003. Романи: *Друга половина неба*, 1963; *Пустоловине по мери*, 1969; *Телохранишњел*, 1971; *Леви длан, десни длан*, 1981; *Зебња на расклапање*, 1987; *Цейна коб*, 1996; *Лавовски део ничеџа*, 2002.

ЛАЗАР ЧУРЧИЋ, рођен 1926. у Тителу. Пише и објављује радове из културне и књижевне историје од средњег века до половине XIX века. Објављене књиге: *Српске књиге и српски писци XVIII века*, 1988; *Казивања о Библиотеци Машице српске*, 1996; *Књига о Захарији Орфелину*, 2002; *Исходи и стазе српских књига 18. века*, 2006. Приредио: *Хронологическая роспис славянских книг*, 1972; зборник *Орфелиново Жишје Петра Великоџ*, 1972; зборник *Штампарија у Римнику и обнова штампања српских књига 1726, 1976*; *Орфелинове Песме*, 1983; *Орфелинов Искусни подрумар*, 1986. и др.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ